ОТЕКА
им. А. С. Пушкина

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ XXVII СЪЕЗДИЗИ

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986
чылдың
февраль
26
среда
№ 48—50 (13050)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 5 көпеек.

Дүүн, Москвага, Кремльдиң Съездилер ордузунга Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXVII съездизи ажылын эгелээн.

XXVII
СЪЕЗД
КПСС

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң Президиуму. Индирде—СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев.

СЭТА-ның фотозу. (Чурукту фототелеграф биле алган).

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXVII съездизиниң чоруп турарының дугайында

ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

1986 чылдың февраль 25-те, эртенгиниң 10 шакта, Москвага, Кремльдиң Съездилер ордузунга Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXVII съездизи ажыл-херекчи байдалга ажыттынган.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери эштер М. С. Горбачев, Г. А. Алиев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Д. А. Кунаев, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, В. В. Щербицкий оларга залга олурганнар адыш часкаашкыннары-биле байыр чедиргеннер.

Делегаттарның болгаш аалчыларның чылыы-биле уткааны СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев съездини ажыткан.

Съездиниң удуртур органнары — Президиумну, Секретариатты, Редакция болгаш Мандат комиссияларын делегаттар чаңгыс үн-биле соңгааннар.

Даргалаан — СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары Е. К. Лигачев даштыкы коммунистиг, ажылчын, революсчу-демократтыг, социалистиг, социал-демократтыг, лейбористиг болгаш өске-даа партияларның делегациялары, демократтыг хөйнитти организацияларының төлээлекчилери СЭКП Төп Комитединиң чалаанын ёзугаар съездиде чедип келгенин дыңнаткан. Съездиниң киржикчилери аалчыларга чүректиң ханызындан байыр чедиргеннер.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң дараазында хүн чурумун бадылаан:

СЭКП Төп Комитединиң Отчёду болгаш партияның сорулгалары.

СЭКП Программазының чаа эдилгезиниң дугайы.

СЭКП Уставынга өскерилгелер дугайы.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXVII съездизинге СЭКП Төп Комитединиң Политиктиг илеткели — илеткелчи СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. Горбачев.

СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының отчёду — илеткелчи Төп ревизия комиссиязының даргазы эш Г. Ф. Сизов.

1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир келир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннарының дугайында — илеткелчи ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы эш Н. И. Рыжков.

Партияның төп органнарын соңгууру.

Баштайгы үш айтырыглар талазы-биле тускай илеткелдерни кылбас, а партияның XXVII съездизинге СЭКП Төп Комитединиң Политиктиг илеткелинге оларның утказын допчулап киирер деп саналды хүлээп алган.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXVII съездизинге СЭКП-ниң Политиктиг илеткелин СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Михаил Сергеевич Горбачев кылган. Илеткелди улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары-биле чаңгыс эвес удаа деткип турган.

Энергия-биле, тура-соруктуң чаңгыс эптии-биле бедик көдүрлүр, бурунгаарлаар деп—ленинчи чагыгны күүседиринче СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң илеткелиниң түңнел кыйгырыг сөстерин съездиниң делегаттары болгаш аалчылары кайгамчык бир эп-сеткилдиг, диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Ооң дараазында съезд СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының отчёт илеткелин дыңнаан, ону СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының даргазы Г. Ф. Сизов кылган.

СЪЕЗДИНИҢ УДУРТУР ОРГАННАРЫ

Президиум

Александров А. П.
Алиев Г. А.
Алимов Т. А.
Аманов А. М.
Антонов А. К.
Архипов И. В.
Ахромеев С. Ф.
Багиров К. М.
Баталин Ю. П.
Бирюкова А. П.
Богомяков Г. П.
Боева Л. С.
Болдырев И. С.
Вайно К. Г.
Ведерников Г. Г.
Власов А. В.
Волков Ю. П.
Володин Б. М.
Воронин Л. А.
Воротников В. И.
Гагаров Д. Н.
Геллерт Н. В.
Герасимов А. Н.
Глушко В. П.
Горбачев М. С.
Горин В. Я.
Гришкявичус П. П.
Громыко А. А.
Гроссу С. К.
Демирчян К. С.
Демичев П. Н.
Джуманова Н.
Долгих В. И.
Дрижд Н. А.
Ельцин Б. Н.
Ельченко Ю. Н.
Ермаков Н. С.
Ерпилов П. И.
Зайков Л. Н.
Захаренко А. А.
Зимянин М. В.
Злобин Н. А.
Исаков В. И.
Калашников В. И.
Капитонов И. В.
Карпов В. В.
Климук П. И.
Князюк М. А.
Колбин Г. В.
Колпаков С. В.
Конарев Н. С.
Коноплев Б. В.
Коппель Х.-М. О.
Коптюг В. А.
Круглова З. М.
Кузнецов В. В.
Кулиджанов Л. А.
Кунаев Д. А.
Лигачев Е. К.
Лизичев А. Д.
Ляшко А. П.
Маналенков Ю. А.
Манякин С. И.
Марков Г. М.
Марчук Г. И.
Масалиев А. М.
Маслюков Ю. Д.
Махкамов К.
Мендыбаев М. С.
Месяц В. К.
Миронов В. П.
Миронова Л. Н.
Мишин В. М.
Муравьев Е. Ф.
Мураховский В. С.
Мысниченко В. П.
Назарбаев Н. А.
Никонов В. П.
Ниязов С. А.
Ожиганов Н. К.
Орлов В. П.
Патнашвили Д. И.
Патон Б. Е.
Петров К. Г.
Петров Ю. В.
Плетнева В. Н.
Полозков И. К.
Пономарев А. Ф.
Пономарев Б. Н.
Попов Ф. В.
Прокопьев Ю. Н.
Пуго Б. К.
Разумовский Г. П.
Решетникова А. С.
Ромазан И. Х.
Рыжков Н. И.
Рябов Я. П.
Сизенко Е. И.
Сизов Г. Ф.
Силаев И. С.
Славский Е. П.
Слюньков Н. Н.
Соколов Е. Е.
Соколов С. Л.
Соловьев Ю. Ф.
Соломенцев М. С.
Строганов И. И.
Талызин Н. В.
Таразевич Г. С.
Телепнев П. М.
Терешкова В. В.
Угаров Б. С.
Ульянов М. А.
Усманов Г. И.
Усманходжаев И. Б.
Уткин В. Ф.
Ушаков Ю. К.
Федирко П. С.
Филатов А. П.
Хренников Т. Н.
Христораднов Ю. Н.
Цуккерман И. И.
Чебриков В. М.
Черный А. К.
Чичеров В. С.
Шакиров М. З.
Шалаев С. А.
Шаталов Ю. М.
Шеварднадзе Э. А.
Шевченко В. С.
Шкабардня М. С.
Школьников А. М.
Щербина Б. Е.
Щербицкий В. В.
Юсупов М. Ю.
Яковлев А. Н.

Секретариат

Авраменко О. С.
Алешин Г. В.
Бартошевич Г. Г.
Березин А. И.
Бойко В. Г.
Вагрис Я. Я.
Воропаев М. Г.
Гончаренко Б. Т.
Густов И. С.
Демиденко В. П.
Джаббаров И.
Добрик В. Ф.
Дыбенко Н. К.
Елисеев Е. А.
Захаров В. А.
Захаров В. Г.
Игнатов В. Н.
Инжиевский А. А.
Киселев Г. Н.
Клименко И. Е.
Кочетков Ю. П.
Кубашев С.
Кулибаев А. А.
Куликов В. Г.
Литвинцев Ю. И.
Лукьянов А. И.
Лучинский П. К.
Мальков Н. Н.
Михалков С. В.
Моргун Ф. Т.
Никольский Б. В.
Печенников В. А.
Прокопьев И. П.
Разумов Е. З.
Ревенко Г. И.
Рыбаков А. М.
Сазонов А. П.
Салимов А. У.
Ситников В. И.
Смирнов В. И.
Смольский П. А.
Строев Е. С.
Титаренко А. А.
Федосеев П. Н.
Франценюк И. В.
Цирамуа Е. С.
Чепурных Н. И.
Червоненко С. В.
Ширшин Г. Ч.

Редакция комиссиязы

Аксенов А. Н.
Анишев В. П.
Афанасьев В. Г.
Волкова Л. П.
Вольский А. И.
Восканян Г. М.
Грищенко П. С.
Гусев В. К.
Замятин Л. М.
Касенова М. К.
Коновалов В. Н.
Коркин А. Г.
Костенко Г. С.
Куликов Ф. М.
Лаптев И. Д.
Лосев С. А.
Лощенков Ф. И.
Лутак И. К.
Малофеев А. А.
Медведев В. А.
Морозов И. П.
Мукашев С.
Ночевкин А. П.
Рахманин О. Б.
Степанов В. С.
Трофимов Ю. Н.
Усов В. С.
Хомяков А. А.
Шалыев А. Б.
Яковлев А. Н.

Мандат комиссиязы

Антонов Н. А.
Ауельбеков Е. Н.
Багдасарян А. Г.
Бакатин В. В.
Баландин А. Н.
Баштанюк Г. С.
Беляков А. М.
Береговой Г. Т.
Бобовиков Р. С.
Бородин Л. А.
Брызга Л. Д.
Войстроченко А. Ф.
Гилашвили П. Г.
Гудков А. Ф.
Дмитриев В. И.
Ермин Л. Б.
Зоркальцев В. И.
Ивановский Е. Ф.
Кавун В. М.
Калюжная М. П.
Карлов В. А.
Качин Д. И.
Ковалев М. В.
Кручина Н. Е.
Купцов В. А.
Макаренко В. С.
Матафонов М. И.
Мирошхин О. С.
Одинцов В. Е.
Плеханов А. Н.
Плешаков П. С.
Подольский Е. М.
Посибеев Г. А.
Птицын В. Н.
Разумовский Г. П.
Рачков А. И.
Романин Д. В.
Рындина А. Н.
Рюйтель А. Ф.
Сагдиев М. Р.
Сакалаускас В. В.
Салыков К.
Татарчук Н. Ф.
Торопов В. И.
Третьяков П. И.
Удовицкий В. И.
Уланов Г. И.
Филатов О. В.
Фотеев В. К.
Черкашина В. Н.
Шарин Л. В.

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИГ ПАРТИЯЗЫНЫҢ XXVII СЪЕЗДИЗИНГЕ СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНИҢ

ПОЛИТИКТИГ ИЛЕТКЕЛИ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ

1986 чылдың февраль 25-те илеткели

Эштер делегаттар!
Хүндүлүг аалчылар!

СЭКП-ниң XXVII съездизи чурттуң амыдыралында, ниитизи-биле амгы үениң делегей байдалында шиитпирлиг өскерилгелериниң үезинде чыылган-дыр. Партияның болгаш совет улустуң мурнунга боттарывыстың харысалгавысты ханы билип турарывыс-биле ажылывысты эгелеп турар-дыр бис. Бистиң сорулгавыс — амгы бо үевисти ленинчи ёзу-биле хандыр угаазылап бодаары, алыс улуг чаагай сорулгаларны болгаш болдунар аргаларның боттуг чорууи кижи бүрүзүнүң идегелдери-биле болгаш күзел-чүткүлдери-биле ылаптыг каттыштырып болур хемчеглерниң боттуг, бүгү талазы-биле бодаттынган программазын ажылдап кылыры болур. Хөй болгаш он-он чылдарда бистиң бурунгаар шимчээшкинивистиң, совет социалистиг ниитилелдиң шынар талазы-биле чаа байдалче шимчээшкининиң хевир-бүдүжүн-даа, темпилерин-даа XXVII съездиниң шиитпирлери тодарадыр.

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезин, партияның Уставынга өскерилгелерин, беш чылда болгаш алызында улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң Кол угланыышкыннарын съезд чугаалажып көөр болгаш хүлээп алыр. Бистиң партиявыска, бистиң күрүневиске, бистиң чонувуска ол документилерниң кайы хире улуг ужур-дузалының дугайын чугаалап турган херээ-даа чок боор. Оларда — чүгле эрткен үеге үнелелди берип, өйү келген сорулгаларны салып турар эвес, харын келир үедеги сорулгаларны база айтып турар. Чугаа болза, Совет Эвилели XXI чүс чылче кандыг байдалдыг кирериниң, делегей аренazынга социализмниң байдалы болгаш туружу кандыг болу берген турарының, кижи төрелгетенниң даартагы хүнү кандыг болурунуң дугайында чоруп турар.

Партияның ам күштүг болуп турар Программазын хүлээп алган үеден бээр совет ниитилел бодунуң хөгжүлдезинге улам-на бурунгаарлаан. Херек кырында бүгү чуртту чаарты тудуп, экономика, культура, социал хөгжүлде талазы-биле аажок улуг чедиишкиннерни чедип ап, чаа ниитилел тургузукчуларының салгакчыларын кижизиткен бис. Космосче орукту кижи төрелгетенге ажыдып берген бис. Шериг-стратегтиг паритетти хандырган бис, ол чорук империализмниң ядролуг дайынны өөскүдүп үндүрер дээр агрессчи планнарын болгаш аргаларын боттуу-биле кызыгаарлаан. Бистиң Төрээн чуртувустуң, делегей социализминиң делегей ареназында туруштары дыка быжыккан.

Чурттуң эрткен оруу, ооң экономиктиг, социал болгаш культура чедиишкиннери — марксчи-ленинчи өөредигниң, социализмде салдынган, совет ниитилелдиң депшилгезинде сиңнигип боттанган аажок улуг күчүнүң амыдыралчызының бүзүрелдиг бадыткалы-дыр. Ол чылдарда — күжениишкинниг ажыл-иштиң болгаш демиселдиң чылдарында боттандырып алган бүгү чүүлдеривиске чоргаарланыр эргелиг бис! **(Адыш часкаашкыны).**

Чедип алдынган чүүлдерни болур-чогууру-биле үнелеп көрбүшаан, политиктиг болгаш практиктиг ажыл-чорудулгада бистиң четпестеривистиң, экономикада база социал-угаан-бодал талаларында таарымча чок чүүлдериниң дугайын, ындыг болуушкуннарның чылдагааннарының дугайын партияга болгаш чонга шыны-биле болгаш дорту-биле чугаалаарын СЭКП-ниң удуртулгазы бодунуң хүлээлгези кылдыр санап турар. Чүгле объективтиг факторларның хараазы-биле эвес, харын хамыктың мурнунда субъективтиг байдалдарның чылдагааннарының ужурунда элээн каш чылдарның дургузунда партия болгаш күрүне органнарының практиктиг ажыл-чорудулгалары үениң негелделеринден, боттуг амыдыралдан чыдып каап турган. Чурттуң хөгжүлдезинде шиитпирлезе чогуур айтырыглар шиитпирлеп турганындан дүрген өзүп турган. Эргелеп башкарарының хевирлериниң болгаш методтарының шушпең, чылыш чок чоруу, ажылга идепкей чогу, бюрократизмниң өзүп турганы — ол бүгү чүүлдер ажыл-херекке эвээш эвес каражаны чедирген. Ниитилелдиң амыдыралынга оожумнадыр шаптараазыннар тыптып эгелээн.

Тургустунган байдал чаартылгаларны кылырын негеп турган, ынчалзажок төп органнарга-даа, чер-черлерге-даа чүнү-даа солуп, чаартпайн, ажыл-херекти анаа-ла экижидип ап болур дээр бир янзы хөөннер тергиидеп турар апарган. Ынчалзажок ындыг чүве турбас болгай, эштер. Биче када тура дүжер болзуңза — бир верста чыдып каар сен дижир болгай. Ынчангаш өйү келген айтырыгларны шиитпирлээринден ылдап болбас. Ындыг янзылыг шын эвес туруш чонга, күрүнеге, партияга аажок улуг каражаны чедирер. Ынчангаш ол дугайын ажыт-чажыт чок чугаалап көрээли!

Ниитилелдиң социал-экономиктиг хөгжүлдезинде таарымча чок болуушкуннарны дүрген-не ажып эртер, эргежок чугула динамизмни болгаш дүргедээшкинни ол хөгжүлдеге хандырар, келир үеде боттандырар шиитпирлер эң-не чиге болгаш харысалгалыг, а боттуг ажыл-херектер — тодаргай сорулгалыг болгаш ажыктыг болзун дээш эрткен үеден чогуур кичээндиригни алыр — мындыг эң чугула сорулга тургустунган.

Эде көөр ужурлуг байдал чүгле иштики ажыл-херектерде тургустунган эвес болдур ийин. Ындыг байдал даштыкы ажыл-херектерде база бар апарган. Амгы үениң делегей хөгжүлдезинде өскерлиишкиннер аажок ханы болгаш дыка улуг болганындан олар ооң бүгү факторларын дагын-дагын эде көрүп, бодаарын, комплекстиг анализтээрин негеп турар. Ядролуг удур туржуушкуннуң амгы байдалы янзы-бүрү социал системаларның, күрүнелерниң болгаш регионнарның аразында харылзааларга чаа туруштарлыг болурун, чаа аргаларны болгаш хевирлерни ажыглаарын хүлээдип турар.

Империализмниң өөскүдүп үндүргени боо-чепсектерни эңдере бүдүрер чорук XX чүс чылдың төнчүзүнде делегей политиказынга: кижи төрелгетен ядролуг айыылдан чайлап болур бе азы ядролуг месилдежиишкинниң чайлаш чогунуң айыылы улгадырынче аппар чыдар удур туржуушкуннуң политиказы тергиидеп үне бээр ирги бе деп айтырыгга чедирип келген. Капитал делегейи гегемонизмниң идеологиязындан болгаш политиказындан адырылбаан, ооң хартаачылары социал аштырыышкынының адаанын негеп алыр дээр идегелин ам-даа кагбаан, олар күш-биле тергиидел чедип алыр дээр хоозун бодалдарынга ам-даа ынанып турар. Болуп турар чүүлдерни чогумчалы-биле үнелеп көөрү чагырыкчы ангының бодалының чыдып калган, чүвени чөптүг эвес көөр чоруун улуг бергедээшкин-биле ажып эртип турар. Төөгүнүң бо үезиниң нарыны болгаш чидии — ядролуг чепсекти хоойлудан дашкаар кылдыр тургузар, ону болгаш кижилерни массалыг узуткаарының өске-даа чепсектерин бүрүн узуткаар, делегей харылзааларын экижидер сорулганы улам-на чугула болдуруп турар.

Чурттуң иштинде болгаш делегей ареназында принципиалдыг чаа байдалды, Төрээн чурттуң салым-чолу дээш бодунуң харысалгазын партияның ханы медереп билир чоруунуң илерели, өйү келген чаартылгаларны боттандырар деп ооң тура-соруунуң болгаш шиитпирлииниң илерели **бистиң ниитилеливистиң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир дээн** апрель (1985 ч.) Пленумунуң **айтыышкыны** болу берген.

Үр үелиг, принципиалдыг сорулгаларны чогаадып тургузарда, Төп Комитет ниитилел хөгжүлдезиниң эртемге үндезилеттинген теориязы — марксизм-ленинизмни чайгылыш чок удуртулга болдуруп турар. Ол теория күш-ажыл кижилериниң үндезин эрге-ажыктарын, социал чөптүг чоруктуң идеалдарын илергейлеп турар. Ооң амыдыралчы күжү — кезээ шагда аныяанда, чаа фактыларны болгаш болуушкуннарны, революсчу демиселдиң болгаш социал чаартылгаларның дуржулгазын хөгжүдер, чогаадыкчы ёзу-биле түңнээр доктаамал арга-шинээлиг бооп турарында.

Биске удуртулга болуп турар теориявысты кая-даа болгаш амыдыралдың бүгү талаларынга таарышкан шаптылаңган схемаларның болгаш рецептилерниң чыыжы болдурар дээр кандыг-даа оралдажыышкын марксизм-ленинизмниң алыс утказынга, мөзүзүнге шуут удурланышкак.

«Дээре-ле дээрге чүгле ниити сорулгаларны айтып төлевилээр аргалыг «формулаларны» өөренип шээжилээр болгаш анаа-ла катаптап туруп бээр чоруктарны Маркс болгаш Энгельс чөптүү-биле шоодуп, кочулап чорааннар, а ол ниити сорулгалар төөгүлүг чорудулганың онзагай үе бүрүзүнүң экономиктиг болгаш политиктиг тодаргай байдалынга дүүштүр эргежок чугула ёзу-биле өскерлип турар болгай», — деп 1917 чылда В. И. Ленин бижээн. Бистиң кижи бүрүзүнүң ыяк бодап алыр, чепсегленип алыр ужурлуг сөстери бо-дур, эштер.

Бистиң туруп турарывыс шак бо экономиктиг болгаш политиктиг тодаргай байдал, төөгү чорудулгазының совет ниитилел болгаш бүгү делегей таварып эртип турар чогум-на бо онзагай үези партиядан, коммунист бүрүзүнден чогаадыкчы, чаартыкчы чорукту, чаңчыгып калган, ынчалзажок үези шагда эрте берген билиишкиннерден уштунуп үнерин негеп турар.

Съезд мурнунуң документилерин чугаалажып турарының үезинде бистиң амыдыралывыстың болгаш партийжи политиканың бүгү кол өзек айтырыгларының талазы-биле улуг, ажык болгаш боттуг чугаа болган. Бис съездиге бүгү партияның, бүгү чоннуң мерген угааны-биле, дуржулгазы-биле баян келген бис. Бистиң бурунгаар шимчээшкинивис деректиг дүргедээшкинни чедип алган турар төлээде, чүнү кылза чогуурул, кандыг быраларны немей ажыглаза чогуурул дээрзи ам биске тодазы-биле көскү.

Ам дыка хөй, колдуунда харын, бүгү-ле чүве социалистиг тургузугнуң артык күштүүн болгаш аргаларын, ооң экономиктиг күчүзүн болгаш социал потенциалын кайы хире ажыктыг кылдыр ажыглап, ажылдың ниитилелге эргижирээн хевирлерин, ажылдың стилин болгаш аргаларын чаартып, оларны өскерлип турар байдалдарга дүүштүр кайы-хире ажыглап шыдаарывыстан хамааржыр. Бистиң чуртувустуң күчү-шыдалын чүге шак ынчаар улгаттырып, совет улустуң материалдыг болгаш угаан-бодал амыдыралын шынар талазы-биле чаа деңнелче көдүрүп, ниитилел тургузуу болур социализмниң үлегер-чижээниң делегей хөгжүлдезинге тургузукчу салдарын улгаттырып шыдаар бис.

Келир үеже бүзүрелдиг көрүп турар бис, чүге дээрге, боттарывыстың сорулгаларывысты болгаш оларны боттандырарының оруктарын тодаргай көрүп турар бис. Келир үеже бүзүрелдиг көрүп турар бис, чүге дээрге, чоннуң күчүлүг деткимчезинге даянып турар бис. Келир үеже бүзүрелдиг көрүп турар бис, чүге дээрге, социалистиг Ада-чурттуң эрге-ажыктары дээш, коммунистер партиязының бодун кызыгаар чок бараан болдуруп келгени өндүр улуг идеалдары дээш туржуп турар бис. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

I. АМГЫ ҮЕНИҢ ДЕЛЕГЕЙИ: КОЛ УГЛАНЫЫШКЫННАР БОЛГАШ ЧӨРҮЛДЭЭЛЕР

Эштер! Амгы үениң делегей хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннарынга болгаш онзагай чүүлдеринге бүгү талалыг анализти партия Программазының төлевилелинде берген. Келир үеде ооң илерээшкиннериниң бүгү-ле хөй янзы чүүлдерин баш удур тодарадыр деп сорулганы Программа салбайн турар. Ол болдунмас чүүл болур ийик. Ынчалза-даа мындыг бир чүүл база шын. Херек кырында бар кол угланыышкыннарны тодаргай билип тура, эртемге үндезилеңген шын политиканы харын чорудуп болур. Болуп турар чүүлдерниң диалектиказынче, ооң объективтиг логиказынче ханы сиңнигип кирери, үениң шимчээшкинин көргүзер шын түңнелдерни кылып билири анаа бедүүн эвес, ынчалза-даа мырыңай эргежок чугула херек.

Чүгле капиталистиг ажыл-агый дугайын чугаалап тура, өскерилгелериниң адырлавып чоруткан бүгү чүүлдериниң түңүн 70 маркстар безин хаара тудуп шыдавас ийик деп, Октябрь революциязының мурнунда-ла В. И. Ленин демдеглээн. Ынчалзажок марксизм «ол өскерлиишкиннериниң хоойлуларын ажыткан, ол өскерлиишкиннериниң болгаш оларның төөгүлүг хөгжүлдезиниң объективтиг логиказын кол болгаш үндезин чүүлдерге көргүскен...» деп, Владимир Ильич уламчылаан.

Амгы үениң делегейи нарын, хөй янзы хевирлиг, шимченгир, удурланчып турар угланыышкыннар сиңниккен, чөрүлдээлер долган. Амгы делегей, эң нарын шилип алыышкыннарының, дүвүрээшкиннериниң болгаш идегел салыышкыннарының делегейи-дир. Бистиң бажыңывыс болур — Черивис политика болгаш күш-даа талазы-биле мындыг улуг үүлеге моон мурнунда кажан-даа таваржып турбаан. Кижи амытан мынча хөй үндүттү бойдустан ап чорбаан болгаш бодунуң-на тургузуп алганы күчүнүң мурнунга кажан-даа мындыг чөгенчиг турбаан.

Ниитилелдиң төөгүзү — дүш боор каттышкан чүүлдериниң түңү эвес, аай-баш чок «броун шимчээшкини» эвес, харын дүрүм ёзугаар бурунгаарлаашкынныг чорудулга-дыр дээрзиниң дугайында марксизм-ленинизмниң үндезилелдиг түңнелин делегей хөгжүлдези бадыткап турар. Ооң чөрүлдээлери эрги делегейге, бурунгаар шимчээринге шаптыктап турар бүгү-ле чүүлдерге шииткелди чүгле илергейлеп турар эвес, харын ниитилел депшилгезиниң үнер дөзү, шимчедикчи күжү база болуп турар. Ол депшилге амдызында мөлчүүшкүн болгаш мөлчүкчү ангылар туруп турда, чайлаш чок демиселдиң байдалдарында калбарып турар.

Улуг Октябрь-биле эгелээн хосталга революциялары XX чүс чылдың хевир-шинчизин тодарадып турар. Эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннери, шапкын эртем-техниктиг депшилгениң ниитилел амыдыралынга салдары кайы хире-даа улуг болур чүве болза, кижиниң чүгле социал болгаш угаан-бодал хосталгазы ону ёзулуг хостуг кылыр. Эрги делегейниң ол орукка таварыштырып турары объективтиг болгаш өш-биле кылган бергелери — кайы хире-даа берге болур чүве болза,— төөгүнүң бурунгаар чорулгазы дедир ээлбес. **(Адыш часкаашкыны).**

Чүс чылдың социал чедиишкиннери ниитилелдиң улам ыңайгы хөгжүлдезиниң байдалдарын хевир талазы-биле өскертип турар. Чаа экономиктиг, политиктиг болгаш эртем-техниктиг, иштики болгаш делегей факторлары хөделиишкинче кирип турар. Күрүнелерниң болгаш улустарның аразында харылзаалары өзүп турар. Ол бүгү чүүлдер ниитилелдиң даштыкы политиказының, экономиктиг болгаш социал харысалгазын медереп билириниң, угаан-бодал бүдүжүнүң дугайында чугаа чоруп турарындан хамаарылга чокка күрүне бүрүзүнге онза шыңгыы негелделерни салып турар.

Бистиң үевистиң депшилгезин социализм-биле чөптүг демейлештирип турар. **Делегей социализми** — делегейде күчүлүг тургузуг, бедик хөгжүлделиг экономикага, улуг эртем баазазынга, шериг-политиктиг идегелдиг күчүге ол даянып турар. Ол дээрге кижи төрелгетенниң үштүң бир кезиинден хөйү, кижиниң болгаш ниитилелдиң интеллектуалдыг база ажычаң байлактарын бүгү талалыг илередириниң оруу-биле бар чоруур он-он чурттар болгаш улустар-дыр. Амыдыралдың социалистиг чөптүг принциптерге үндезилеңген чаа хевири тыптып келген, ында дарлакчылар-даа, дарлатканнар-даа, мөлчүкчүлер-даа, мөлчүттүргеннер-даа чок, ында эрге-чагырга чоннуу болуп турар. Ооң ылгалдыг онзагай демдектери— коллективизм болгаш эш ёзузу-биле дузалажылга, хосталга идеяларының тиилелгези, ниитилелдиң кежигүн бүрүзүнүң эргелериниң болгаш хүлээлгелериниң чарылбас тудужу, кижиниң төлептиг мөзүзү, ёзулуг кижизиг чаагай чорук. Социализм — бүгү кижи төрелгетенге ажыттынган боттуг амыдырал, келир үеже алыс чүткүлге үлегер-чижек-тир. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Социализм болза, ынчаардагы экономиктиг болгаш ниитилел хөгжүлдезиниң деңнели-биле алырга, ыракта-ла мурнакчы эвес тургузугларының, төөгүлүг болгаш национал чаңчылдарының талазы-биле аразында дыка ылгалдыг чурттарга тыптып болгаш тургустунуп келген. Чаңгыс ол-ла базистиң тодаргай илерээшкиннери «хөй янзы хевирлерлиг болгаш оруктарлыг» болурунуң дугайында Маркстың баш удур өттүр көрүүшкүнүн бадыткавышаан, оларның тус бүрүзү чаа формацияже боттарының оруу-биле чоруп турган.

Ол оруктар каалама азы шаптараазын чок болбаан. Хожудаңгай азы хоозураан ажыл-агыйны көдүрери, миллион-миллион кижилерни бижик-билигге өөредири, оларга чурттаар оран-сууруну, аъш-чемни, халас медицина дузаламчызын бээри кедергей берге турган. Ниитилелдиң чаа сорулгалары, империализмниң шериг, экономика, политика, психология талазы-биле соксаал чок ыйыышкыны, камгалалга аажок улуг күжениишкиннерни үндүрериниң эргежок чугулазы — болуушкуннарга, оларның характеринге, социал-экономиктиг программаларны болгаш чаартылгаларны боттандырарының темпилеринге ол бүгү чүүлдер салдарын чедирбейн барып шыдаваан. Политикага чазыглар, янзы-бүрү хевириниң субъективтиг хажыдыышкыннары база тургулаан.

Ынчаарга амыдырал болганчок-ла хенертен болгулаар чөрүлдээлерниң хөй янзы хевирлеринге кезээде илергейлеттинип келир, ындыг болгай. Оон оранчок чугула өске чүүл бар. Социализм болза, ниитилел айтырыгларын амдыгаа чедир туруп келгенинден, принципиалдыг өске, а ылавылаарга — коллективчи үндезинге шиитпирлээриниң аргазын көргүскен, хөгжүлдениң бедик чадаларынче чуртту үндүрген, күш-ажылдың кижилеринге төлептиг болгаш бүзүрелдиг амыдыралды берген. **(Адыш часкаашкыны).**

Ниитилел харылзааларын социализм доктаамал сайзыраңгайжыдып, чедип алдынган чүүлдерни тодаргай сорулгалыг немей көвүдедип, бодунуң үлегер-чижээниң күжүн болгаш бүзүрелдиин өстүрүп, амыдыралдың бүгү тургузуунуң херек кырында буянныг чаагайын көргүзүп турар. Ындыг болганы-биле ол дайынның болгаш империализмниң, реакцияның болгаш күчүлээшкинниң идеологиязынга база политиказынга, кижини көөр хөөн чок чоруктуң бүгү-ле хевирлеринге улам быжыг моондакты тургузуп, социал депшилгеге идепкейлиг идигни берип турар. Социализм моральдыг болгаш материалдыг күчүлүг күш болу берген, амгы үениң цивилизациязының мурнунга кандыг чогумчалыг аргалар ажыттынып турарын көргүскен.

Социал депшилгениң чорудулгазы **антиколониалдыг** революциялар-биле, национал-хосталгалыг шимчээшкин-биле, хөй-хөй күрүнелерниң чаартынганы-биле болгаш он-он чаа күрүнелерниң тыптып келгени-биле сырый холбаалыг. Политика талазы-биле хамаарышпас чорукту чаалап алза-даа олар хожудаңгай, ядараңгай чорукту баш мунгаш элегдел-түрегделди, кулданыкчы эрткен үениң бүгү-ле аар уржуктарын ажып эртер дээш аар-берге демиселди чорудуп турар. Эрткен үеде империалистиг политиканың эрге-медел чок объектилери турганындан олар бот-тускайлаң төөгүлүг чогаадылганың оруунче үнгеннер.

Ниитилел депшилгези болза **делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң** хөгжүлдезинде, амгы үениң демократтыг массалыг чаа шимчээшкининиң, ооң иштинде дайынга удур, ядролуг чепсекке удур шимчээшкинниң калбарыышкынында илергейлеттинип турар. Империализмниң төвү—АКШ-ты кирииштир капиталистиг делегейде политиктиг күштерниң ангыланганында ол депшилге база илдең болуп турар. Бо талазы-биле депшилгелиг ол угланыышкыннар организастаттынган реакцияның, ылаңгыя төөредикчи шын эвес информацияны кижилерге таратып турар ооң пропагандасчы улуг машиназының доктаамал ыйыышкынынга таварышпышаан, монополистиг тоталитаризмниң системазын өттүр орукту ажыдып алыр ужурга таваржып турар.

Маркс мөлчүкчү ниитилелде депшилгени «чүгле өлүрткеннерниң бажының сөөгүнден аржаан ижиксээр бужар мангыска» дөмейлээн. «Бистиң үевисте бүгү-ле чүүлдер бот-боттарынга удурланышкак ышкаш-тыр. Кижиниң күш-ажылын чиигедир болгаш чаагай үре-түңнелдиг болдурар кайгамчык күчүлүг машиналар кижилерге аш-чутту болгаш ырмазыраашкынны таварыштырып турарын көрүп турар-дыр бис. Байлакшылдың чоокка чедир-ле изеттинмээн турган чаа үнер дөстери кандыг-бир элдептиг, билдинмес хуулгаазын хөделиишкиннериниң ачызында ядыы-түреңги чоруктуң үндезиннери кылдыр хуулуп турар. Техниканың тиилелгелери моральдыг сандараашкын-биле садып алдынган ышкаш-тыр. Кижи төрелгетен бойдусту чагырып алган тудум-на, кижи өске кижилерниң кулу азы бодунуң бужар-бак чоруунуң кулу болуп турар магат чок-тур. Эртемниң арыг чырыы безин бүдүүлүк чоруктуң дүмбей-караңгызынга бир янзы көстүр-дүр. Бистиң бүгү ажыдыышкыннарывыс болгаш бистиң бүгү депшилгеливис материалдыг күштерни интеллектуалдыг амыдырал болдуруп, а бодунуң угаан-бодал талазын оскунган амыдырал материалдыг бедүүн күштүң чергезинге чедир кудулап турар» деп, ол бижээн.

Маркстың анализи бодунуң төөгүлүг хемчээли-биле, чигезин болгаш ханызы-биле черле кайгамчык. Ол анализти чээрби вектиң буржуаз амыдыралынга хамаарыштыр алырга, он тоску вектиниден ыракта артык чугула болу берген. Бир талазында, эртем болгаш техниканың шапкын хөгжүлдези бойдустуң күштерин шиңгээдип алырынга, кижи төрелгетенниң амыдырал байдалдарын экижидеринге кестүп көрбээн аргаларны ажыдып турар. А өске талазында, «кегээрелдиг» XX век эң-не хөй хан төгүүшкүннүг дайыннар, милитаризмниң болгаш фашизмниң халыыдаашкыны, геноцид, миллионнарның хоозураашкыны ышкаш, империализмниң ындыг халаптыг уржуктары-биле төөгүже кирген. Капитал делегейиле бүдүүлүк болган дүмбей чоруктар эртемниң болгаш культураның эң-не бедик чедиишкиннери-биле чергелешкен болуп турар. Ол дээрге, ооң-биле кожа чурттаарынга, кады ажылдажылгаже болгаш бот-боттарын билчиринче оруктарны дилеп тывар ужурга таваржып турарывыс ниитилел-дир. Төөгү ынчаар тургустунган-дыр.

Кижи төрелгетенниң депшилгези **эртем-техниктиг революция-биле** дорт холбаалыг. Ол революция оожум, чоорту хөгжээш, вектиң сөөлгү чээрби беш чылында кижиниң материалдыг болгаш угаан-бодал аргаларының кайгамчык улуг өзүлдезинге эгени берген. Мында ийи арга бар. Кижи төрелгетенниң бүдүрүкчү күштеринге шынар талазы-биле шураашкын илдең болган. Ынчаарга үрегдээшкинниң чепсектеринде, шериг херээнде шынар талазы-биле шураашкын база бар, ол чорук Чер кырында бүгү-ле дириг чүүлдерни узуткап кааптар күчү-шыдалдыг кылдыр кижини төөгүде бир-ле дугаарында «хуулдурупкан».

Ангы-ангы ниитилел-политиктиг системаларга эртем-техниктиг революция ангы-ангы талаларлыг болгаш уржуктарлыг болуп турар. 80 чылдарның капитализми—электрониканың болгаш информатиканың, компьютерлерниң болгаш роботтарның чүс чылының капитализми хөй миллион чаа-чаа кижилерни, оларның аразында аныяк болгаш эртемниг кижилерни кудумчуже үндүр октап турар. Байлак болгаш эрге-чагырга хөй эвес кижилерниң холунга улам-на мөөннелип турар. Эрге-чагырганың политиктиг быраларын базым бүрүзүнде эжелеп алырынче чүткээн милитаризм боо-чепсектерниң эңдере бүдүрүүшкүнүнге деңнелге чокка өөскүп турар. Милитаризм болза XX вектиң эң-не араатанзыг болгаш айыылдыг мангызы болуп, ооң күжениишкиннери эртем-техниктиг эң-не мурнакчы бодалды массалыг узуткаашкынның чепсээ кылдыр хуулдуруп турар.

Эртем-техниктиг революция хөгжүп орар чурттарның мурнунга мындыг айтырыгны онза чидии-биле тургузуп турар: эртемниң болгаш депшилгениң чедиишкиннерин олар долу черге-биле ажыглап шыдаар аргалыг бе, ооң-биле неоколониализмге болгаш империалистиг мөлчүгделге удур демиселге күш кирип ап шыдаар бе азы олар ол-ла хевээр делегей хөгжүлдезиниң хажыызынга артып каар бе? Делегейниң ол кезээнге депшилгеге шаптыктап турар хөй-хөй социал-экономиктиг айтырыгларның шиитпирлеттинмейн турарын эртем-техниктиг революция эң-не тодаргайы-биле көргүзүп турар.

Социализм амгы үениң эртемин болгаш техниказын кижилерге бараан болуп кылдыр тургузар бүгү-ле эргежок чугула чүүлдерлиг. Ынчалза-даа эртем-техниктиг революция социалистиг ниитилелдиң мурнунга база айтырыгларны идии үндүрбейн турар дээр болза шын эвес болур ийик. Дуржулганың көргүзүп турары-биле алырга, ооң хөгжүлдези ниитилел харылзааларын сайзыраңгайжыдары-биле, угаап бодаашкынны эде тургузары-биле, чаа психологияны чаңчыктырары-биле, амыдыралдың хевирин, амыдырал-чурттаалганың нормазы кылдыр шапкын шимчээшкинни бадыткаары-биле холбашкан. Ол эргелеп башкарылганың тургустунган схемаларын доктаамал эде көрүп, чаартып турарын эң шыңгыы негеп турар. Өске сөстер-биле чугаалаарга, эртем-техниктиг революция чүгле перспективаларны ажыдып турар эвес, харын иштики болгаш делегей амыдыралының бүгү организастаашкынынга негелдени бедидип турар. Эртем-техниктиг депшилге ниитилел хөгжүлдезиниң, ооң социал бүдүжүнүң болгаш утка-шынарының дүрүмнерин солуп өскертип шыдавазы билдингир, ынчалза-даа делегейде болуп турар бүгү чорудулгаларга, ооң чөрүлдээлеринге ол канчаар-даа аажок улуг салдарны чедирип турар.

Тургустунуп турар айтырыгларны угаап бодаарынга болгаш шиитпирлээринге белениниң-даа, ындыг шиизээниниң-даа талазы-биле социал-экономиктиг ийи система боттуг ылгалдарлыг болуп турарын көрбейн барып болбас.

Үшкү муң чылдың бүдүүзүнде бистиң чурттап турар делегейивис мындыг-дыр. Ол—идегелдер долган делегей, чүге дээрге кижилер цивилизацияны улам ыңай хөгжүдеринге ооң мурнунда кажан-даа ол хире бүгү талалыг чепсегленмээн турган. Ынчалза-даа ол делегей айыылдар болгаш чөрүлдээлер-биле эмин эрттир чүдүртүнген, ынчангаш ооң дугайын төөгүнүң эң дүвүрээзиниг үези деп чугаалап болур.

Чөрүлдээлерниң биргизи, кижи төрелгетенниң салым-чолунга хамаарыштыр алырга эң-не чугула бөлүү ийи **системаның, ийи формацияның күрүнелериниң** аразында харылзаалар-биле холбашкан. Ол чөрүлдээлер эрткен хөй чылдарда туруп келген. Россияга Улуг Октябрьның соонда, делегей социал-ангы талазы-биле ийи чарылганының соонда болуп турар чүүлдерни үнелеп көөрүнге-даа, делегейниң социал келир үезинге хамаарыштыр көөрүнге-даа принципиалдыг ылгалдар илереп келген.

Социализмниң төрүттүнүп тывылганын капитализм төөгүнүң «чазыы», «эдер» ужурлуг чүүлү кылдыр утккаан. Канчап-даа тургаш, эрге-дүрүм болгаш мораль дивейн, бүгү-ле аргалар-биле: чепсектиг интервенция, экономиктиг кызагдаашкын-биле, үрегдекчи, хоралакчы ажыл, санкциялар болгаш «кезедиглер»-биле, кандыг-даа кады ажылдажылгадан ойталаары-биле—эдер ужурлуг чүүл кылдыр утккаан. Ынчалза-даа чаа тургузугнуң бадыткаттынып тургустунарынга, ооң амыдырап-чурттаарының төөгүде эргезиниң бадыткаттынып тургустунарынга чүү-даа шаптыктап шыдаваан.

Боттуг чүүлдерни капиталистиг делегейниң чагырыкчы ангыларының бергедээшкин-биле билип турары, ийи делегейни ангылап турар бүгү бөлүк чөрүлдээлерни күш-биле шиитпирлээр дээр оралдажыышкыннарын өй-өйде катаптап турары, бодавыже, таварылга эвес. Ийи системаның маргылдажылгазын шериг талазы-биле удур туржурунуң аргазынче шилчидеринче империализмниң иштики тевиишкиннер, ооң бодунуң социал-экономиктиг бүдүжү база ылалап турар. Бодунуң ниитилел бүдүжүнүң хайы-биле империализм үргүлчү-ле агрессчи, авантюрачы политиканы чорудуп турар.

Маңаа албадал болуп турар чылдагааннарның бүдүн комплекизиниң дугайын чугаалап болур: чепсек бүдүрүкчүлериниң болгаш салдарлыг шериг-бюрократчы бөлүглелиишкиннерниң араатанзыг алыксак-чиксек күзел-чүткүлдери, монополияларның чиг эт болгаш саарылга рыногу тып алыр дээн ажык-кончаага сонуургалы, болуп турар өскерилгелерден буржуазияның коргуп турары болгаш, адак соонда, бодунуң чидигленип турар айтырыгларын социализмниң күзели-биле шиитпирлээрин оралдажып турары-дыр.

Сөөлгү чүүл ылаңгыя АКШ-тың империализминиң бүдүжүнге хамааржыр. Кажан фашизмни болгаш милитаризмни чылча шапканы дайын чок делегейни тургузар боттуг арганы берип болгу дег үеде, ол сорулга-биле делегей кады ажылдажылгазының механизми—Каттышкан Нациялар Организациязын тургускан үеде—1945 чылдың соонда, ядролуг болгаш өске-даа чепсектерни эңдере бүдүрерин эгелээниниң ужуру чүгле ооң тергиидексээр идеологиязында болгаш политиказында, социализмни, ССРЭ-ни эң таарымча чок даштыкы байдалдарга тургузар дээн күзел болган. Империализмниң бүдүжү бо удаада база-ла ындыг болган.

АКШ-тың монополистиг буржуазиязының барыын үзелдиг бөлүктери бөгүн-даа делегейниң дүшкүүрлүг чоруун келередирин дайын сорулгаларынга акшаландырыышкыннарны, тергиидээр күзелин, өске чурттарның херектеринге холгаарлаашкынын, америк ажылчы чоннуң эрге-ажыктарынче болгаш эргелеринче халдаашкыннарын агартынар чүүл кылдыр санап турар. Бо бүгүнү алырга, дүшкүүрлүг чорукту ээлделерин эң дыңнаңгыр кылып алырынга, оларны Вашингтоннуң албадаашкынынга чагыртыр кылдыр ыйыдарынга ажыглаар дээн бодал эвээш эвес рольдуг болуп турар хире.

Бүгү-ниити удур демисежилгениң, шериг-биле удур туржуушкуннуң политиказы кедя чок. Эрткен үеден салдыкпазы—келир үениң негелдезинге харыы эвес, харын колдуунда арга чадаардагы чүүл-дүр, ынчалза-даа оон ындыг туруштуң айыылы эвээжей бербес. Ону Вашингтонга кажан болгаш кайы-хире чергелиг медереп биле бээрин ажыл-херектер көргүзе бээр. Делегей байдалын эки утже үндезини-биле өскертир дээш бодувустуң талавыстан бистен хамааржыр бүгү чүүлдерни кылырынга белен бис. Ону кылырда социализм бодунуң принциптеринден-даа, бодунуң идеалдарындан-даа ойталаар ужурга таварышпас. Ол ангы-ангы ниитилел системаларга хамааржып турар күрүнелерниң тайбың кожа-хелбээ догуннаашкыны дээш туржуп келген болгаш туржуп-даа турар. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Төөгүнүң чорудулгазын күш-биле доктаадыр, эрги үени эгидер деп оралдажып турар империализмден социализм бодунуң келир үезин делегей айтырыгларын дайын ёзузу-биле шиитпирлээр кылдыр кажан-даа бот-хууда холбаштырбайн келгени-биле ылгалып турар. Ону Улуг Октябрь-

(Уланчызы 3-кү арында).

ЭШ М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ИЛЕТКЕЛИНИҢ УЛАНЧЫЗЫ

ның тиилелгезиниң соонда бистиң партиявыска калбарган баштайгы улуг дискуссия-ла бадыткаан. Өске чурттарны социализмге чедире бээр арга-шинээлиг «революстуг дайынның» теориязын камгалап турган «чөөн үзелдиг коммунистерниң» болгаш троцкистерниң үзел-бодалдарын ынчан шиитпирлиг ойтур шапканы билдингир болгай. Ол туруш болза, «революцияларны төрүттүндүрүп тывылдырар чөрүлдээлерниң чидиглениишкиниң өйү келгенниң хире-чергези-биле өскүүр революцияларны «албадаарын» кажан-даа шын эвес деп санап турар марксизмге шуут дүүшпес болур ийик» деп, В. И. Ленин 1918 чылда-ла онзалап демдеглээн. Бис бөгүн-даа быжыг бүзүрелдиг бис: революцияны өскээртен, артында-ла дайын аргалары-биле албадаары ажык чок болгаш ынчап болбас.

Капитал делегейиниң таваржып турары айтырыглар болгаш кризистер ооң бодунуң иштинге тыптыр, олар эрги ниитилелдиң иштики антагонистиг чөрүлдээлериниң дүрүм ёзугаар түңнели болур. Бо утка-биле алырга, капитализм хөгжүвүшаан, боду-ла бодун чок болдуруп турар. Капитализмниң хөгжүлдезиниң дорайтап бадып турар чадазында айтырыгларның чидигленгенин ажып эртип чадааш, империалистиг чурттарның чагырыкчы бөлүктери төөгүнүң боду-биле өлүмге чыгаткан ниитилелди дөмей-ле камгалаар шинек чок чепсектерни болгаш аргаларны ажыглап турар.

Бөгүн совет азы коммунистиг «кыжаныг» дугайында хоозун нүгүлдү хөй ажыглап турарының үезинде ооң сорулгазы болза, боо-чепсекти эңдере бүдүрерин, бодунуң агрессчи чоруун агартынары болуп турар. Ынчалзажок дайын аргазы-биле делегейге-даа, иштики-даа угаан-сарыылдыг шиитпирлер тывылбазы улам-на илдең болуп бар чыдар. Делегей хөгжүлдезиниң келир үезинге хамаарыштыр ийи аңгы туруштуң үскүлежиишкини болгаш демисели онзагай нарын байдалдыг апарган. Кажан делегейде ядролуг чепсектиң кедергей хөй курлавырлары чыгдынган турда, кажан специалистер чүгле кижи төрелгетенни каш катап база каш он катап узуткап болурунуң дугайында маргыжып турда, дайынның болур-болбазының кес кырынга турарындан, коргуушкунуң кес кырындан чайлап, ийи системаның күрүнелериниң аразында харылзааларның чогумчалыг, депшилгелиг хөгжүүрүнүң хевирлеринче херек кырында шилчип эгелээр үениң шуут келгени ол.

Келир чылдарда кол демисел чогум-на харын делегейни камгалап ап болур политиканың боттуг утка-шынарының айтырыгларын долгандыр калбарар дээрзи бүгү байдалдардан билдинип турар. Ол демисел нарын, хөй талаларлыг болур, чүге дээрге бистиң мурнувуста делегейниң боттуг чүүлдерин болгаш ооң перспективаларын угаан-сарыылдыг ёзу-биле үнелеп көөр, бодунуң болгаш өскениң дуржулгазындан шыңгыы түңнелдер үндүрер хөөн чок удуртукчу бөлүктерлиг ниитилел туруп турар. Бо бүгү — ооң иштики «камгалал системаларының» элээниниң, социал талазы-биле кырааның көргүзүү, тергиидекчи күштерниң политиказынга улуг өскерлиишкиннер болурунуң аргазын эвээжедип, ооң сарыыл чок чоруунуң хире-чергезин улгаттырып турар.

Чогум-на харын ооң уржуундан социалистиг болгаш капиталистиг чурттарның, ССРЭ биле АКШ-тың аразында харылзааларның келир үезин ылап тодарадып чугаалаары дыка нарын. Маңаа шиитпирлиг факторлар болза, делегей ареназынга күштерниң деңзигүүрү, тайбың күштерниң өзүлдези болгаш идепкейи, ядролуг дайынның кыжаныынга удур ооң дээштиг туржуп болур шинээлин болур. Байдалды үнелеп көөрүнге Барыын чүктүң чагырыкчы бөлүктериниң реалисчи болурунуң деннелинден эвээш эвес чүүлдер база хамааржыр. Ынчалза-даа бир эвес политиктер чүгле карак чок согур болурундан аңгыда, сагыш-сеткилинден эңмектиг болур болза багай. Ядролуг дайынның шуут болдунар ужур чогуунуң байдалдарында күрүнелер аразының харылзааларының дүрүмү системаларның удур туржуушкуну эвес, а тайбын кожа-хелбээ догуннаашкын болган турар ужурлуг.

Чөрүлдээлерниң ийиги бөлүү — **капиталистиг делегейниң бодунуң иштики чөрүлдээлери.** Эрткен үе **капитализмниң нити кризизиниң** ханылаашының хөй бадыткаашкыннарын берген. Мөлчүкчү бүдүжү өскерилбээн амгы капитализм XX чүс чылдың эгезинде, харын-даа ортаа үезинде турганындан дыка ылгалдыг. Эртем-техниктиг революцияның салдары-биле база аңаа дүүштүр көөрге, канчаар-даа аажок өскен бүдүрүкчү күштер-биле ниитилел харылзааларының хуу өнчүлүг бүдүжүнүң аразында чөрүлдээ улам-на чидиг болуп бар чоруур. Ол дээрге ажыл чок чоруктуң өскени, социал айтырыгларның бүгү комплекизиниң чидигленгени-дир. Экономиканы шимчедириниң эң нептереңгей аргазы болуп турар бүгү-ле чүүлдү бүргей алган милитаризм-дир. Политиктиг институттарның, угаан-бодал адырының улам өзүп турар кризизи-дир. Бүгү-ле угланыышкыннарга — иштики болгаш даштыкы политикага, экономикага болгаш культурага, кижи генийиниң чедиишкиннерин ажыглаарынга — реакцияның човаланчыг ыйыышкыны-дыр. Консерватизмниң чаңчылчаан хевирлери бүрүн эрге-чагырга чедип алыр дээр угланыышкыннарга орнун чайлап берип турар.

Капитализмниң кризизиниң антикоммунизм болгаш антисоветизм дээн ышкаш айыылдыг илерээшкининиң дугайында онзалап чугаалаар херек. Ол чүгле даштыкы политика эвес. Империализмниң амгы системазында ол дээрге иштики политиканың база эң чугула угланыышкыны, капитал чурттарында, делегейниң социалистиг эвес кезээнде чурттап база демисежип турар бүгү мурнакчы болгаш депшилгелиг чүүлдерже ыйыышкын кылырының чепсээ болуп турар.

Нити кризистиң амгы үе-чадазында база капитализм шуутла чаңгыс черге доктаап турувутпаан, ооң экономиказының өзүлдезинин, эртем-техниктиг чаа угланыышкыннарны шиңгээдип алырының аргаларының бары шын-на харын. Ол тодаргай экономиктиг, шериг, политиктиг болгаш өске-даа туруштарны салбазын «болдуруп» турар, а чамдык участоктарга харын-даа социал адаан негээшкинин алыр, мурнунда чидирген чүүлүн эгидип алыр арганы берип турар. Ынчалза-даа ажылчы чон массаларының эрге-ажыктарын илергейлеп турар боттуг сорулгалары база уг-шии чок капитализм ооң чөрүлдээлериниң бүгү бөлүктериниң мурнунда туруп көрбээн ёзу-биле холужуп тутчуруунга, бот-боттарын күштелдиреринге таваржып турар. Бодунуң хөгжүлдезиниң бүгү-ле чүс чылдарында көстүп көрбээн хөй социал болгаш өске-даа муңгашталыышкыннарга ол таварышкан.

Хамыктың мурнунда күш-ажыл биле капиталдың аразында чөрүлдээлер чидигленип турар. 60—70 чылдарда, экономиктиг конъюнктураның таарымчалыг байдалдарында, ажылчын аңгы, ажылчы чон бодунуң байдалын бичии экижидерин чедип алыр аргалыг болган. Ынчалза-даа 70 чылдарның ортаа үезинден эгелээш улам көвүдээн экономиктиг кризистер болгаш бүдүрүлгениң ээлчеглиг технологтуг эде тургузуушкуну байдалды өскерткен болгаш капитал удур шаап халдаашкынче кирер, ажылчы чоннарның социал чаалап алыышкыннарының дыка улуг кезиин чок болдурар аргалыг болган. Амыдырал деннелиниң чамдык көргүзүглериниң талазы-биле ажылчы чон хөй чыл аткаар октаттырган. Ажыл чок чорук дайын сөөлүндеги үениң иштинден эң-не хөй болуп турар. Тараачыннарның болгаш фермерлерниң байдалы илейти-ле баксырап турар: чамдык ажыл-агыйлар хоозураан, оларның эргидеги ээлери хелезиленип ажылдаар кижилерниң хүрээлениинге немежип кирип турар. Өскелери көдээ ажыл-агыйның улуг монополияларының болгаш банкыларның кулданынче кирип турар. Социал дең эвес кезектерге чарлыры улам ханылап кедерээн. Чижээ, АКШ-та эң бай-шыырак бир хуу өг-бүлелер өнчү талазы-биле эң ядыы черге турар 80 хуу өг-бүлелерниң нити хөреңгизинден барык бүдүн-чартык катап хөй байлактыг болуп турар.

Ындыг байдал социал месилдежиишкиннерге, политиктиг дең-дески эвес чорукка чедирип болур деп чүвени империализмниң чагырыкчы бөлүктери билип турар. Ынчалза-даа ол чорук оларның политиказын сарыылдыг болдурбайн турар. Харын-даа сөөлгү үеде тергиидекчи аңгының эң хартаачы бөлүктери көдүрлүп, меннип турар. Ол үеде ажылчы чоннуң эргелеринче монополиялар онзагай күштүг болгаш кадыг-дошкун халдаашкыннарны кылганнар.

Капитализм мөөңнеп алган чепсектерин долузу-биле ажыглап турар. Профэвилелдерин истеп сүрүп, экономика аргазы-биле кажар хоп-мегени кылып турар. Ажылчыннарга удур хоойлуларны ажыглап киирип турар. Чөөн үзелдиг, бүгү-ле депшилгелиг күштерни истеп сүрүп турар. Кижилерниң угаан-бодал байдалын болгаш корум-чурумун үргүлчү контрольдап турары, ылавылап чугаалаарга, харагалзаары аңаа-ла чүве апарган. Чүгле бодун бодаар чорукту, амыдырап-чурттаары дээш демиселге күштүгнүң эргезин, аморальдыг чорукту, бүгү-ле демократтыг чүүлдерни көөр хөөн чок чорукту тускай сорулгалыг бадыткап тургузары көстүп көрбээн хемчээлдиг апарган.

Күш-ажыл биле капиталдың аразында үндезин чөрүлдээниң моон соңгаар канчаар хөгжүүрүн, тургустунган байдалдан кандыг түңнелдер үндүрерин, бодунуң эргелери болгаш социал депшилге дээш ажылчы чоннуң демиселиниң чорудулгазын келир үе көргүзер. Ынчалза-даа чамдык капиталистиг чурттарда политиканың, бүгү иштики байдалдың улам ыңай-лап дыка барыын үзелдиг болуп бар чыдарының делегей харылзааларынга база улуг айыылдыгның дугайын чугаалавайн барып болбас. Ындыг эргилдениң уржуктарын баш бурунгаар тодарадыры берге, оларның айыылын чедир үнелевейн барып болбас.

Чүс чылдың сөөлгү он чылдары **империализм аразының чөрүлдээлериниң** чаа илерээшкиннери-биле, оларның чаа хевирлери болгаш угланыышкыннары тыптып келгени-биле демдеглеттинген. Капитализмниң чөрүлдээлериниң ол бөлүүн аңгы талазы-биле чоок чорук-даа, күштер каттыштырарының талазы-биле сонуургалдыг чорук-даа, шериг, экономиктиг азы политиктиг интеграция-даа, эртем-техниктиг революция-даа чайладып шыдаваан. Ол чүүлдерниң сөөлгүзү капиталистиг бүдүрүлгениң интернационалчыдылгазын маргылдаа чок дүргедеткен, капитализм чурттарының хөгжүлдезиниң деннелдерин деннештирерин-даа, шураашкын хевирлиг чоруун-даа күштелдирген. Эртем-техниктиг депшилгениң байдалдарында чидигленген конкуренция хожудап турарларга улам-на хайыра чок ядаралды болдуруп турар. Капиталистиг дагын бүдүрүүшкунуң байдалдарының дыка нарыыдааны, кризистерниң хөй янзы хевирлии, делегейге конкуренцияның чидигленгени империалистиг адааннажылганы онзагай чидиг болгаш күштүг болдуруп турар. Делегей рыногунга садыг-экономиктиг демисел «бодунуң чуртунуң» күрүне-монополиялыг капитализмнериниң күчүзүнге улам-на быжыг даянырының, буржуаз күрүнениң улам-на агрессчи болгаш чүгле бодунуң хууда ажыын бодаан ролюнуң байдалында чоруттунуп турар.

Транснационал монополисчи капитал күштүг дүрген чедип ап келген. Ол аңгы-аңгы чурттарның-даа, делегей ажыл-агыйының ниитизи-биле деңнелинге-даа бүдүрүлгениң бүдүн-бүдүн адырларын азы кавыларын сы базып, монополизастап турар. 80 чылдарның эгезинде транснационал корпорацияларның үлүүнге капиталистиг делегейде үлетпүр бүдүрүлгезиниң үштүң бир кезиинден хөйү, даштыкы садыгның чартык кезиинден хөйү, чаа техникага болгаш технологияга патентилерниң 80 хире хуузу онаажып турган.

Транснационал корпорацияларның өзээ Американы болуп турар. Ооң даштыкыда тургусканы бүдүрүлгелер комплекизинде АКШ-тың бодунда болбаазырадылга үлетпүрүнде ажылдап турар кижилерниң чартык кезии хире санныг ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар армиязын немей ажыглап турар. Ук комплекс чылда 1,5 триллион доллар түңнүг бараанннар бүдүрерин болгаш ачы-дуза чедирерин амгы үеде хандырып турар, ол АКШ-тың нити продукциязының барык 40 хире хуузунга деӊ.

АКШ-тың «чаа экономиказының» хемчээли Барыын Европаның ГФР, Франция, Англия ышкаш кол улуг күрүнелериниң экономиказын ийи-үш катап ажып турар, ол чүгле Япониянынга четпес. АКШ-тың эң улуг транснационал монополиялары — империялар-дыр, оларның экономиктиг ажыл-чорудулгазының хемчээлдерин чүгле бүдүн-бүдүн күрүнелерниң нити национал продуктузу-биле деңнеп болур.

Чөрүлдээлерниң чаа доңнаашкыны тывылган болгаш улам дыңзыгып орар — ол дээрге **транснационал корпорациялар биле ниитилелдиң политиктиг организациязының национал-күрүне хевириниң аразында** чөрүлдээ-дир. Транснационал корпорациялар хөгжүп орар-даа, бедик хөгжүлделиг-даа капиталистиг күрүнелерниң тускай догуннаан хамааржыпас чоруун божаннадып турар. Бир эвес ажыктыг болза, олар күрүне-монополистиг таарыштырылганы идепкейлиг ажыглап турарлар. А бир эвес буржуаз чазактарның хөделиишкиннери оларның орулгаларынга бичии-ле шаптыктап турар болза, олар-биле чидиг чөрүлдээни кылып турар. Ынчалза-даа оон-биле чергелештир америк транснационал кедергей улуг монополиялар ол чурттуң чагырыкчы күштериниң күрүне гегемонизмниң, тергиидекчи күзел-чүткүлдериниң күүседикчизи ролюн идепкейлиг боттандырып турар.

Амгы империализмниң үш кол төптериниң — АКШ-тың, Барыын Европаның болгаш Японияның — **бот-боттарының аразында харылзаалары** илдең болгаш чажырттынган чөрүлдээлерлиг апарган. Эң чоок адааннажыкчыларындан 60 чылдарның төнчүзүнге чедир-ле экономика, саң-хөө, технология талазы-биле тергиидеп турган АКШ шыңгыы шылгалдага таварышкан. Барыын Европа болгаш Япония америк өмээржикчизин чамдык чүүлдерге кызамдаптар аргалыг болган. Олар эң чаа техника ышкаш америк тергиилелдиң чаңчылчаан адырынга хамаарыштыр Каттышкан Штаттарга адаан кылып турарлар.

Вашингтон бодунуң эвилелчилерин аразында адаан-демиселге хөй күш чарыгдавазынче үргүлчү кыйгырып турар. Ынчалза-даа американнар боттары доллар болгаш хуу ставкаларын овуузунуг ажыглап турган, бодунуң экономиказын Барыын Европаның болгаш Японияның күсели-биле немей быжыглап алырындан кемзинмейн турда, амгы империализмниң үш төвү чаңгыс дээвиир адаанга канчап сыңчырыл? Империализмниң үш төвүнүң туруштарының дүүштүрүлгези кандыг хемчээлдиг чедип алдынар болдур, ол колдуунда-ла америк ыйыдыышкынның азы ажык албадаашкынның түңнели боор турар, ол бир-ле дугаарында АКШ-тың бодунуң эрге-ажыктарынга болгаш сорулгаларынга бараан болуп турар. Ол чорук, бодунуң ээлчээнде, чөрүлдээлерни ажып эртеринге эвес, а чидиглендиреринге чедирип турар.

Ындыг чылдагаан-уржуктуг харылзааның ужурун тывыксап турар хире апарган. Элээн каш барыын-европа чурттарының чазактарында, социал-демократтыг болгаш либералдыг партияларда, калбак хөй-ниитиниң ортузунда бир-ле дугаар мынчаар ажык чугаалажып турар апарган: амгы америк политика Барыын Европаның бодунуң айыыл чок чоруунуң дугайында бодалдары-биле дүгжүп турар бе ынчаш, «баштакчы» болур дээн бодунуң күзел-чүткүлдерин АКШ хөлүн эрттирип турбаан бе? Каттышкан Штаттарның партнерлары өскениң көстүг боттуң караан солуп шыдавас деп чүвеге чаңгыс эвес удаа бүзүреп көөр ужурга таварышкан.

Дашкаар болгаш ишкээр угланыышкыннарның удур-дедир демисели күштерниң деңзигүүрүнде өскерилгелерниң түңнели боор, империализмниң системазынга моон соңгаар-даа уламчылаар дээрзи чигзиниг чок. Амгы делегейниң боттуг байдалдарында «күштүң» үш «төвүнүң» экономиктиг, шериг-политиктиг болгаш өске-даа нити сонуургалдарының тургустунган комплекизи бусту бээринге идегээри берге. Ынчалза-даа ук комплекстиң иштинге ооң эвилелчи-адааннажыкчылары, артында-ла боттарының эрге-ажыктарынга чөрүштүр, америк албадалга ыыт чок чагыртыр деп Вашингтоннуң кордаарының үндезинниг болуру чөгенчиг.

Чоокку он чылдарда империалистерниң аразында чөрүлдээлери өске янзы хевирлиг апарып болуру, капиталистиг чаа «күш төптери» тыптып кээп болуру амгы үе-чадада ол чурттарның аразында чөрүлдээлерниң база бир ылгалдыг байдалы болур. Ол чорук чөрүлдээлерниң хемчээлдерин улам улгаттырарынга, оларның улам сырый холбажырынга болгаш чидигленииринге чедирери чугаажок.

Империализм биле хөгжүп орар чурттарның болгаш улустарның аразынга чаа, нарын болгаш өскерлиичел чөрүлдээлер бөлүк-бөлүктеп тургустунуп келген. Шаандакы колонияларны болгаш чартык колонияларны хостааны капиталистиг системага политиктиг болгаш идеологтуг күштүг согуг болган. Ол системаның он тоску векте тургустунгаш, чээрбиги вектиң чартынга чедир турганы ышкаш ындыг хеври узуткаттынган. Кижи төрелгетенниң хөй кезии боор турар ол улустарның амыдыралында оожум, берге-даа болза, доктаадыр арга чок чаартылгалар боор турар. Ол чаартылгаларның чорудулгазы эвээш эвес принципиалдыг өскерилгелерни болдурган, ынчалза-даа эвээш эвес бергелерге таварышкан.

Политиктиг кажарлаашкыннарны, аазаашкыннарны болгаш садып - хөлезилээшкиннерни, шериг кыжаныышкыннарын болгаш дорт чөңгээлерни, а ховар эвес таварылгаларда хосталган чурттарның иштики херектеринге холгаарлаашкыннарны ажыглап тургаш, экономиктиг хамаарылганың ооң мурнунда тургустунган харылзааларын капитализм нургулайында хевээр арттырып аптар аргалыг болгулаан. Империализм аңаа үндезилээш, неоколониалисчи мөлчүгделдиң дыка нарын системазын таарыштыр тургузуп алыр, бодунга элээн хөй санныг хосталган күрүнелерни чыпшыр дузактап алыр аргалыг болган.

Ооң уржуктары аар-берге болган. 2 миллиард ажыг кижиниң чурттап турары хөгжүп эгелеп турар чурттар херек кырында бүрүнү-биле ядыы-түреңги чоруктуң девискээри болу берген. 80 чылдарның эгезинде бүгү хосталган чурттарга чоннуң кижи бүрүзүнге онааштыр орулгаларының деңнели хөгжээн капиталистиг чурттардаазындан 11 катап кудуу болган. Сөөлгү үжен чылдарның дургузунда ол ылгал кызырылбайн, харын улгадып турар. Херектиң ужуру чүгле ядыы-түреңги чорукту деңнештирип көргенинде эвес боор турар. Чугаа болза, үжүк-бижик билбес болгаш караңгы-бүдүүлүк, аъш-чем тоттур чивес чоруктуң болгаш аш-чуттуң, чаш уруг-дарыг кедергей хөй өлүп-чидип турарының, чүс-чүс миллион кижилерниң кыргып-хыдыыр халдавырлыг аарыг-аржыктарның дугайында боор турар-дыр.

Ындыг байдал — депшилгелиг кижи төрелгетенге бужарчудек чорук-тур! Ооң буруузу — империализмде. Чүгле бүдүн-бүдүн диптерге колониалдыг үптээшкинниң түңнелинде, канчаар-даа аажок хожудаңгай чорукту арттырып каан төөгүнүң эвес, харын ол ышкаш бөгүнгү практиканы-даа ап көөрге, база-ла империализм буруулуг боор турар. АКШ-тың корпорацияларының чүгле сөөлгү он чылдарның дургузунда хөгжүп орар чурттардан соруп үндүрүп алган ажык-кончаазы оларның чарыгдалдарындан дөрт катап хөй болган. Ынчаарга ол-ла үениң иштинде АКШ-тың монополияларының Латин Американың болгаш Кариб бассейниниң девискээрлеринден алган ажык-кончаазы чарыгдалдарындан сес ажыг катап хөй болган.

Империализмниң системазы хөгжүп турар чурттарны үптептоваарының, оларны колдуунда дарлап-мөлчүүрүнүң күсели-биле ам-даа амыдыравышаан турар деп хөөредиишкин чокка бадыткап болур. Ооң хевирлери болгаш аргалары солужуп турза-даа, алыс шынары биеэги хевээр арткан. АКШ-ка, чижээ, национал орулганың дыка хөй кезии ындыг кончааларның күсели-биле тургустунуп турар. Хөгжүп турар чурттарны империалистиг күрүнелер шуптузу мөлчүп турар, ынчалза-даа АКШ-тың империализми ону эң-не ыят чокка үүлгедип турары чигзиниг чок. Деннешпес өртектер-биле солчуушкун, эң эргелиг эвес садыглажыышкын, санажылга өртектерин бүдүрүп, кара туразында аажылаары, транснационал корпорацияларның мөлчүп соруушкуну бир дөмей угланыышкыннарлыг хөделип турар. Олар чамдыктарының ядыы болгаш түреңги чоруун, өскелерниң — хөреңги-байлаан улам улгаттырып, делегейниң капиталистиг ажыл-агыйында ылгалдарны дам-на күштелдирип турар.

Хөгжүп турар чурттарның ядыы-түреңги байдалы — бүгү делегейниң эң берге айтырыы-дыр. Африкада, Латин Америкада хөй-хөй месилдежиишкиннерниң ёзулуг-ла үндезиннери өске чүде-даа эвес, чогум-на ында боор турар. Империалистиг күрүнелерниң чагырыкчы бөлүктери боттарының неоколониалистиг политиказын, бүгү делегейге тергиидексээнин агартыр дээш, «Москваның холунуң» дугайында канчаар-даа кажарлап чулчуруп турза, чүвениң шыны ындыг-дыр.

Өре айтырыын ап көрээлиңер. Хөгжүп турар чурттардан чыл санында-ла үндүрүп ап турар ажык-кончааның хемчээлин каттыштыр алыр болза, чыглы берген өре-шире дээрге ол чурттарның хөгжүлдезиниң перспективаларының кызыдаашкыны, ындында-ла эң аар-берге социал, экономиктиг болгаш өске-даа айтырыгларның улам чидиглениишкинин чайлаш чок болдурар кара чаңгыс чүүл болур.

Ам туруп турар негелделерни барымдаалап, ол чурттар өрезин дедир эгидип шыдавазы билдингир болбайн аан. Бир эвес чөптүг шиитпир тывылбас болза, ындыг байдал улустар аразының харылзааларын социал-экономиктиг болгаш политиктиг берге уржуктарга чедирип болур. Чагырыкчы империалистиг бөлүктер ында чажыт айыыл барын көрбейн турар деп чугаалап болбас. Ынчалза-даа оларның бүгү сагыш салыышкыны чүгле чаңгыс чүүлче — хөгжүп турар чурттарның улустарын мөлчүүрүнүң, харын-даа кедергей мөлчүүрүнүң күсели-биле боттарының байып ап турар амгы системазын канчап-чоор тургаш камгалап арттырарынче угланган.

Ооң өске база чигзиниг чок чүүл бар. Ол чурттарның триллион өрези биле сөөлгү он чылдарда АКШ-тың шериг чарыгдалдарын триллион ажыг улгаттырганының аразында чылдагаан холбаазы бар дээрзи маргыш чок. Хөгжүп турар күрүнелерден чылдың-на 200 миллиард ажыг доллар соруп ап турары, ынчаарга сөөлгү чылдарда АКШ-тың шериг бюджеди херек кырында база ол хире хемчээлдиг — бо дээрге таварылга боор дөмейлешкен чорук эвес-тир. Чогум-на ооң уржуундан милитаризм неоколониалдыг кедергей мөлчүгделдиң системазын камгалап арттырарынга болгаш улам дошкуурадырынга дорт сонуургалдыг боор турар.

Капитализмниң чөрүлдээлери чидигленип, ооң тергиинделиниң кызыгаарлары кызыылап келгенде, монополистиг капиталга социал кыжаныышкынны ажыглаар, кол-кол буржуаз күрүнелерге социал дүшкүүрлениишкинни чымчадыр, ажылчы чоннарның чамдык кезектерин садып-хөлезилээр аргаларны хандырар акша-хөреңгини үптеп алырынга неоколониализмниң киржилгези улам-на улгадып бар чыдар. Ол дээрге ёзулуг-ла үптелгениң үндезини болур, чүге дээрге сайзыраңгай капиталистиг чурттарда чаңгыс шактың ажыл төлевири чамдыкта Азияның, Африканың, Латин Американың күрүнелеринде ажылчыннарның бир хүнде ажылдап алыр төлевиринден элээн каш катап ажып турар-ла болгай.

Бо бүгү мөңгези-биле үргүлчүлеп шыдаттынмас. Хуулгаазынга идегеп олуруп болбазы билдингир — байдал боду-ла чайгаар эттине бербес. Эрги турган байдалды хевээр арттырар, монополияларның болгаш шериг-үлетпүр комплекизиниң эрге-ажыктарын камгалаар, хосталган чурттарда депшилгелиг чаартыышкыннарның улам бурунгаарлаарын баш удур болдурбас дээш, АКШ-тың идегеп турары шериг күжү харын байдалды чүгле нарыыдадып, чаа-чаа чөрүлдээлерни өскүдүп үндүрүп болур. Акшалыг шоодайлар дарылыг доскаарлар кылдыр хуула берип болур болгай. Ынчалза-даа капитализм моон-биле холбаштыр кедизинде барып база-ла күш дөгээриниң болгаш ыят чок үптээшкинниң политиказының ийикпе азы чөптүг негелделерни барымдаалаан кады ажылдажылга аргазының кайы бирээзин шилип алыр ужурга таваржыр. Ынчангаш хөгжүп турар күрүнелерниң улустарының эрге-ажыктарын барымдаалаан — эң-не шиитпирлиг хемчеглерни алыры чугула. **(Адыш часкаашкыны).**

База бир бөлүк чөрүлдээлерниң — делегейге бүрүнү-биле хамаарышкан депшилгениң догуннаашкынының үндезиннеринге шуут холбашкан чөрүлдээлерниң анализи чугула түңнелдерге чедирип турар. Чугаа болза, хамыктың мурнунда долгандыр турар бойдустуң, агаар бассейннериниң болгаш океаннарның хирлениишкининиң, бойдус курлавырларының эвээжеп турарының дугайында боор турар. Айтырыг чүгле эртем-техниктиг революцияның, кижиниң ажыл-чорудулгазының хемчээлдериниң калбарганының ужурундан бойдус системаларынга аар үүрге онаажып турарындан чидиглевейн турар. Садыг-саарылга күштериниң кайы-хамаан чок аажылаашкыннарынга бойдусту ажыглаарын чагыртыры чеже хире хоралыг болурун Энгельс баш удур айыткан. Ниити кижи төрелгетенниң өнчү-байлаа болур бөмбүрзектиң курлавырларын хумагалыг ажыглаарын хандырар ужурлуг улустар аразынга дээштиг ажылдаар дугуржулгаларны болгаш механизмнерни тургузары улам-на тодазы-биле негеттинип кел чоруур.

Чаңгыс күрүнениң азы бөлүк күрүнелерниң күжү-биле бүгү кижи төрелгетенниң, делегейниң бүгү-нити айтырыгларын шиитпирлеп болбас. Бо талазы-биле бүгү делегейниң ниити хемчээлинге кады ажылдажылга, чурттарның хөй кезииниң чогумчалыг, сырый кады хөделиишкини эргежок чугула боор турар. Тала бүрүзүнүң бүрүн дең эргелеринге, тускай догуннаашкынны хүндүлээринге үндезилээн, алган хүлээлгелерин, делегей хоойлуларының норма-чижектерин ак сеткилдиг күүседиринге үндезилээн кады ажылдажылга херек. Бистиң чурттап турарывыс үевистиң чөрүп болбас негелдези ындыг.

Капитализм улустарның **культуразын** ядарадып, чүс-чүс чылдарда тургузуп келген угаан-бодал эртинелерин үнежокталдырып турар. Кижиин эртем-билиглен артык өске чүү-даа бедидир көдүрбейн турар. Ынчалза-даа кижи төрелгетен бодунуң туруп келген үезиниң өске кайызынга-даа амгызы ышкаш, ындыг хоозун-нүгүлдүң болгаш мегелээшкинниң базыышкынынга таваржыр көрбээн боор. Буржуаз пропаганда бүгү делегейде кижилерни кончуг кажар мегелеп каан информация-биле хөме шаап, бодалдарны болгаш хөөннерни албадап, чагырыкчы күштерге таарымчалыг хамааты болгаш социал турушту чогааткаш тарадып турар. Чонга дыңнадыгларга болгаш өөредилге системазынга кандыг-кандыг билиглерни, үнелиг чүүлдерни, моральдыг норма-чижектерни сиңирери хамыктың мурнунда политиктиг айтырыг болур.

Культураны камгалаарының дугайында, ону буржуаз сандараашкындан, черликшиириинден камгалаарының дугайында айтырыгны амыдырал боду-ла тургузуп келген. Ол дээрге бүгү кижи төрелгетенниң эң чугула нити сорулгаларының бирээзи-дир. Империализмниң амгы үеде культура талазы-биле практиказының психологтуг болгаш аажы-чаңчыл-даа үр хуусаалыг уржуктарының дугайын **бодавайн барып болбас.** Калчаалыг садыг-саарылганың болгаш күчү-түрүлээшкин нептередириниң ыйыдыышкынындан культураның хоозуралын, сөөк-язы ылгаар чорукту сүртаалдаарын, бужар-бак инстинктилерни, кем-буруу үүлгедикчилериниң болгаш ниитилелдиң «шаарларының» аажы-чаңнарын пропагандалаарын кижи төрелгетен хүлээп көрбес ужурлуг болгаш хүлээп көрбес-даа.

Улуг хемчээлдиг болгаш нарын айтырыглар хөй дээрзин көрүп тур силер, эштер. Ынчаарга оларны ниитизи-биле угаазылап шинчилээри тургустунган сорулгаларының улуг хемчээлинден болгаш ханызындан хожудап турарын көрбейн барып болбас. Делегей амыдыралының өйү келген айтырыгларын шиитпирлээриниң чедиишкинниг болуруунуң алыс негелдези — политиктиг дугуржуушкуннарны дилеп тыварынга үени кызырары, таарымчалыг хөделиишкиннерже эң дүргениң-биле шилчири.

Бистер шупту чүүлдерге күш четпес бис дээрзин, хөй чүүлдер барыын чүк чурттарындан, төөгүнүң чугула оруктарынга ооң удуртукчуларының сарыылдыг угаан-бодалын оскунмазындан хамааржыр апаарын эки билир бис. Америк президент бир-ле катап бистиң бөмбүрзээвиске өске планета чурттуглар халдаар деп кыжанып кээр болза, ССРЭ биле АКШ дыка дүрген дугуржуп аптар ийик деп чугаалаан. Ынчаарга ядролуг айыыл-халап кандыг-бир өске планета чурттугларының халдаашкынындан артык боттуг айыыл болбас чүве бе? Экологтуг кыжаныышкын улуг эвес чүве бе? Хөгжүп эгелеп турар күрүнелерниң болгаш улустарның айтырыгларын угаан-сарыылдыг болгаш чөптүг-биле көөрүн тыварынга бүгү чурттарда нити сонуургал чок бе ынчаш?

Адактың соонда, ээлчеглиг кандыг-бир кризис болурун манавайн, а бөгүн дораан бүрүн үндезилеттинген практиктиг түңнелдерни кылырынга кижи төрелгетенниң мөөңнеп алган бүгү дуржулгазы эвээш болган бе? Бистиң бичии хемчээлдиг планетавыс Американың айыыл чок чоруун сыпырбас апарган дээр янзылыг доктринаны көдүргеш, Каттышкан Штаттар келир үр үеде чүнү чедип алырын кордап турарыл?

Империализм төөгүге ызыртынып артар деп оралдашпышаан, кандыг-даа аргаларны ажыглап турар. Ынчаарга шак ындыг политика делегейге аар өртектиг боор турар. Улустар ооң садыызынга улам улуг өртекти төлээр ужурга таваржып турар. Дорт-даа база доорартан-даа төлеп болур. Миллион-миллион кижиниң амы-тыны-биле, национал курлавырларны төтчеглээри-биле, боо-чепсекти эңдере бүдүреринге канчаар-даа аажок хөй акша түңнерин чардыктырары-биле, хөй санныг, улам-на берге айтырыгларның шиитпирлеттинмези-биле төлээр ужурга таваржып турар. А келир үеде чүгле даап билири безин берге, ындыг улуг өртек-биле төлээр боор-даа чадавас.

АКШ-тың чагырыкчы бөлүктери төөгүнүң бо нарын эвес үезинде реалистиг угланыышкынны чидирип турары илдең-дир. Делегейде агрессчи чоруу, политиканы болгаш угаан-бодалды улам милитаризастап турары, өскелерниң эрге-ажыктарын тооп, херексевези америк империализмниң мораль болгаш политика талазы-биле часкаанзыраарынга, арткан бүгү кижи төрелгетен-биле ооң аразында тамының ханылаарынга чайлаш чок чедирип турар. Ядролуг чепсек белен турда, бурунгаар депшилгеге үе болгаш делгемнер-даа боттарының биеэги кызыгаарларын чидирер дээрзин, а кижи төрелгетен таварылганың айыылынга туттурар апаарын ол чуртта тайбыңның удурланыкчылары билбээчеңнээн хевирин көргүзүп турар.

Капиталдың чагырыкчы төптери боор турар чүүлдерни топтуу-биле, боттуг тодарадып көөрүнүң оруунче кирип шыдаар бе? Шыдаар-даа чадавас, шыдавас-даа чадавас деп чугаалаары эң чиик харыы болур ийик. Ынчалза-даа төөгү биске баш удур ынчаар чугаалаар эргени бербейн турар. Кижи төрелгетен дириг артар бе, азы артпас бе деп айтырыгга «артпас» дээр харыыны хүлээп ап шыдавас бис. Ниитилел хөгжүлдези, депшилгелиг амыдырал үргүлчүлээр ужурлуг болгаш үргүлчүлээр-даа апаар деп чугаалап турар бис. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Коммунистерниң мөзү-шынары болур чүгле оптимизмниң, кижилерниң угаан-сарыылынга болгаш топтуг бодалынга бүзүрелдиң күштүүнден ынчаар чугаалавайн турар бис. Бистер реалистер бис, ынчангаш ийи төрени дыка хөй чүүлдер аңгылап база ханызы-биле аңгылап турарын бүрүнү-биле билип турар бис. Ынчалза-даа ооң өске чүүлдү: нити кижи төрелгетенниң эң чугула сорулгаларын шиитпирлээриниң негелдези оларның бот-боттарының аразынга кады хөделиринче албадаар, кижи төрелгетенниң амы-тынныг артарынче чүткүлүнүң ам-даа көзүлбээн күштерин оттурар ужурлуг дээрзин тодаргай көрүп турар бис. Үениң боттуг чүүлдеринге деңнежир шиитпирлер үндүреринге идиг бериишкини чогум-на ында боор турар.

Бүгү бөмбүрзектиң кырынга күрүнелерниң болгаш улустарның аразында таарымчалыг, тургузукчу кады хөделиишкиннери боттандырарын төөгүнүң, ниитилел депшилгезиниң чорудулгазы улам-на чүткүлдүг-биле негеп турар. Чүгле негеп турар эвес, харын база эргежок чугула политиктиг, социал, материалдыг-даа үндезиннерин аңаа тургузуп берип турар.

Ындыг кады хөделиишкин ядролуг айыыл-халапты болдурбазынга, депшилгелиг кижи төрелгетенниң дириг артар аргалыг болурунга херек. Ол нити кижи төрелгетенниң чидиглеңген өске-даа айтырыгларын бир демниг, тала бүрүзүнүң эрге-ажыктарын ёзугаар шиитпирлээрин негеп турар. Ийи системаларның чарыжының удур туруушкунунуң болгаш делегей ниитилежилгезиниң күрүнелериниң бот-бодундан хамаарылгазының күштелип орар байдалының холбашканы — амгы үениң хөгжүлдезиниң боттуг диалектиказы-дыр. Чөрүлдешкек, **ынчалза-даа бот-боттарынга хамаарылгалыг, дыка хөй чүүлдери ниитилешкек делегей** чогум-на ынчаар, удурланышкактарның демиселин таварып, берге, барык-ла даап шиглээр деп чугаалапкы дег орук-биле тургустунуп турар.

Коммунистер социал депшилгениң оруктарын кезээде ооң иштики нарын чүүлдери-биле болгаш чөрүлдээлери-биле холбаштыр көрүп келгеннер. Ынчалза-даа — коммунистиг үзел-бодалдың кол ылгалыр чүүлү ол боор турар — ол болуушкуннарның төвүнде ылап-ла кижи, ооң эрге-ажыктары болгаш ажыл-ижи туруп турар. Кижиниң амыдыралы, ооң бүгү тала-биле ажыттынарының аргалары — эң улуг үнелиг чүүл, ниитилел хөгжүлдезиниң эрге-ажыктары — чүүлден-даа бедик деп, В. И. Ленин онзалап демдеглээн. СЭКП бодунуң практиктиг ажыл-чорудулгазынга ону барымдаалап турар. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Бүгү улустарга төлептиг амыдыраарының ёзулуг кижизиг, материалдыг болгаш угаан-бодал негелделерин тургузары, бистиң планетавыска кижилерниң бар турарын хандырары, ооң байлактарын хумагалап ажыглаары — амгы үениң байдалдарында демиселдиң кол угланыышкыны ол дээрзин барымдаалап көрүп турар бис. Хамыктың мурнунда кол байлак — кижиниң боду, ооң шыдаар аргаларын хумагалап көөрү болур. Чогум-на бо талазы-биле бистер капитализмниң системазы-биле маргыжарын саналдап турар бис. Быжыг тайбыңның байдалдарында маргыжарын саналдап турар бис. **(Адыш часкаашкыны).**

(Уланчызы 4-кү арында).

ЭШ М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ИЛЕТКЕЛИНИҢ УЛАНЧЫЗЫ

II. ЧУРТТУҢ СОЦИАЛ-ЭКОНОМИКТИГ ХӨГЖҮЛДЕЗИН ДҮРГЕДЕДИРИ—СТРАТЕГТИГ УГЛАНЫЫШКЫН

Эштер! СЭКП Төп Комитедиң апрель Пленумунга чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң стратегиязын айыткаш, оон-биле төөгүлүг ужур-дузалыг шиитпирни хүлээп алган. Ону партия, бүгү улус калбаа-биле деткээн болгаш бо съездиге чугаалажып көөрү-биле киирген.

Дүргедээшкин дээнин канчаар билип турар бис? Хамыктың мурнунда экономиктиг өзүлдениң темпизин бедидери-дир. Ынчалза-даа чүгле ол база эвес. Ооң кол утказы — өзүлдениң чаа шынарында: эртем-техниктиг депшилгеге үндезилээш, бүдүрүлгени бүгү хемчег-биле интенсификастаарында, экономиканың структуразын чаарты тургузарында, эргелеп-башкарылганың ажыктыг хевирлеринде, күш-ажылды организастаарында болгаш идиг бээринде боор турар.

Дүргедээшкинче угланыышкын экономика талазы-биле чаартылгалар-биле кызыгаарлаттынмас. Ол идепкейлиг социал политиканы чорударын, социалистиг чөптүг чоруктуң принцивин чайгылыш чок бадыткап тургузарын баш удур көрүп турар. Дүргедедиишкинниң стратегиязы ниитилел харылзааларын сайзыраңгайжыдарын, политиктиг болгаш идеологтуг институттарның ажылының хевирлерин болгаш аргаларын чаартырын, социалистиг демократияны ханыладырын, алачайгаарлаашкынны, чаңгыс черге таптаашкынны болгаш консерватизмни — ниитилел депшилгезин саададып турар бүгү чүүлдерни шиитпирлиг-биле ажып эртерин баш удур айтып турар.

Бистерге чедиишкиннерни хандырар ужурлуг кол чүүл — массаларның дириг чогаадылгазы, социалистиг тургузугнуң канчаар-даа аажок улуг аргаларын болгаш артык шынарларын эң долузу-биле ажыглаары болур ужурлуг.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, эштер, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедири дээрге, бүгү-ле эң чоок болгаш социал, политиктиг болгаш идеологтуг, иштики болгаш даштыкы-даа айтырыгларның дүлгүүрү-дүр. Совет ниитилелдиң чаа шынарлыг байдалын чүгле ындыг арга-биле чорааш, чедип ап болур болгаш чедип алыр-даа ужурлуг.

а. Социал-экономиктиг хөгжүлдениң түңнелдери болгаш ону дүргедедириниң чугулазы

Эштер! Партияның программныг сорулгаларын бистиң бо съездивиске тургусканы болгаш чугаалажып көөрү чурттуң хөгжүлдезиниң түңнелдерин үнелеп көөрүн калбак хемчээлдиг болдурарының чугулазын негеп турар. СЭКП-ниң үшкү Программазын хүлээп алганының соонда чээрби беш чыл иштинде Совет Эвилели кайгамчык чедиишкиннерни чедип алган. Улус ажыл-агыйының кол бүдүрүлге фондулары чеди катап улгаткан. Муң-муң бүдүрүлгелер туттунган, чаа-чаа адырлар тургустунган. Национал орулга барык 4 катап, үлетпүр бүдүрүлгези — 5 катап, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгези — 1,7 катап өскен.

Бир эвес дайын мурнунда болгаш дайын соонуң баштайгы чылдарында АКШ-тың экономиказының деңнелин чедип алыры берге кылдыр сагындырып турган болза, 70 чылдарда-ла бистер эртем-техниктиг болгаш экономиктиг күчү-шыдал талазы-биле аңаа боттуу-биле чоокшулап, продукцияның чамдык чугула хевирлерин бүдүрер талазы-биле — ажа берген бис.

Ол чедиишкиннер — улустуң канчаар-даа аажок күжениишкининиң түңнели боор турар. Олар совет улустуң амыдыралының чаагай байдалын дыка көдүрер арганы берген. Чээрби беш чылдың иштинде чоннуң кижи бүрүзүнге онаажтыр боттуг орулгазы 2,6 катап, хереглелдиң ниитилел фондузу — 5-тен ажыг катап улгаткан. 54 миллион квартираларны туткан, ол болза өг-бүлелерниң хөй кезииниң чуртталга байдалын экижидер арганы берген. Бүгү-ниитиниң ортумак өөредилгезинче шилчиишкинни боттандырган. Дээди өөредилге черлерин дооскан кижилерниң саны дөрт катап көвүдээн. Эртемниң, медицинаның, культураның чедиишкиннерин бүгү-ниити билир. Бир эвес социал, националдар аразының харылзааларының талазы-биле улуг чедиишкиннерниң, демократияның улам хөгжээниниң дугайында чугаалавас болза, чедиишкиннерни көргүзери долу эвес болур ийик.

Оон-биле кады 70 чылдарда улус ажыл-агыйынга бергелер улгадып эгелээн, экономиктиг өзүлдениң темпизи көскүзү-биле кудулаан турган. Ооң түңнелинде СЭКП Программазының салганы экономиканы хөгжүдер талазы-биле сорулгалар болгаш харын-даа тоску болгаш онгу-даа беш чылдарның элээн куду даалгалары безин күүсеттинмейн барган. Ол чылдарга айыттынган социал программаны долузу-биле боттандырып чорудар арга чок болган. Эртемниң болгаш өөредилгениң, кадык камгалалының болгаш чоннуң культура-амыдырал хандырылгазының материалдыг баазаларының хожудаашкынын болдурган.

Ажыл-херектерниң байдалдарынга бистен хамаарышпас чамдык факторлар салдар чедирип турган болбайн аан. Ынчалза-даа олар шиитпирлиг болбаан. Кол-ла чүве экономиктиг байдалдың өскерли бергенинге политиктиг үнелээшкинни чогуур үезинде бербээнивисте, экономиканы хөгжүлдениң интенсивтиг аргаларынче эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин улус ажыл-агыйынга идепкейлии-биле ажыглаарынче шилчидериниң эргежок чугулазын болгаш соңгаарладып болбазын билбээнивисте болур. Бо талазы-биле кыйгырыглар болгаш чугаалар хөй турган, а ажыл-херек херек кырында чаңгыс черге таптап турган.

Экономика инерция аайы-биле колдуунда экстенсивтиг үндезинге хөгжүүрүн уламчылап, бүдүрүлгеге немелде күш-ажыл болгаш материал курлавырларын киириштиреринче угланган турган. Ооң түңнелинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң темпилери болгаш ажыктыг чоруктуң чамдык өске көргүзүглери дыка кудулаан. Ажыл-херекти чаа тудуг тудар арга-биле экижидер дээн оралдажыышкыннар балансылаттынган турарының айтырыын чидиглендирген. Улус ажыл-агыйы кончуг улуг курлавырларлыг тура-ла, оларның чедишпезинге четкен. Ниитилел хереглелдери биле бүдүрүлгениң чедип алдынган деңнелиниң аразында, төлеп шыдаар негелде биле ооң материалдыг хандырылгазының аразында дүүшпес чорук тургустунуп келген.

Сөөлгү үеде күжениишкиннер кылдынган-даа болза, байдал долузу-биле эдип ап шыдаттынмаан. Үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый продукциязының хевирлериниң хөй нуруузун бүдүрери он бирги беш чылда СЭКП-ниң XXVI съездизинге төлевилеттинген көргүзүглерге четпээн. Машина тудуунга, нефть болгаш хөмүр-даш үлетпүрүнге, электротехникага, кара металлургияга болгаш химияга, капитал тудугга дыка хожудаашкынны болдурган. Ажыктыг чоруктуң өзүлдезиниң, чоннуң амыдырал деңнелин бедидериниң кол көргүзүглериниң талазы-биле онаалдалар күүсеттинмээн.

Бо бүгү чүүлдерден эң-не шыңгыы түңнелдерни үндүрер ужурлуг бис, эштер.

Оларның **баштайгызын** шын чорук түңнели деп адап болур. Эрткен үениң харысаалгалыг сайгарары келир үеже орукту арыглаар, а чидиг айтырыгларны оюп эртип, шын чүвени чедир чугаалавазы боттуг политиканы ажылдап кылырынга моондактап, бистиң бурунгаар шимчээшкинивиске шаптыктаар. «Бистиң күжүвүс — шынны медеглээринде» — деп, В. И. Ленин чугаалаан. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).** Мону барымдаалааш, 70 чылдарда болгаш 80 чылдарның эгезинде илереп келген таарымча чок чоруктарның дугайын партия Программазының чаа эдилгезинге база катап чугаалаарын Төп Комитет эргежок чугула деп санаан. Ынчангаш бис оларның дугайын бөгүн съездиге база чугаалап турар бис.

Өске түңнел практиктиг ажыл-херектерге тодаргай сорулгалыг болгаш шиитпирлиг болурунга хамааржыр. Бистиң ышкаш ындыг аажок улуг ажыл-агыйны интенсивтиг орукче шилчидери — бөдүүн эвес, дыка хөй күжениишкиннерни, үени болгаш эң бедик харысаалгалыг чорукту негеп турар херек. Ынчалза-даа чаартылгаларны эгелей бергеш, чартык-чамдык хемчеглер-биле кызыгаарланып болбас. Эң-не дидим базымнарны кылырындан чалданмайн, чайгылыш чок болгаш шиитпирлиг хөделир херек.

Кол деп чугаалап болур **база бир түңнел.** Кандыг-даа ажыл-херектиң чедиишкини аңаа массаларның кайы хире идепкейлиг болгаш медерелдии-биле киржип турарындан шиитпирлии-биле хамааржыр. Ажылчы чоннарның калбак кезектерин шилип алган оруктуң шынынга бүзүредири, оларны мораль болгаш материал талазы-биле сонуургадыры, кадрларның психологиязын эде тургузары бистиң өзүлдевисти дүргедедириниң эң чугула негелделери болур. Сагылга-чурум болгаш организастыг чорук, дааскан ажыл дээш, ооң түңнелдери дээш кижи бүрүзүнүң харысаалгалыы бедик болган тудум, бурунгаар шимчээшкин улам дүрген болур.

Бөгүн партияның, бүгү улустуң бирги чергениң сорулгазы — экономиканың хөгжүлдезинде таарымчалыг эвес тенденцияларны шиитпирлии-биле өскертири, аңаа чогуур шимчээшкинни бээри, массаларның эгелекчи саналынга болгаш чогаадыкчы чоруунга, ёзулуг революсчу чаартылгаларга делгем орукту ажыдары болур.

Өске орук чок. Экономиканың дүрген өзүлдези чокка социал программалар чаагай күзээшкиннер болуп артып калыр, а олар соңгаарладып болбас ужурлуг боор турар, эштер. Совет кижилер аъш-чем айтырыын үндезини-биле шиитпирлээр, бедик шынарлыг бараанарга болгаш ачы-дуза чедириишкиннеринге хереглелдерни хандырар, медицина хандырылгазын, чуртталга-амыдырал байдалдарын, долгандыр турар бойдусту камгалаарын экижидер талазы-биле ниити күжениишкиннериниң түңнелдерин кыска хуусаада эскерип билген турар ужурлуг.

Социал-экономиктиг хөгжүлдениң дүргедээшкини делегей социализминиң быжыглаарынга улуг салыышкынны киирер арганы бээр, акы-дуңмалышкы чурттар-биле кады ажылдажылганы улам бедик чадаже көдүрер. Ол чорук хөгжүп олурар чурттарның улустары-биле, капиталистиг делегейниң күрүнелери-биле экономиктиг харылзаалар талазы-биле бистиң аргаларывысты дыка калбартыр. Өскээр чугаалаарга, дүргедээшкинче угланыышкынны амыдыралга боттандырары бистиң Төрээн чуртувустуң салым-чолунга улуг ужур-дузалыг түңнелдерлиг болур. (Адыш часкаашкыны).

б. Экономиктиг политиканың кол угланыышкыннары

Эштер! СЭКП-ниң Программазының болгаш Кол угланыышкыннарның төлевилелдеринде экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң кол сорулгалары тодараттынган. Чүс чылдың төнчүзүнге чедир бүдүрүлге күчүзүн ийи катап улгаттырып база ону шынар талазы-биле чаартпышаан, национал орулганы барык-ла ийи катап көвүдедир апаар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 2,3—2,5 катап өзер, национал орулганың энергия чарыгдаары 4 катап база металл чарыгдаары барык 2 катап эвээжээр. Ол болза бүдүрүлгени интенсификастаарынче, шынарны болгаш ажыктыг чорукту бедидеринче шиитпирлиг угланыышкын болур.

Ооң соонда ол чорудулгаларның ханылаашкынынга үндезилээш, бүгү тала-биле хөгжээн бүдүрүкчү күштерлиг бышкан социалистиг бүдүрүлге харылзааларлыг, таарыштыр тургустунган ажыл-агыйжы механизмниг, дээдизи-биле организастаттынган болгаш ажыктыг экономикаже шилчип кирерин боттандырары көрдүнүп турар. Бистиң стратегтиг шугумувус ындыг.

Ону боттандырарының кол аргалары, СЭКП ТК-га июнь (1985 ч.) чөвүлел хуралынга онзалап демдеглээни ышкаш, эртем-техниктиг депшилге, ниитилелдиң бүдүрүкчү күштерин үндезини-биле чаартыры болур. Мурнунда турган материал-техниктиг үндезинге ону канчаар-даа чаартыр болза эң чугула өскерилгелер чедип алдынмас. Оон үнер арга эртемниң болгаш техниканың эң чаа чедиишкиннериниң, эртем-техниктиг депшилгениң авангардчы угланыышкыннарынга бурунгаарлаашкыннарның, ажыл-агый механизмин, эргелеп-башкарылга системазын эде тургузарының баазазынга улус ажыл-агыйының ханы чаартылгазында деп көрүп турар бис.

1. Эртем-техниктиг депшилгеге үндезилээш, улус ажыл-агыйының чаартылгазын боттандырар

СЭКП эртем-техниктиг болгаш социал-экономиктиг эң улуг чаартылгаларны боттандырар талазы-биле кончуг улуг дуржулгалыг. Ынчалзажок олар чежемейниң-даа улуг болза, бистиң эрткен үеде ажылывыс бодунуң хемчээлиниң болгаш нарынының талазы-биле улус ажыл-агыйын чаартып тургузары дээш келир үеде бистиң кылыр чүүлүвүске деңнежип шыдавас.

Ону кылырынга чүү херегил?

Чүнүн-даа мурнунда — структура болгаш инвестиция политиказын өскертир. Ол өскерилгелерниң утказы — кол кичээнгейни сан талазы-биле көргүзүглерден шынарже болгаш ажыктыг чорукче, ара түңнелдерден эчис түңнелдерже, бүдүрүлге фондуларын калбартырындан — оларны чаартырынче, одалга болгаш чиг эт курлавырларын көвүдедиринден — оларны ажыглаарын экижидеринче, эртем хөй ажыглаттынар адырларны, бүдүрүлге болгаш социал инфраструктураны дүрген хөгжүдеринче угландырары.

Бо талазы-биле улуг базымны амгы беш чылда кылыр. Бүдүрүлгени чаартырынга болгаш техника талазы-биле эде чепсеглээринге 200 млрд. рубль ажыг капитал салыышкынын мурнунда он чылда турганындан хөйнү чарыгдаары көрдүнген. Хемчээлдер бичии эвес, ынчалза-даа план болгаш ажыл-агый органнары ол сорулгаларга немелде аргаларны дилеп тыварын уламчылаар ужурлуг.

Стратегтиг угланыышкыннарда комплекстиг улуг программаларны ажылдап кылган, оларны боттандырып чорудары эгелээн. Эртем-техниктиг депшилгени тодарадып турар, дүрген экономиктиг үре-түңнелди болгаш соңгаарлатпас социал айтырыгларны шиитпирлээрин хандырып турар адырлар улам дүргени-биле хөгжүүр. Оларны дүрген хөгжүдеринге дыка хөй саң-хөө, материалдыг, эртем болгаш күш-ажылчы курлавырларны мөөңнээр.

Чаартылганың ажыктыы, экономиктиг хөгжүлдениң темпилери **машина тудуундан** шиитпирлии-биле хамааржыры илдең. Ылап-ла кол эртем-техниктиг идеялар боттанып бүдер, улус ажыл-агыйының өске адырларында депшилгени тодарадып турар күш-ажылдың чаа чепсектери, машиналар системазы тургустунуп турар. Маңаа принципиалдыг чаа курлавырлар камнап алыр технологияларже калбаа-биле шилчииириниң, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн болгаш продукцияның шынарын бедидериниң үндезиннери салдынар.

Съездиниң делегаттары СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чоокта чаа машина тудуун улам ынай хөгжүдер дугайында доктаал хүлээп алганын билир. Херек кырында ол болза, индустрияның эң чугула секторун чаартырының ниити күрүне программазы болур. Ону эргелеп башкарарының чаңгыс аай органын тургускан. Машина тудуунуң комплекизиниң мурнунда он ийиги беш чылдың төнчүзүнге чедир машиналарның, дериг-херекселдерниң, приборларның техника-экономиктиг деңнелин болгаш шынарын дыка бедидер деп сорулга салдынган. Адырны чаартырынга мурнунда эрткен беш чылдаазындан 1,8 катап хөй капитал салыышкыннары көрдүнген.

Ол программаны боттандырарындан бис чогум чүнү манап турар бис? Машиналар болгаш дериг-херекселдер бүдүрүп үндүрери 40 ажыг хуу көвүдээр, оларның шынар талазы-биле көргүзүглери экижиир. Чаа салгалдың техниказының улгадып орар өзүлдези улус ажыл-агыйын үндезини-биле эде чепсеглээр, ооң ажыктыын өстүрер арганы бээр. Оон түңнелинде бир чылда 12 млн. хире кижиниң күш-ажылын, чүс ажыг миллион тонна одаар чүүлдү камнап алыр, хөй миллиард рубль ажыкты ап болур бис. Саналга ёзугаар алырга, чүгле «Дон-1500» деп комбайнны ажыглааш, тараа ажаар комбайннарның парыгын дыка кызырар, 400 муң хире механизаторларны хостаар, тарааның чидирииин миллион-миллион тоннага эвээжедир.

Техниктиг чаартылганың темпилеринге бүдүрүлгени калбаа-биле электрончудары болгаш комплекстиг автоматчыдары аажок улуг салдарлыг болур. Амгы үениң компьютер техниказын ажылдап кылырының болгаш массалыы-биле шиңгээдип алырының элементилер баазазын хөгжүдериниң талазы-биле тодаргай онаалдалар доктааттынган. Электрон-саналга машиналарын болгаш башкарылгалыг автоматчыткан системаларны программа-биле хандырарын индустриалдыг үндезинге тургузар. ССРЭ-ниң Эртемнер академиязында бо ажылдарның эртем талазы-биле хандырылгазын онааган институттарны база конструктор бюроларын каттыштырып турар информатика болгаш саналга техниказының салбырын тургускан. Одалга-энергетика комплекизин үндезини-биле чаартырының идеязы Энергетика программазында сиңниккен. Ында энергия камнаар технологияларны ажыглаарынче, суук одаар чүүлдү газ болгаш хөмүр-даш-биле солууруңче кол кичээнгей салдынган. Мурнакчы технологияны шиңгээдип алыры, хөмүр-дашты ажык арга-биле болгаш суг күжү-биле казып тывары, нефть дериг-херекселдериниң деңнелин болгаш ынаныштыын бедидери, автоматчыткан системаларны чер бүрүзүнге нептередири база көрдүнген. Амгы беш чылда эрткен беш чылдаазынга деңнээрге, атомнуг электростанцияларның ийи чартык катап хөй күчүлери ажыглалга кирер, а ол ышкаш чылыг станцияларынга эргижирээн агрегаттарны массалыы-биле солууру боттаныр.

Металлургияга болгаш химия индустриязынга оларны улам-на улуг бүдүрүкчүлүг дериг-херекселдер-биле эде чепсеглээр дээш хөй чүүлдерни кылыр. Принципиалдыг чаа болгаш экижиткен конструкция материалдарын болгаш өске-даа депшилгелиг материалдарны бүдүрүп үндүрери электрониканы, машина тудуун, тудугну болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларын хөгжүдерин дүргедедир.

Бүдүрүлге инфраструктуразын, чүнүң-даа мурнунда транспортту болгаш харылзааны техника талазы-биле эде чепсеглээрин партия кончуг улуг ужур-дузалыг деп санап турар. Чоннуң хереглелдерин дорт хандырары-биле ажылдап турар үлетпүрнүң чиик болгаш өске-даа адырлары колдап хөгжүүр. Оларга хереглээр депшилгелиг дериг-херекселдерни бүдүреринге чүгле тускайлаан эвес, харын-даа үлетпүрнүң өске-даа адырларын кииириштирер.

Капитал тудугну үндезини-биле экижитпейн, техниктиг чаартылганы боттандырып шыдавас бис. А ол чорук бүгү тудуг комплекизин индустриалдыг болгаш организастыг чаа деңнелче көдүрерин, бүдүрүлгелерни чаартырда-даа, чаа тудуглар кылырда-даа инвестиция циклин бети дизе ийи катап кызырарын негеп турар. Тудугнуң кудуку темпилери-биле моон соңгаар эптежип болбас, ооң ужун дыка хөй санныг акша-хөреңги ажыглаттынмайн, улус ажыл-агыйында эртем-техниктиг депшилге саадап турар.

Бо бүгү хемчээлиниң болгаш ужур-дузазының талазы-биле кончуг улуг сорулгалар болур, эштер, оларны шиитпирлээри алызында планнар күүселдезиниң салым-чолун, бистиң өзүлдевистиң темпилерин тодаргайлаар. Адыр бүрүзүнге, бүдүрүлге бүрүзүнге бүдүрүлгени соксаал чокка чаартырының тодаргай программазы турар ужурлуг. Ындыг болганда, төлевилеттинген чүүлдерни күүседири дээш план болгаш ажыл-агый органнарының харысаалгазы улуу-биле бедиир. Олче партия организацияларының ажыл-чорудулгазы база угланган турар ужурлуг.

Карак чаар чорукту, дээш чок шиитпирлер-биле боттуг ажылды солуурун болдурбазы онза чугула. Министерстволар болгаш ведомстволар чаартылгага сылдап алгаш, чаа тудугларны тудуп, оларны эргижирээн дериг-херекселдер-биле долдуруп, бүдүрүлгениң дээди техника-экономиктиг көргүзүглерлиг болурун хандырып шыдавас улуг үнелиг төлевилелдерни ажылдап кылып турарының чаңгыс эвес фактылары сезинчиг боор турар.

Ындыг чоруктуң херечизи бо-дур. Амгы үеде тепловозтар шимчедикчилерни бүдүрүп турар Брянскиниң машина тудуунуң заводунуң эде чепсегленишкини чоруп турар. Аңаа 140 млн. рубльди чарыгдаарын төлевилээн, ооң чартыы ам шиңгээдип алдынган. Күчүлерниң чаартылгазы кандыг ажыкты бээрил? Депшилгелиг технологияларны ажыглаарының көрдүнмээни, ажылчыннар саны ам барык-ла муң кижиге көвүдээни, фонд эргилдезиниң кудулааны илерээн. А кол чүүл элээн ажыктыг модель ажылдап кылдынган болгаш хыналданы эрткен-даа болза, чаа күчүлерге эргижирээн шимчедикчини бүдүрүп үндүрер деп турар.

Аар машина тудуунуң болгаш орук харылзаа министерстволарының удуртукчуларының туружун канчаар билип болурул? Чамдык эштер оларның мурнунда турар сорулгаларның кайы хире ханызын болгаш чугулазын билбейн турар. Ындыг чижектерни партияның чаартылгаже болгаш эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринче угланыышкынын шаптыктап турары кылдыр эң шыңгыызы-биле буруушаавар херек. Ындыг янзылыг болуушкуннарны эң-не шыңгыызы-биле көөрү чугула.

Чаартылганың эргежок чугулазы **эртемниң** мурнунга чаа сорулгаларны салып турар. СЭКП ооң материал-техниктиг баазазын бүгү хемчеглер-биле быжыглаарын чайгылыш чокка чорудар, эртемденнерниң үре-түңнелдиг ажыл-чорудулгазынга таарымчалыг байдалдарны тургузар. Ынчалза-даа чурт олардан техниканы болгаш технологияны хөгжүдеринге ёзулуг революсчу өскерилгелерни хандырар ажыдыышкыннарны болгаш чогаадылгаларны манаар эргелиг.

Сөөлгү үеде эртем-шинчилел албан черлериниң ажылының ажыктыын бедидер талазы-биле чугула хемчеглерни төлевилеп кылган. Олар эртемденнерниң ажылынга идиг бээриниң айтырыгларынга, эртемниң болгаш бүдүрүлгениң аразында харылзааларның чаа хевирлеринге хамааржыр. Чоокта чаа күчүлүг кол институттарны, ооң иштинде академия институттарын, төлевилел-конструктор организацияларын болгаш дуржулга-үлетпүр бүдүрүлгелерин каттыштырып турар адырлар аразының эртем-техниктиг комплекстерин тургузар дугайында шиитпир хүлээп алдынган.

Адырларның эртем-шинчилел институттарының ажылын идепкейжидер, эртем-шинчилел депшилгезин дүргедедиринге оларның салыышкынын улгаттырар талазы-биле хемчеглерни ап турар. Ынчалза-даа ол ажыл эмии эрттир оожум чоруп турар. Дыка хөй институттар министерстволар аппаратының уламчызы болуп артып, болганчок-ла ведомстволар эрге-ажыктарының болчукчузу болуп, чаңгыс черде таптаашкынга болгаш саазыннар чогаадырынга дүвү бергеннер. Июнь чөвүлел хуралынга эртемни практикага чоокшуладырының, адырлар институттарын бүдүрүлгелер болгаш эртем бүдүрүлге каттыжыышкыннарынга киирериниң дугайында айтырыгны чидии-биле тургускан. Маңаа кымның удурланып турарын, бо талазы-биле министерстволарның болгаш оларның партия комитеттериниң туружу кандыг боор турарын, амыдыралдың негелделеринге оларның канчаар харылап турарын тодарадып көөр херек.

Дээди өөредилге черлериниң эртем күчүзүн база улам-на ажыктыг ажыглаар херек. Ында чурттуң эртем-педагогика ажылдакчыларының 35 ажыг хуузу, оон иштинде эртемнер докторларының чартыы хирези мөөңнеттинген, а олар эртем шинчилелдериниң 10-дан хөй эвес хуузун күүседип турар. Чогуур ведомстволар дээди өөредилге черлериниң эртеминиң бүдүрүлге-биле харылзааларын быжыглаар талазы-биле саналдарны ажылдап кылыр болгаш киирер ужурлуг. Оларга эртем салгалын белеткээриниң эрге-ажыктарын база барымдаалап көөр херек. Дириг арга-арыг бичии ыяштар чок турбазы ышкаш, ёзулуг эртемдени өөреникчилери чок кылдыр бодаары берге. Чугаа дээрге эртемниң, а ындыг болганда бистиң чуртувустуң келир үезиниң дугайында болуп турар. Өөредилгениң баштайгы чылдарындан эгелээш-ле, студентилер шинчилел ажылынче хаара туттунар, ооң түңнелдерин бүдүрүлгеге нептередиринге киржир ужурлуг. Чүгле ынчаар ёзулуг эртемденнерни, чогаадыкчы ёзу-биле бодап билир специалистерни кижизидип болур.

Ниитизи-биле улус ажыл-агыйының хереглелдеринче эртемниң көрнүрүн шиитпирлии-биле боттандырары эргежок чугула, эштер. Ынчалза-даа бүдүрүлгениң эртемче көрнүрү, ооң эртем-техниктиг чедиишкиннерин эң долузу-биле шиңгээдип алыры база-ла ол хире чугула. Эвээш эвес эртем ажыдыышкыннары, улуг чогаадылгалар чыл-чылы-биле, а чамдыкта он-он чылдар дургузунда херек кырында ажыглаттынмайн турары хараадаанчыг. Чижектерден көргүзейн.

Совет эртемденнериниң үш он чыл бурунгаар ажытканы элевезиниң дээжи машиналарның болгаш механизмнерниң дүрбүжер белдирлеричиниң үр хуусаалыын хөй катап улгаттырар болгаш күш-ажыл чарыгдалдарын дыка эвээжедир шуут чаа, чаар материалдарны тургузар арганы берген. Хөй миллион камналганы бээр ол ажыдыышкын ССРЭ-ниң Нефтехимүлетпүр министерствозунуң, элээн каш өске-даа министерстволарның болгаш ведомстволарның чамдык удуртукчуларының чыдып калган чоруундан амгы үеге чедир калбаа-биле ажыглаттынмайн турар.

Он хире чыл дургузунда Автоүлетпүр министерствозунуң болгаш планнаар органнарның буруузу-биле эдилелдиң эң берге байдалдарында-даа механизмниң ынаныштыын болгаш үзүктел чок ажылдаарын бедидип турар, дүрбүүшкүнге удур долдурукчулуг кылдыр чогааткан подшипникти массалыы-биле ажыглавайн турар, Станок үлетпүрүнүң министерствозу делегейде дөмейлежир чүвези чок, даг ажылдарының болгаш өске-даа дериг-херекселге суук чүүлдү калбаа-биле ажыглаар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн каш катап улгаттырар болгаш ооң байдалын экижидер арганы бээр, дүрген тырыкыланыр гидромоторларны бүдүрүп үндүрерин болдунмазы-биле узаткан.

Бо даңзыны уламчылаары хараадаанчыг-дыр. Чаа чүүлге ындыг хамаарылганың үндезининде эртемденнерниң чамдык бөлүктериниң боттарын тогдунары, «өскелерниң» чогаадылгаларынга ведомство ылгааш хөңнү чогу, оларны нептередиринге бүдүрүлге ажылдакчыларының сонуургалдыг эвес чоруундан чыдып турары ховар эвес. Чогаадылга кылыры-биле киирген чагыгларны чугаалажып көөрү безин чамдыкта хөй чылда узамдыгып, «хилинчектенип чорууру» болу бээри чажыт эвес.

Чүгле коллективтери бүгү чаа болгаш мурнакчы чүүлдерни идепкейлии-биле нептередип, бедик шынарлыг болгаш ажыктыг кылыгларны бүдүрериниң оруктарын дилеп тып турар шинчилел албан черлеринге, үлетпүрнүң бүдүрүлге черлеринге чогаадылганы өскелерден мурнай кылганын магадылап турар быраларны тыппас болзувусса, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң талазы-биле салдынган сорулгаларны шиитпирлеп шыдавас бис.

Эртем ажылынга экономиктиг механизмни сайзыраңгайжыдарының, ону бүдүрүлге-биле бир демниг болдурарының чамдык дуржулгазы бисте мөөңнеттинген. Ону кичээнгейлиг сайгарып көөр болгаш эртем-техниктиг айтырыгларны шиитпирлээринге эртем ажылдыг коллективтерни база чамдык ажылдакчыларны оларның боттуг салыышкынын ёзугаар материалдыг шаңнаары-биле сырый холбавышаан, узамдыктырбайн, шиңгээдир херек.

Экономиканы эргелеп башкарарының бүгү звенолары чаа чүүлдерни шиңгээдип алырынга хамаарылгаларын өскертир хүлээлгелиг. Ол эртем-техниктиг депшилгени адаандан үстүнге чедир планнаарынче дидим шилчиир ужурлуг ССРЭ-ниң Күрпланынга болгаш ажылын эде тургузарынче оожум кирип турар ССРЭ-ниң Эртем болгаш техника талазы-биле Күркомитединге база хамааржыр. Үндезин шинчилелдерже, аңаа даянгаш чедип алган түңнелдерни бүдүрүлгеге шиңгээдиринче улуг кичээнгейни ССРЭ-ниң Эртемнер академиязы, министерстволар болгаш ведомстволар салыр ужурлуг. Ол дээрге эртемден, инженер, конструктор, бүдүрүлге удуртукчузу бүрүзүнүң ыдыктыг хүлээлгези болур.

Бистиң **даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулгавысты** чаа сорулгалар-биле сырый холбаштырары эргежок чугула. Бот-боттарынга ажыктыг экономиктиг харылзааларны улуг хемчээлдиг кылдыр, келир үеже угландыр көөр херек. Ындыг политиканы ЭДЧ-ниң киржикчизи чурттар ажылдап кылган. Амгы үеде колдап турар садыг харылзааларындан, хамыктың мурнунда машина тудуушкунун, бүдүрүлгениң улам ханы специализастаашкынынче болгаш кооперастаашкынынче, холушкак каттыжыышкыннарны, эртем-бүдүрүлге комплекстерин тургузарынче ук чурттарның экономиктиг харылзааларынга шилчиишкинни боттандырарын ол политика көрүп турар.

Даштыкы экономиктиг харылзааларның ол-бо талаларын харылап турар ведомстволар болгаш организациялар бисте эвээш эвес, ынчалза-даа оларның ажылы чамдыкта бир демниг болбайн турар. Бистиң хөгжүлдевисти дүргедедиринге даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулганы идепкейлиг ажыглаарының сорулгаларын идип үндүрүп тура, даштыкы садыг саарылгазының структуразын эде тургузарын базым санай боттандырарын, үндүр болгаш киир садыглаашкынга улам ажыктыг байдалды тургузарын бодап турар бис.

2. Аъш-чем айтырыын шиитпирлээри — бирги чергениң сорулгазы

Эштер! Эң кыска хуусаада бистиң шиитпирлээр ужурлуг сорулгавыс чуртту аъш-чем аймаа-биле бүрүн хандырары болур. СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринде, ССРЭ-ниң Аъш-чем программазында айыттынган сорулгаларже партияның амгы үедеги аграр политиказы угланган. Оларны хүлээп алган соонда көдээ ажыл-агыйының база оон-биле холбашкан адырларының материал-техниктиг баазазын хөгжүдеринге эвээш эвес чүүлдер кылдынган. Колхозтарның болгаш совхозтарның, ажыл-агыйлар аразының болгаш болбаазырадылга бүдүрүлгелериниң экономиказы быжыккан, чер болгаш мал ажылының продуктулуу бедээн.

Бурунгаар базымнар бар, ынчалза-даа көдээ ажыл-агыйның хожудаашкыны оожум ажып эртинип турар. Он ийиги беш чылда аъш-чем хандырылгазын көскү экижидери-биле аграр секторга шиитпирлиг өскерилгелерни кылыры чугула. Көдээ ажыл-агый бүдүрүүшкүнүнүң өзүлде темпизин ийи ажыг катап көвүдедири, кижи бүрүзүнге хамаарыштыр эът, сүт, ногаа болгаш чимистерге ажыглаарынга эвээш эвес немелделерни киирери көрдүнүп турар.

Ону чедип ап шыдаар бис бе? Шыдаар болгаш чедип алыр хүлээлгелиг бис. Ол сорулгаларны боттандырары-биле партия агроүлетпүр комплекизиниң бүгү адырларының ажыктыын бедидеринче угланган немелде хемчеглерни ажылдап кылган. Оларның кол утказы чүдел дээрге, көдээде социал-экономиктиг байдалды өскертири, оон-даа ханы интенсификациязынга продукцияның магадылаттынган бүдүрүлгезинге байдалдарны тургузары болур. Ажыл-агыйның экономиктиг аргаларын, бот-тускайлаң чорукту калбартырынче болгаш боттарының ажылының түңнелдери дээш колхозтарның база совхозтарның харысаалгазын бедидеринче кол кичээнгей салдынган.

Бо ажылды кылып тура, агроүлетпүр комплекизинде бүдүрүлге күчүлериниң ажыглалының ажыктыын бедидери, улуг беримчени хандырып турар эң чугула участоктарга күштү болгаш чепсек-херекселдерни мөөңнээри чугула болуп турар. Чугаа болза, бирги ээлчегде черниң үнүш-дүжүткүрүн бедидериниң, көдээ ажыл-агыйны турушту чорударынга байдалдарны тургузарының дугайында болуп турар. Сөөлгү чылдарның дуржулгазын ёзугаар алырга, чедиишкинниң үндезини — интенсивтиг технологияны калбаа-биле ажыглаарында. Оларның ажыктыы аажок улуг. Чүгле эрткен чылын безин оларны шиңгээдип алган чорук 16 миллион тонна тарааны, дыка хөй өске-даа продукцияны немей алыр арганы берген.

Аъш-чем курлавырларын немеп алырының эң чедингир аргалары — шөлдерниң болгаш фермаларның продукциязын ажаап, сөөртүп, шыгжап база болбаазырадып тура чидириглерин болдурбазы болур. Мында бистиң кур аргаларывыс эвээш эвес, хереглел курлавырларынга немелде 20, а продукцияның чамдык хевирлеринге — 30 хуу чеде бээр. Продукцияның ол-ла хемчээлин немей бүдүреринге бодаарга безин чидириглерни чайладырынга чарыгдалдар 2—3 катап эвээш болур.

Чидириглерни эвээжедир талазы-биле ТК болгаш чазак амгы үеде улуг-улуг хемчеглерни тодараткан. Улуг бүдүрүкчүлүг болгаш бүгү хову ажылдарын дүрген база шынарлыг кылып шыдаар техника-биле колхозтарны болгаш совхозтарны хандырар арга бээр көдээ ажыл-агыйның машина тудуушкуну дүрген хөгжүүр. Аъш-чем бүдүрер машина тудуун, продукцияны болбаазырадырының болгаш шыгжаарының баазазын быжыглаары-биле немелде чарыгдалдарны база үндүрдүвүс.

Партия болгаш күрүне агроүлетпүр комплекизиниң материал-техниктиг баазазын моон-даа соңгаар соксаал чок хөгжүдер. Оон-биле кады депшилгениң кол шимчедикчизи, ооң өзээ чүгле кижи болуп турар болгаш болуп артар-даа дээрзи илдең-дир. Амгы үеде идепкейлиг, профессионал бедик мергежилдиг, чаартыкчы ёзу-биле ажылдаарынга сонуургалдыг кижилер көдээ ажыл-агыйга кажангызындан-даа артык херек болуп турар. Көдээниң ишчилериниң ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары дээш доктаамал сагыш салыышкын бистиң бүгү чедиишкиннеривистиң эң быжыг магадылалы болур. Бистиң планнарывыс боже угланган, ынчангаш оларны чайгылыш чок күүседири чугула.

Бо дээрге чугула хемчеглер-дир, ынчалза-даа хөделиишкиннеривистиң программазы оон-биле кызыгаарлаттынмас. Эргелеп башкарылганың болгаш ажыл-агыйны чорударының чаа аргаларынче шилчиири аграр секторунга доозары негеттинип турар. АҮК-түң эргелеп башкарылгазының көдээ ажыл-агый болгаш оон-биле холбашкан үлетпүр адырларының боттуг база ажыктыг интеграциязын хандырар хүлээлгелиг чаңгыс аайжыттынган органнарын төпке болгаш чер-черлерге тургузары принципиалдыг базым болганы чугаажок.

Ындыг организастыг структураны тургусканы ажыл-агыйның дээштиг механизми-биле быжыглаттынып турар. Бо талазы-биле бодал-саналдар белеткеттинген. Оон кол утказы ажыл-агыйның экономиктиг аргаларынга делгем орукту ажыдарынче, колхозтарның болгаш совхозтарның бот-тускайлаң чоруун дыка калбартырынче, оларның эчис түңнелдер дээш сонуургалдыын, харысаалгалыын бедидеринче угланган. Тодаргайлаарга, аъш-чем үндүрүүнүң дугайында ленинчи идеяны амгы үениң байдалдарынга

(Уланчызы 5-ки арында).

ЭШ М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ИЛЕТКЕЛИНИҢ УЛАНЧЫЗЫ

дүүштүр чогаадыкчы ёзу-биле ажыглаарының дугайында чугаа болуп турар.

Продукция садарының беш чылдың чыл бүрүзүнге быжыг болгаш өскерилбес планнарны колхозтарга болгаш совхозтарга доктаадып тургузары көрдүнүп турар. Ооң-биле кады оларга пландан ажыр кылган чүүлдерин, а картофель, чимис, ногаа бүдүрериниң планныг продукциязының дыка улуг кезиин боттарының күзээни-биле ажыглаар арганы берип турар. Ол чүүлдерни ажыл-агыйлар күрүнеге немей садып, колхоз рыногунга, кооперация садыын дамчыштыр ол хевээр азы болбаазыраткаш-даа сайгарып, өске хереглелдерге, ооң иштинде хууда дузалал ажыл-агыйынга ажыглап болур. Тарааны күрүнеге пландан ажыр садарын ховар болур материалдыг курлавырларны немей хуваап бээри-биле болгаш шаңналдың өске-даа хевирлери-биле деткиир.

Төпчүттүнген фондуларже продукция дужаарының быжыг хемчээлин моон соңгаар республикаларга, крайларга болгаш областарга доктаадыр, а оон ажыр бүдүрген чүүлдер тус черлерниң хандырылгазынга артар.

Депшилгелиг нормативтерге үндезилеттинген планнаашкынының улам чедимчелиг аргаларынче шилчиирин боттандырары көрдүнүп турар. Бот-орулга-чарылганың ролю кошкузу-биле бедип турар. Үндүрген чарыгдалдарны эгидериниң принцивин тоомчага албазы, ажылдың түңнели дээш материалдыг сонуургалды болгаш харысалганы үреп хажыдар чорук колхозтарның болгаш совхозтарның саң-хөө-экономиктиг байдалын баксыраткан, ажыл-агыйларның өрелениринге чедирген дээрзин эрткен үениң дуржулгазы көргүскен. Ёзулуг бот-орулга-чарылга, бүдүрүлгелерниң орулгалары эчис түңнелдерден хамааржып чорук Агроүлетпүр комплекизиниң бүгү звеноларының, бирги ээлчегде, колхозтарның болгаш совхозтарның чижек-нормазы болу бээр ужурлуг. Бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин, ооң иштинде — черни бригада, звено, өг-бүле деңнелинге быжыглаары-биле кады керээлиг болгаш кылганын барымдаалаар система калбаа-биле нептерээр.

Эгелекчи болгаш бүдүрүкчү чорукту болдурар улуг аргалар ажыттынып турар. Аъш-чем программазының даалгаларын күүседири дээш, колхозтарның, совхозтарның, ажыл-агыйлар аразының бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының саң-хөө-ажыл-агый чорудулгазының түңнелдери дээш харысалгазын бедидерин ол негеп турар. Ажыл-агыйжы эвес болгаш азырадыкчы хөөннерни шиитпирлиг-биле дуй шавар, чамдык колхозтарның болгаш совхозтарның ажылдап билбезин, а чамдык таварылгада эки ажылдаар тура чогун чажырарының аргазы болу берген «тургустунган байдалдар» дээр чылдагааннарга даянып чорукту узуткаар херек.

Бүдүрүлгени хөгжүдерин, арыг орулганы болгаш орулгаларны көвүдедирин, күш-ажылга идиг бээрин колдуунда ооң бодунуң күзели-биле боттандырар. **(Адыш часкаашкыны).** Колхозтарның болгаш совхозтарның ажыл-чорудулгазының деңнелин бедидеринге идиг бээри-биле банкының чээли бээриниң чуруму шыңгыы өскертинер ужурлуг.

Көдээге ажыл-агый чорудларының байдалдары үндезини-биле өскерлип турар дээрзин көрүп тур силер, эштер. А ол чорук Агроүлетпүр комплекизиниң удуртулгазының стилин болгаш методун шыңгыызы-биле өскертирин негеп турар. Көдээниң бүдүрүлге чорудулгазынга билди чок холгаарлаар чоруктан адырлыр херек. Алдынган хемчеглерден чурт боттуг бериимчени алзын дээш ССРЭ-ниң Күрагроүлетпүрү, ооң чер-черлерде органнары бүгү чүүлдерни кылыр дээрзинге идегээр апаар бис. **(Адыш часкаашкыны).**

3. Экономиканы эргелеп башкарарын — чаа негелделерниң деңнелинче

Эштер! Ажыл-агый механизмин үндезини-биле эде тургуспайн, социализмниң аргаларын долу ажыглаарын хандырар эргелеп башкарылганың бүрүн, ажыктыг болгаш аваангыршалыышкын системазын тургуспайн экономикада чаа-чаа сорулгаларны шиитпирлээри болдунмас.

Ажыл-агыйны эргелеп башкарарын үргүлчү сайзыраңгайжыдып турары херек дээрзи илдең-дир. Амгы үеде байдал мындыг: кезек-кезек экижидиишкиннер-биле кызыгаарлаттынып болбас — үндезин эде тургузуушкун эргежок чугула. Ооң утказы болза бистиң бүгү бүдүрүлгевисти хөй-ниитиниң, кижилерниң негелде-хереглелин хандырарынга херек кырында чагыртып, эргелеп башкарылганы ажыктыг чорукту болгаш шынарны бедидеринче, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринче, күш-ажылдың түңнелдери дээш ажылдакчыларның сонуургалын хөгжүдеринче, улус ажыл-агыйының, бирги ээлчегде, күш-ажылчы коллективтерниң адыр бүрүзүн эгелекчи болгаш социалистиг тывынгыр чорукче угландырарында болур.

СЭКП Төп Комитеди, ооң Политбюрозу ажыл-агый механизмин эде тургузарының кол-кол угланыышкыннарын тодараткан. Мындыг сорулгаларны салган бис:

— экономиканың төпчүттүнген удуртулгазының дээштиин бедидер, партияның экономиктиг стратегиязының кол сорулгаларын боттандырарынга улус ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң темпилерин болгаш пропорцияларын, ооң балансылашкаан тургузарынга төптүң ролюн күштелдирер. Ооң-биле чергелештир ажыл-агыйның адаккы кезектериниң оперативтиг ажыл-чорудулгазынче төптүң холгаарлап кирип чоруу чайлаттынган турар ужурлуг;

— каттыжыышкыннарның болгаш бүдүрүлгелерниң бот-башкартыныышкынының эргелериниң хемчээлин шиитпирлиг-биле улгаттырар, эң бедик эчис түңнелдерни чедип алыры дээш оларның харысалгалыын бедидер. Ону чедип алыры-биле оларны ёзулуг бот-орулга-чарылгаже, үндүрген чарыгдалдарын эгидеринче болгаш бодун боду акшаландырарынче шилчидер, коллективтерниң орулгаларының деңнели оларның ажылының ажыктыындан дорт хамааржыр кылдыр тургузар;

— улус ажыл-агыйының бүгү деңнелдеринге удуртулганың экономиктиг аргаларынче шилчиир, ону кылыры-биле материал-техниктиг хандырылганы эде тургузар, өртек-үне тургузуушкунун, акшаландырыышкынның болгаш чээли бээриниң системазын сайзыраңгайжыдар, чарыгдалдар кызырарының дээштиг идиг бериишкинин ажылдап кылыр;

— бүдүрүлгениң мөөңнээшкининиң, специализастаашкынының болгаш кооперастаашкынының угланыышкыннарын барымдаалавышаан, эргелеп башкарылгага амгы үениң организастыг структуразын тургузар. Аразында харылзаалыг адырларның комплекстерин, адырлар аразының эртем-техниктиг төптерин, ажыл-агый каттыжылгаларының янзы-бүрү хевирлерин девискээр-бүдүрүлге тургузугларын тургузар дугайында чугаа чоруп турар;

— ажыл-агыйның эргелеп башкарылгазының адыр болгаш девискээр аайы-биле чогумчалыг тулгаштырыышкынын, республикаларның болгаш девискээрлерниң экономиктиг болгаш социал комплекстиг хөгжүлдезин, адырлар аразының таарымчалыг харылзааларын тургузарын хандырар;

— эргелеп башкарылганың демократиязын бүгү талалыг боттандырар, аңаа күш-ажылчы коллективтерниң ролюн бедидер, ажыл-агый органнарының ажылының адаандан контрольдуун, отчёттуг болгаш чарлыг-көскү болурун боттандырар.

Социалистиг ажыл-агый механизминиң эң шиитпирлиг эде тургузуушкунунуң бүдүүзүнде туруп турарывыс чугаажок-тур, эштер. Ооң күүселдези эгелээн. Агроүлетпүр комплекизиниң ажылының угланыышкыны үстүнде чугаалаан мен. Машина тудуушкун комплекизиниң эргелеп башкарылгазы сайзыраңгайжыттынып турар. Индустрия бүдүрүлгелери кол нуруузунда эргелеп башкарылганың ийи звенолуг системазынче шилчиттинип турар. Эртем дуржулгазы-биле шенеп көрдүнген ажыл-агый чорудларының чаа аргалары бо чылдан эгелеп бүгү бүдүрүлге продукциязының чартык кезиин үндүрүп турар бүдүрүлгелерниң болгаш каттыжыышкыннарның амыдыралында кирген. Ооң шиңгээдип алыышкыны амыдырал хандырылга адырларында, тудугда, транспортта эгелээн. Күш-ажылды организастаарының болгаш идиг бээриниң коллективтиг аргалары, ажыл-агый керээзи улам-на калбаа-биле ажыглаттынып турар.

Ындыг-даа болза, ол оруктуң чүгле эгезинде туруп турар бис. Бистиң чуртувустуң улуг болгаш нарын экономиктиг байдалдарынга ажыл-агый механизмин эде тургузарынга үе болгаш шудургу күжениишкиннер негеттинип турар. Бергелер туруп болур, чазыгларга таварышпас деп магадылал чок. Ынчалза-даа амгы үеде кол-ла чүве — мөөңнеттинген дуржулгага үндезилээш, ажыл-агый механизмин байыдып база сайзыраңгайжытпышаан, эргижирээн азы түңнел чок болган бүгү чүүлдерни чайлатпышаан, шилип алган угланыышкынче чүткүлдүг-биле, базым санай бурунгаарлаары болур. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Хөй-хөй чүүлдерниң чедиишкинниг болуру **экономиктиг төп органнарның, бирги ээлчегде, ССРЭ-ниң Күрпланының ажыл-чорудулгазын эде тургузарындан** хамааржыр. Ол хүн бүрүнүң ажыл-агыйжы айтырыгларындан хостаттынган, чурттуң ёзулуг-ла эртем-экономиктиг штавы апаар ужурлуг. Ол ажылды кылып эгелээн бис. Адырлар аразының комплекстерин удуртуп башкарар чаа органнар тургустунуп турар, оперативтиг эргелеп башкарылганың хүлээлгезиниң кол кезээн бүдүрүлгелерге болгаш каттыжыышкыннарга дорт хүлээндирип турар. Күрплан, өске-даа экономиктиг ведомстволар планнаашкынның перспективтиг айтырыгларынга, экономиканың пропорциялыг болгаш балансылаттынган хөгжүлдезин хандырарынга, структурлуг политиканы чорударынга, улус ажыл-агыйының кезек бүрүзүнге эң бедик эчис түңнелдерни чедип алырының экономиктиг байдалдарын болгаш идиглерин тургузарынга кичээнгейни мөөңнээр ужурлуг. Статистика херээн шыңгыы экижидери негеттинип турар.

Сөөлгү үеде **саң-хөө-чээлиниң экономикага салдары кошкаан.** Экономиканың ажыктыын бедидеринге саң-хөө системазының салдары кошкак болуп турар. Хожудап турар бүдүрүлгелерниң, министерстволарның, девискээрлерниң карылгазын орулгалыг ажылдап турарларының күзели-биле дуглаар сорулга салгаш, орулгаларны үлештирип хуваарының чедимче чок практиказы кончуг улуг хемчээлдиг апарган. Ол чорук бот-орулга-чарылганы саандарадып, азырадыкчы хөөннерни тывылдырып, төптен үргүлчү-ле дуза дилээр чорукче шиглеп турар. Чээлини чөвү-биле ажыглавас апарган.

В. И. Ленин «Бир эвес саң-хөө политиказынга чедиишкин чок болур болзувусса, бистиң кандыг-даа шиитпирлиг эде тургузуушкуннарывыс сотка олурар» деп демдеглээн. Ону барымдаалааш, саң-хөө-чээли органнарының ажылының утказын, организастаашкынын болгаш аргаларын үндезини-биле өскертири чугула. Оларның эң кол сорулгазы — бүдүрүлгелерниң ажыл-чорудулгазының базым бүрүзүн айтыры эвес, а экономиктиг идиг бээри, акша эргилдезин, эң тергиин контролёр болур бот-орулга-чарылганы быжыглаары болур. Бүгү чүүлдү эчис түңнелден хамаарыштыр турар кылдыр тургузар. Саарылга үндүрүүнүң, арыг орулгалардан төлевирниң болгаш бюджетче кирер өске-даа төлевирлерниң практиказын сайзыраңгайжыдар дугайында айтырыгны тургузар үе келген боор. Оларның хемчээли болгаш төлевирлерниң чуруму бүдүрүлге чарыгдалдарын кызырарынга, продукцияның шынарын бедидеринге болгаш ооң сайгарылгазын дүргедедиринге идепкейлиг салдар чедирер ужурлуг.

Экономиктиг болгаш социал политиканың чугула бирээзи **өртек** болур ужурлуг. Дээштиг бот-орулга-чарылганы болгаш чурттакчы чонуң боттуг орулгаларын бедидериниң сорулгаларынга дүүштүр өртек системазын чаңгыс аай чүүл болур кылдыр план ёзугаар эде тургузарын боттандырары херек боор турар. Өртектерни элээн [illegible] таарыштырып, оларны чүгле чарыгдалдар деңнели-биле эвес, харын барааннарның хереглеттинериниң шынарлары-биле, кылыгларның ажыктыы-биле, бүдүртүнүп турар продуктунуң ниитиниң хереглелиниң болгаш чурттакчы чонуң негелдезиниң деңнели-биле холбаар херек. Лимиттиг болгаш керээлиг өртектерни калбаа-биле ажыглаары көрдүнүп турар.

Материал-техниктиг хандырылга системазын база ылаптыы-биле сайзыраңгайжыдары негеттинип турар. Ол улус ажыл-агыйының соксаал чок болгаш турум ажылдаарынга дузалаар шимчеңгир экономиктиг механизм болу бээр ужурлуг. Курхандырылганың дорт хүлээлгези — бүдүрүкчүлер биле хереглекчилерниң аразынга узун хуусаалыг керээге үндезилээн дорт харылзааларны тургузарынга идепкейлиг идиг бээри, хандырылга чурумун быжыглаары болур. Бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин мөөңнеп садарын хөгжүдер херек.

Эргелеп башкарылганы болгаш планнаашкынны сайзыраңгайжыдарының, организастыг структураны эде тургузарының талазы-биле бистиң кылып турар бүгү чүүлдеривис сөөлүнде барып **ажыл-агый системазының кол адыры — каттыжыышкынның, бүдүрүлгениң ажыктыг ажылдаарынга** таарымчалыг байдалдарны тургузарынче угланган.

Бир эвес, чоруттунуп турар дуржулгалыг ажылдарга, бир талазында, бүдүрүлгелерниң эргелерин эрги ёзу-биле кызып турар министерстволарның болгаш экономиктиг төп ведомстволарның ажылын эде тургузары дугжуп турган болза, а өске талазында — ажыктыының өзүлдезинге идиглер участок, бригада, ажылдаар чер бүрүзүнге чедиртинген турган болза, ол дуржулгалыг ажылдарның түңнелдери ораичок бедик боор болур турганын сайгарылга көргүзүп турар. Олче онза кичээнгейни салыр херек.

Министерстволарның болгаш ведомстволарның талазындан бүдүрүлгелерни хөлүн эрттир харагалзап карактаар чоруунуң практиказын узуткаар херек. Боттарының ажыл-чорудулгазынга министерстволар техниктиг политиканың айтырыгларынче, адырлар иштиниң пропорцияларынче, боттарының адырларының эң эки шынарлыг продукциязы-биле улус ажыл-агыйының негелделерин хандырарынче кичээнгейни мөөңнээр ужурлуг. Пландан ажыр бүдүрген продукциязын, ажыглаттынмайн турар чиг эттиг болгаш материалдарны, дериг-херекселдерни болгаш өске-даа чүүлдерни боттары баш билип сайгарар эргени бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга бээр херек. Ындыг дүрүмнү чурттакчы чон-биле удур-дедир харылзааларга база чурумчудар херек. Өг-бүле ажылынга, чуртталга, гараж, сад-огород бажыңчыгажының тудуунга ажыглаттына бээр чүүлдү үрегдеп каантары азы бок төгер черже октаптары сарыылдыг деп бе?

Экономиктиг **нормативтерниң** ролю кончуг улуг. Планнаттынып турар үениң байдалдарын — продукция бээриниң талазы-биле даалгаларны, өртектерни, орулгадан бюджетче киирилделерни, ажыл төлевириниң фондуларының тургустунарының, идиг бериишкиниң бот-орулга-чарылгалыг фондуларының нормативтерин баш удур билип алгаш, бүдүрүлгелер коллективтери курлавырларын ажыдыптарындан кортпайн, чогаадыкчы ёзу-биле, бүдүрүлге өзүлдезиниң улам улуг темпилерин, ооң ажыктыын дыка бедидерин хандырып турар планнарны ажылдап кылып болур. Мындыг байдалдарда бүдүрүлгелерге — ВАЗ-тың болгаш Сумының машина тудуунуң заводунуң чижээ-биле — бүдүрүлгелерни калбартырынга, техниктиг чаартырынга эргежок чугула акша-хөреңгилерни боттары ажылдап алыр арганы бээр херек.

Чоннуң хереглел барааннарын бүдүрер болгаш ачы-дуза чедирер адырларның бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының бот-башкарылгазын бедидери онза чугула. Оларның сорулгазы — хереглекчилерниң негелделеринге сагыш човангыр чоруун илередири болур. Бо угланыышкын-биле чиик үлетпүрнүң экономиктиг механизмин эде тургузуп турар-даа болгай бис. Ол адырның бүдүрүлгелеринге үстүүртен бадылап бээр даалгаларның үлүү дыка кызырлыр, оларның планнары чүнүң-даа мурнунда садыг организациялары-биле керээлерни үндезининге тургустунар, а олар боттарының ээлчээнде чурттакчы чоннуң чагыгларының боттуг хереглелдеринге дүгжүп турары дээш харыылаар ужурлуг. Өскээр чугаалаарга, кол чүүл болза, ниити берген хемчээли эвес, а кижилерге херектиг бүгү чүүлдер — барааннарның хемчээли, ассортиментизи болгаш шынары болур. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).** Оон аңгыда, чиик үлетпүрнүң барааннарын кылып бүдүрер болгаш сайгарар талазы-биле адырлар аразының бүдүрүлге болгаш үлетпүр-садыг каттыжыышкыннарын тургузары, оларның тускай садыын калбартыры көрдүнүп турар.

Мындыг айтырыгны база шиитпирлээр үези келген. Бүдүрүлгелерниң ажыл төлевириниң фондузунуң хемчээлин оларның продукция сайгарылгазының орулгазындан дорт хамаарылгалыг болдурар херек. Ол чорук ажыы чок, багай шынарлыг продукцияны бүдүрерин болгаш бээрин, чугаалап турарывыс ышкаш, чүгле складка бээр ажылды чок кылырынга дузалаар. Мындыг арганы чүгле чиик үлетпүрге эвес, өске-даа адырларга база ажыглаар херек. Ажыы чок продукцияны бүдүрүп үндүрүп турар бүдүрүлгелерниң ажылдакчылары шалыңны-даа, шаңналды-даа, өске-даа кежиктерни долузу-биле албышаан, онзагай сагыш човаашкын чок олуруп турар чорук-биле бис моон соңгаар эптежип шыдавас бис. Шынап-ла, кым-даа албас продукцияны бүдүрүп турар күш-ажылды чүге төлээр ужурлуг бис. Канчаандыр-даа алырга, ол бүгү бистиң боттарывыска удур эглип кээр болгай, эштер! Ол дугайында уттуп болбас херек. **(Адыш часкаашкыны).**

Улуг, ортумак болгаш бичии бүдүрүлгелерниң чөптүг дүүштүрүлгезиниң айтырыын база бодалдыг сайгарып көөрү негеттинип турар. Дуржулгадан алгаш көөрге, техника талазы-биле эки дериттинген улуг эвес бүдүрүлгелер дыка хөй таварылгаларда боттарының ажыктыг талаларын көргүзүп турар. Олар технологтуг чаартылгаларны, негелдениң өскерилгезин дүрген болгаш өй-шаанда өөренип көрүп, эвээш хемчээлдиг база чаңгыстап санаар продукцияга хереглелди шалыпкын хандырып, хостуг күш-ажыл курлавырларын, ылаңгыя бичии хоорайларга, эки ажыглап шыдаар. Эде тургузулганың ам база бир чугула талазының дугайында — планнаашкынга болгаш эргелеп башкарылгага девискээр аайы-биле хамаарылганы күштелдирер дугайында. Ол болза бистиң чуртувус ышкаш делгем, байдалдарының талазы-биле янзы-бүрү болгаш хөй националдыг чуртка онзагай ужур-дузалыг. Министерстволар болгаш ведомстволар девискээрлериниң байдалдарын база хереглелдерин барымдаалап көрбес ажыл-чорудулгазының түңнелинде экономикага деп-дески эвес, таарымча чок чүүлдерге чедирип турарын партия конференцияларынга, эвилелдешкен республикаларның компартияларының съездилеринге шүгүмчүлеп турганы-даа чөптүг.

Бо талазы-биле саналдар-даа кирип турар. Тудугну, адырлар аразының бүдүрүлгелерин, иштики социал болгаш бүдүрүлге тургузуун, калбак хереглелдиң барааннарын бүдүрүп турар дыка хөй бүдүрүлгелерни эргелеп башкарарының республика болгаш чер-чер органнарының эргелерин — агроүлетпүрнүң чижээнге — калбартырының дугайын бодап көөрү чугула боор. ССРЭ-ниң Күрпланының болгаш министерстволарының ажыл-чорудулгазын девискээр аайы-биле ам-даа ханы угланыышкынныг болдурар херек. Экономиктиг улуг девискээрлер аайы-биле улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының дугайында айтырыгны өөренип көөрү чугула.

Чоокку болгаш элээн ыраккы келир үеде бистиң планнарывыс Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң бойдус байлактарын шиңгээдири-биле дыка улуг харылзаалыг. Бо дээрге улуг ужур-дузалыг херек, ынчангаш ол девискээрлерниң комплекстиг хөгжүүрүн хандырар, ону күрүне ёзузу-биле көөр. Маңаа кижилерниң үре-түңнелдиг күш-ажылынга болгаш долу чедимчелиг амыдыралынга эргежок чугула байдалдарны тургузарынче кичээнгейни салыры онзагай чугула. Бо дээрге бөгүн кол айтырыг, ынчангаш ол канчалдыр шиитпирлеттинер болдур, оортан салдынган сорулгаларның күүселдези хамааржыр.

Бистиң съездивиске Россияның Кара эвес хөрзүнүг зоназының улам ынай социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң сорулгаларынче кичээнгейни хаара тудары чугула. Ийи мындыг чүүлдү онзалап демдеглээйн. Кара эвес хөрзүнүг зонаның көдээ ажыл-агыйын көдүрер талазы-биле СЭКП ТК болгаш Совет чазак тускай шиитпирлерни хүлээп алган, ынчангаш олар хажык чок болгаш долу хемчээлдиг-биле күүсеттинип чоруттунар ужурлуг. Бирээде ол. А ийи дугаарында тус черниң партия, совет болгаш ажыл-агый органнары, күш-ажылчы коллективтери ында мөөңнеттинген күчүлерниң болгаш тускайлап берип турар курлавырларының эң ажыктыг ажыглалынче кичээнгейни улам улгаттырары эргежок чугула.

Девискээр аайы-биле эргелеп башкарылганың принцивин быжыглаары республика, область, хоорай, район бүрүзүнге ажыл-агыйжы удуртулганың деңнелин бедидерин негеп турар. Болур-чогуур-биле ажылдап кылдынмаан, улус ажыл-агыйының эрге-ажыктарын эвес, а харын тус черниң, оон эрткеш, бодун тогдунарының эрге-ажыктарын тырткан, экономиканы хөй капитал чарыгдаарынче чыгаар болгаш эвээш ажыктыг төлевиледлерже хаара тудар саналдар тус-тус черлерден кирип турары ховар эвес. Бүдүрүлгениң ажыктыг чоруун бедидеринче кичээнгей салып турары чер болганда дески эвес. Чижээ, Казахстанда кол фондуларның эге сан бүрүзүнден ап турар национал орулга ниитизи-биле улус ажыл-агыйында ортумак хемчээлден үштүң бир кезээ хире эвээш. Туркменияда ниитилел күш-ажылының бүдүрүкчүлүү 15 чыл дургузунда шуут өспээн. Социал хереглелдерге тускайлап берип турар курлавырларының хемчээлин девискээрниң экономиказының ажыктыы-биле сырый холбаарының дугайын бодап көөрү чугула. **(Адыш часкаашкыны).**

Эштер! Ажыл-агый механизминиң кандыг-даа эде тургузулгазы угаан-медерелди эде тургузарындан, эргиип дегейленип чаңчыккан угаазылал болгаш практикадан адырлырындан, чаа сорулгаларны тодаргай билиринден эгелээр деп чүве билдингир болгай. Бо чүүл чүнүң-даа мурнунда бистиң эргелеп башкарылганың төп звенозунуң ажылдакчыларының, ажыл-агый кадрларының ажыл-чорудулгазынга хамааржыр. Оларның хөй кезии партияның чаа эгелээшкиннерин эки билип база идепкейлиг деткип, нарын сорулгаларны дидими-биле сегирип ап, оларны шиитпирлээриниң эң эки оруктарын дилеп база тып-даа турар. Ындыг турушту бүгү талалыг деткиири чугула. Ынчалзажок аңаа орарларны, азы Гогольдуң янзы-бүрү бүтпес планнар чогаадып турган «маадырынга» дөмейлежип, херек кырында чүнү-даа кылбайн, өскерпейн тываалгоның туружун кижи түлээп билир арга чок. Ындыг хевирлиг ажылдакчыларның туружу-биле кажан-даа эптешпес бис. Олар-биле бистиң оруувус башташпас. Оон туржук шупту чүве оожургап, катап-ла эрги хевиринче кире бээр боор деп идегеп олар кижилер-биле оруувус шуут башташпас. Ындыг чүве турбас ужурлуг, эштер! **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Экономиканы болгаш ажыл-агый механизмин эде тургузарының талазы-биле ажылга эртемге даянмыры кажангызындан-даа артык чугула. Амыдыралдың негелделерин барымдаалап чамдык теоретиктиг бодалдарны болгаш кол чүүлдерни чаа ёзу-биле көөр херек. Ол бүдүрүкчү күштерниң болгаш бүдүрүлге харылзааларының хамаарылгазы, социалистиг өнчү болгаш ону сайгарарының экономиктиг хевирлери, акша-барааннг харылзаалар, төпчүдүлгениң болгаш ажыл-агый организацияларының бот-башкарылгазы ышкаш өске-даа улуг айтырыгларга хамааржыр.

Социализм үезинде **бүдүрүлге харылзааларының бүдүрүкчү күштерниң характеринге дүгжүлгези** боду-ла бүде бээр дээн чижектиг бодалдарның үндезин чогун практика көргүскен. Амыдыралда бүгү чүве нарын. Шын харын, социалистиг бүдүрүлге харылзаалары бүдүрүкчү күштерниң хөгжүлдезинге кызыгаар чок делгемни ажыдып турар. Ынчалзажок ону хандырары-биле олар доктаамал сайзыраңгайжыыр ужурлуг. А ол дээрге, ажыл-агый чорудулгазының эргижирээн арга-хевирлерин чогуур үезинде эскерери болгаш оларны чаазы-биле солуурун негеп турар.

Амгы үеде бар боор турар бүдүрүлге харылзааларының хевирлери, ажыл-агый чорудулгазының болгаш эргелеп башкарылганың системазы колдуунда-ла экономиканың экстенсивтиг хөгжүлдезиниң үезинде бактаап тургустунган. Олар чоорту эргижирээн, идиг бээр ролюн чидирип турар апаргай, а чамдык таварылгаларда доктар болу берген. Ам бис ажыл-агый механизминиң угланыышкынын өскертиринче, оон чарыгдалдыг байдалын ажып эртеринче, шынарны болгаш ажыктыг чорукту бедидеринче, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринче, кижи факторунуң ролюн күштелдиреринче углаарын кызыдып турар бис. Бо дээрге — кол чүүл, ол болза социалистиг бүдүрүлге харылзааларын херек кырында улам ынай сайзыраңгайжыдары ол болур болгаш бүдүрүкчү күштерниң хөгжүүрүнге чаа делгемни ажыдар.

Маңаа өөренип калган билиглер, ылангыя — эргиниң аптыышкыннары бисти доктаадып шыдавас ужурлуг. Чижээ, бир эвес кандыг-ла-бир директивтиг көргүзүглерниң орнунга экономиктиг нормативтерни ажыглаары эргежок чугула болгаш бадыткаттынган болза, ол дээрге планныг башкарылганың принцивинден ойталааны ол эвес, а ооң арга-хевирлерин чүгле **өскерткени** ол. Каттыжыышкыннарның болгаш бүдүрүлгелерниң бот-башкарылгазын, инициативазын болгаш харысалгазын күштелдирериниң эргежок чугулазының, барааныың социалистиг бүдүрүкчүлери болур оларның ролюн бедидериниң дугайында база-ла мону чугаалап болур.

Ажыл-агый механизминиң кандыг-даа өскерилгезин социализмниң принциптеринден ойталаашкын чыгыы кылдыр көрүксээр туруш нептерээни хараадаачыг. Маңаа хамаарыштыр дараазында чүүлдү демдеглээр апаар: ниитизи-биле социалистиг бүдүрүлге харылзааларының бүгү системазынга дег, эргелеп башкарылганың сайзыраңгайжыышкынының дээди үнелээшкини болза социал-экономиктиг дүргедээшкин, социализмниң херек кырында быжыгылышкыны болур ужурлуг. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Бистиң ниитилел тургузуувустуң үндезини болур **социалистиг өнчүнүң** айтырыглары улуг ужур-дузалыг апарган. Социалистиг өнчү байлак утка-шынарлыг, ол бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин болгаш түңнелдерин ажыглаарының талазы-биле кижилер, коллективтер, адырлар, чурттуң девискээрлериниң аразынга хамаарылгазының хөй талалыг системазын, экономиктиг эрге-ажыктарның хөй янзы хевирлерин хаара тудуп турар. Харылзааларның ол нарын комплекизин тодаргай дүүштүрүлгени болгаш доктаамал таарыштырылганы негеп турар, чүге дээрге ол кезээде шимчээшкинде турар. Ол шимчээшкинни теория талазы-биле чаңдыр бодап билбейн тура, бис ындыг практиктиг шиитпирлерни база тып албас бис, а ынчангаш социалистиг өнчүге ёзулуг ээ ёзузун хамаарылгазын тургузарының хемчеглерин чогуур үезинде база ажылдап кылып шыдавас бис.

Чоннуң байлаан чөптүг ажыглаарынга болгаш улам көвүдедиринге ажылчы чоннуң сонуургалын бедидер ужурлуг бис. Бо сорулганы канчаар шиитпирлээр? Эң [illegible] бодал-сеткилин чүгле сөс кырынга кижизидип аптар деп бодаар болза, келен сагыш-тыр. Өнчүге хамаарылга чүнүң-даа мурнунда кижи кандыг боттуг байдалдарда туруп турар болдуроортан, бүдүрүлгени организастаарынга, күш-ажылдың түңнелдерин хуваарынга болгаш ажыглаарынга салдар чедирер аргаларындан хевирлеттинер. Ынчангаш айтырыг болза, экономикага социалистиг бот-башкарылганы улам ынай хачыладырында боор турар.

Ниитиниң өнчүзүнүң ажыглалынга күш-ажылчы коллективтерниң ролюн шиитпирлиг-биле көдүрер херек. Бүдүрүлгелер болгаш каттыжыышкыннар боттарының ажылының карылга чок болуру дээш бүрүнү-биле харыылаар, а күрүне оларның хүлээлгелери дээш харысалгалыг болбас принцивин амыдыралга хажык чок боттандырары чугула. Бот-орулга-чарылганың утказы чогум-на мында. Бодунуң заводунга азы колхозунга, негиинге азы фермазынга ёзулуг ээ болбайн турган, чурттуң ээзи болур деп чүве болдунмас. Күш-ажылчы коллектив бүгү чүве дээш харыылаар, ниитилел байлаазын көвүдээри дээш сагыш салып хүлээлгелиг. Ооң көвүдээри, чидириглери-даа коллектив кежигүнү бүрүзүнүң орулгаларының деңнелинге салдарлыг болур ужурлуг. **(Адыш часкаашкыны).**

Ниитилел байлаандан күш-ажылчы эвес орулгаларны уштуп алырының кандыг-даа семээшкиннеринге удур идегелдиг моондак турар ужурлуг деп чүве шуут билдингир. Бүдүрүлгелер холунга таварышканын-на алгаш баарын кем-херек чүлгедиишкини деп санавас «кармактаарлар», а ол ышкаш боттарының албан-дужаал байдалын хуу өнчүзүрек сорулгаларынга ажыглаарындан ыяппас янзы-бүрү [illegible] лары болгаш [illegible] сүрүкчүлери бисте ам-даа бар ышкажыгай. Ындыгларның кандыызынга-даа хамаарыштыр хоойлунуң, хөй-ниитиниң буруу шавыышкынының бүгү күжүн ажыглаар херек. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Нийти чоннуң эрге-ажыктарының адырларның болгаш девискээрлерниң эрге-ажыктарында кандыг-даа маргыш чокка күштүг болуру дег социалистиг өнчүнүң харылзааларын таарыштырарының амгы чугула айтырыынче кичээнгейни угдаары чугула. Министерстволар болгаш ведомстволар, девискээр органнары — бүдүрүлге чепсек-херекселдериниң ээлери эвес, а чоннуң байлаанын чөптүг ажыглалы дээш ниитилел мурнунга харысалгалыг күрүне эргелеп башкарылгазының албан черлери-ле болгай. Ынчангаш бис албан черниң болгаш тус черниң эрге-ажыын бодаар чоруктар социалистиг өнчүнү артык күштүг боттандырарынга шаптыктаарын болдурбас ужурлуг бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Кооперативтиг өнчүнүң дугайында айтырыгга база долу тодаргай болуру дээш туржуп турар бис. Ол социалистиг бүдүрүлгеге, кижилерниң хереглелдерин эң эки хандырарынга болуушкун аргаларын ам-даа долу ажыглавайн. Дыка хөй колхозтар болгаш өске-даа кооперация организациялары ажыл-херекти дээштиг чорударын көргүзүп турар. Ынчангаш херек апарган таварылгаларда кооперативтиг бүдүрүлгелерни болгаш организацияларны тургузарын болгаш хөгжүлдезин бүгү талалыг деткиир херек. Олар продукция бүдүрериниге болгаш болбаазырадырынга, чуртталга болгаш сад-огород тудуунга, амыдырал ачы-дузазынга болгаш садыгга калбаа-биле нептерээр ужурлуг.

Акша-бараан харылзааларынга хамаарыштыр баш удур чөптүг эвес деп санаарын, экономиканың планныг удуртурунуң практиказында оларны чедир үнелеп көрбес чорукту ажып эртер үе база келген. Кижилерниң сонуургалын, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидеринге оон идепкейлиг салдар чедирериниң чугулазын тоор көрбези бот-орулга-чарылганы суларадыр, өске-даа күзенчиг эвес уржуктарга чедирер. А аңаа удурланыштыр, социалистиг үндезинге акша-бараан харылзааларының чогумчалыг боттанып чоруп турары, оон түңнели коллективтиң ажылының шынарындан, удуртукчуларның билдилиинден болгаш инициативазындан бүрүнү-биле хамааржыр, ажыл-агый чорудулгазының ындыг байдалдарын тургузар аргалары.

Ынчангаш, эштер, тургустунуп келген байдалды катаптап өөренип көөп болгаш эргижирээн, бодун бадыткавас апарган чүүлдерни шиитпирлиг-биле эде тургузар хүлээлгелиг бис. Бо сорулганы партия активизи, бүгү кадрларның, калбак массаларның ханы медерел билиги — дээрге ажыл-агый механизмин болгаш эргелеп башкарылганың бүгү системазын тургузарының кайгамчык харысалгалыг [illegible] чедиишкинниң эргежок чугула негелдези, эң эге тепкижи ол. **(Адыш часкаашкыны).**

4. Экономиктиг өзүлдениң курлавырларын — ажыглалче

Эштер! Партия улус ажыл-агыйынга ханы чаартылгаларның стратегиязын ажылдап кылган болгаш оларны боттандырарынче кирген. Олар экономиканың хөгжүлдезин дүргедедир арганы бээр деп чүве чигзиниг чок. Ынчалзажок аңаа эвээш эвес үе негеттинер, а өзүлде темпилериниң бедиирин бис доп-дораан, шуут бөгүнде чедип алыр ужурлуг бис. Он ийиги беш чылдың онзагай талазы чүл дээрге, улус ажыл-агыйын чаа эртем-техниктиг баазага үндезилеп эде чепсеглээрин бурунгаар шимчээшкиниң темпилерин шапкынчыдары-биле деңге боттандырарында, чогум-на ында боор турар.

Ынчангаш бистиң бүгү курлавырларывысты мөөңнээриниң эргежок чугулазы моон үнүп турар. Ынчангаш улуг чарыгдалдар негевес, ол хиреде дүрген болгаш көскү ажыктыы бээр ындыг чүүлдерден эгелээри чугула. Чугаа болза, организас-экономиктиг болгаш социал-психологтуг факторлар тургустунган бүдүрүлге күчүлерин эң эки ажыглаарының, күш-ажылга идиг бээриниң, дээштиин бедидериниң, организастыг чорукту болгаш сагылга-чурумну быжыглаарының, ажыл-агыйжы эвес чорукту ажып эртериниң дугайында боор турар. Курлавырлар бистиң боттарывыстың холдарывыста бар, сонуургалдыг, ээ ёзу-биле ажыглаар болза, олар бедик бериимчени берип болур.

Ажылдап турар күчүлерни көрээлиңер. Чуртта кол бүдүрүлге фондулары бүдүн чартык триллион рубль ажыкан, ол хиреде олар чогуур аргазы-биле чер болганга ажыглаттынмайн турар. Бо чорук чамдык адырларга — машина тудуушкунунга, аар үлетпүрге, энергетикага, көдээ ажыл-агыйга хамааржыр. Ылангыя фондуларның эң идепкейлиг кезээ — машиналар, дериг-херекселдер, станоктар дыка хөй таварылгаларда аңаа турар ийикпе күчүзүнүң чартыы-биле ажылдап турары дүвүренчиг. Чижээ, машина тудуунда металл ажылдап кылыр станоктар бир ээлчегден бичии-ле ажыг үеде ажылаттынып турар. Ниитизи-биле күчүлерниң долу ажыглаттынмайн турарындан чурт чыл санында миллиард-миллиард рубль түңнүг үлетпүр продукциязын чедир албайн турар. Планнаар болгаш ажыл-агый органнары, бүдүрүлге коллективтери тургустунган күчүлер төлевилээн деңнелинге ажылдазын дээш болдунар эргежок чугула бүгү чүүлдерни кылыр ужурлуг. Ол чорук чүгле аар үлетпүрге продукцияның немей өзүлдезиниң темпилерин барык ийи катап көвүдедир арганы бээр ийик.

Кооперастаан керээлиг хандырылга чурумунуң сула байдалы база бисте шаптыктап турар. Кандыг-бир черге оон будалыышкыны бүгү улус ажыл-агыйынга бүдүн чалгың боор дамчыыр, экономиканың ажыктыын кудуладыр. Бүдүрүлгениң дең-дески эвес чоруу база элээн каражага чедирип турар. Дыка хөй бүдүрүлгелер ай эгезинден күжениишкинниг ажылдавайн турары чажыт эвес. А оон соонда ай төнчүзүнде дүвүралаш-биле штурмнаар чорук эгелээр, оон түңнелинге кылыгларның шынары багай болур. Хоочуураан бо ээрыгны шуут чок кылыр херек. Кооперастаан керээлиг хандырылганы шыңгыы сагыыры — күш-ажылчы коллективтерниң-даа, бүгү эргелеп башкарылга кезектериниң-даа хүлээлгези. Бир эвес илдепаашкынга болгаш хандырылгага корум-чурумнуу эргежок чугула курлавырларны тургуспас, сагылга-чурум чок болгаш түрей кылыышкын дээш бүгү деңнелдерге материалдыг харысалганы бедитпес болзувусса, төлевилээн чүүлдеривисти чедир ап шыдавас бис.

Күш-ажыл курлавырларын ажыглаарында курлавырлар база дыка улуг. Чамдык ажыл-агый удуртукчулары ажылчын күш чедишпезинге хомудап орар. Дыка хөй таварылгада бо хомудал үндезин чок деп бодай-дыр мен. Ханы лавва сайгарып көөр чүве болза, ажылчын күш чедишпес деп чүве чок. Ынчалзажок күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң кудуу деңнели, ону организастаарының четпези, идиг бериишкинниң дээштиг ажыглавазаны шуут илдең. Маңаа артык ажылчын черлерин тургузуп турар план болгаш ажыл-агый органнарының үндезилел чок шиитпирлерин база немештирип херек. Бистиң чамдык бүдүрүлгелеривис, конструктор бюролары, шинчилел институттары ажылдың чаңгыс дең хемчээли турда-ла, ол чижектиг даштыкы организацияларга бодаарга, элээн хөй артык ажылдакчыларлыг болуп турары кымга-даа билдингир.

Бүдүрүлгелерге күш-ажылды организастаарын болгаш идиг бериишкинин экижидип, сагылга-чурумну болгаш негелдени күштелдирер талазы-биле шыңгыы хөделип эгелээр билек, оон мурнунда сагышка-даа кирбейн турган курлавырлар тывылып кээр. Ооң барымдаалыг бадыткалы — Щекино аргазын, ажылдаар черлер аттестациязын ажыглааныдыр. Белоруссияның демир-орукчулары күш-ажыл төлевириниң ажыл-хүлээлгелерни даарылаарының чаа системазынче шилчээш, өске адырларга ажыглаары-биле 12 муң хире ажылдакчыны кыска хуусааның дургузунда хостап берген.

(Уланчызы 6-гы арынга).

ЭШ М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ИЛЕТКЕЛИНИҢ УЛАНЧЫЗЫ

Ынчаарга бүдүрүлгени механизастаарынга болгаш автоматизастаарынга хөй кичээнгейни салыр херек болбайн аан. Ол айтырыгны шиитпирлеп тура, кандыг-бир машиналарны болгаш деримишкиннерни кажан кайы-бир черге чогаадырын база белеткеп кылырын манаары албан эвес. Хөй-хөй чүүлдерни боттарының күжү-биле кылып ап болур. Чижээ, ону Запорож обласчорудуп эгелээн болгаш хол-биле кылыр ажылдарны үш чыл дургузунда үлетпүрге 9, а тудугга — 15 хуу кызырарын чедип ап шыдаан-дыр. Өске-даа областарда, крайларда болгаш республикаларда болдунар аргалар оон эвээш эвес деп бодай-дыр мен. Күш-ажылды хол-биле кылыр ужурга таваржып турар кижилер дугайын, продукция бүдүрериинге үндүрер чарыгдалдарны кызырар дугайын бодавышаан, ону чүгле быжыг туруштуг болгаш сонуургалдыг чорудары чугула.

Черле ынчаш, эштер, экономиканың курлавырлары канчаар-даа аажок улуг. Оларның хөй-хөйүн ажыглаарынче бис ам-даа болур-чогууру-биле эгелеп кирбээн-дир бис. Янзы-бүрү деңнелдерниң удуртукчуларының элээн кезээниң психологиязы курлавырлар элбек болуп турган байдалдарга тургустунган. Шак ындыг байлакшыл хөй-хөй кижилерни амдажыдып, төтчеглээр чорукка чаңчыктырып каапкан. Ынчаарга байдал шагда-ла өскерилген. Ажылчын күжү мурнуку дег элбек эвес апарган, тонна нефть, руда, хөмүр-даш бүрүзүн казып тывары база чедирери дээш аар өртек-биле төлээр апарган-дыр бис. Ол фактыларны көрбейн барып болбас, оларны барымдаалаар херек. Ынчангаш бүгү-ле чүүлдерге база кая-даа — бүдүрүлгеге болгаш амыдыралга камнаар, ажыл-агыйжы эвес болгаш төтчеглекчи чоруктарны тоомча чок көрүп болбас. Күш-ажылга материал база энергия чарыгдалын эвээжедип тургаш, ооң бүдүрүкчүлүүн бедидериниң күсели-биле национал орулганың барык-ла бүгү немелде өзүлдезин алырын бо чылын-на хандырар ужурлуг бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Ол сорулга амыр эвес, ынчалзажок ону черле шиитпирлеп болур. Чүге дээрге, курлавырларга хумагалыг болурунуң дуржулгазы чуртта мөөңнеттинген болгай, ынчалзажок оон тарап-нептерени турары оожум-дур. Партия, комсомол, профэвилел организациялары хумагалыг чоруктуң айтырыгларынга доктаамал кичээнгей салыр, чиг этти, электри энергиязын, оттулар чүүлдү камнап база чөптүг чарыгдап турар ындыг кижилерни деткиир ужурлуг. Курлавырларны арттыр чарыгдаар чорук ажык чок, а ону камнап алыры шыырак шаңнал-макталдыг турар быжыг корум-чурумну доктаадып тургузар херек. **(Адыш часкаашкыны).**

Продукцияның шынарының айтырыын онзалап чугаалаксаан ийик мен. Ол дээрге бистиң чоокку болгаш улуг курлавырывыс деп чугаалаары четпес. Бөгүн бедик шынар чокка эртем-техниктиг депшилгени дүргедедири болдунар арга чок. Конструкциязын чедир ажылдап кылбааның, технологияны хажытканының, багай шынарлыг материалдарны ажыглааның, багай болбаазыратканының уржуундан бистер материалдыг болгаш моральдыг улуг чидириглерге таваржып турар бис. Машиналарның база приборларның ылаптыы болгаш ынаныштыы, бараанарга база ачы-дуза чедирериңге чоннуң хереглелин хандырары четпес болуп турар. Эрткен чылын миллион-миллион метр пөс-таавыны, эжеш хөм идиктерни, улустуң хереглелиниң өске-даа хөй-хөй бараанарын бүдүрүлгелерже дедир чорудуп берген азы кудуку сорттарже шилчиткен. Когарал дыка улуг — чиг этти хөй черге үрээн, чүс-чүс муң ажылчыннарның күш-ажылының үнези чок болган. Холуттунар кылыглар, куду шынарлыг бараанар бүдүрүп үндүрерин шуут болдурбас шыңгыы хемчеглерни алыры эргежок чугула. Ону чедип алырынга материалдыг болгаш административтиг салдар чедирериниң бүгү күжүн, бистиң хоойлуларывысты ажыглаза чогуур. Продукцияның шынарының дугайында тускай хоойлуну хүлээп алыры эргежок чугула хире.

Продукцияның шынарын үндезини-биле экижидер дээш эң-не улуг күженишкиннерни салырынче СЭКП ТК-зы партия комитеттерин, совет болгаш ажыл-агый органнарын, профэвилел база комсомол организацияларын, бүгү ажылчы чонну чоокта чаа кыйгырган. Ол сорулга коммунист бүрүзүнүң, совет кижи бүрүзүнүң бодунуң күш-ажылын хүндүлеп, бүдүрүлгезиниң, адырының алдары, бистиң Төрээн чуртувустуң алдары дээш сагыш салып турар бүгү кижилерниң хереэ болур ужурлуг. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Бистиң мурнувуста хөй-хөй — харысалгалыг, күженишкинниг ажылдар туруп турар. Беш чылдың баштайгы чылы — карак кызыл күш-ажылдың, удуртукчу база күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң ажыл-херек-биле шылгаттынарының чылы. Бистер ол шылгалданы тудуп үнер, экономиканың бүгү-ле курлавырларын ажыглалга киирер, улам ыңайгы чаартылгаларның үндезинин быжыглаар хүлээлгелиг бис.

Салдынган эчис сорулганы чедип алырының шиитпирлиг негелдези — совет кижилерниң күш-ажылга ынакшылдыы болгаш салым-чаяанныы. Ам чүү херегил дээрге, ол улуг күштүг билдилиг организастаары, ылапты-биле углап-шиглээри болур. Бо херекке социалистиг чарыштың ролю аажок улуг. Ону ажылдың шынарын бедидеринче, камналгаже болгаш хумагалыг чорукче, коллектив бүрүзүнге, ажылдаар чер бүрүзүнге көрдүнген сорулгаларны чедип алырынче угландырган турар ужурлуг. Хей-аът болгаш өзүп турар мергежил биске ынаныштыг чөленгиш болуп келген болгаш моон соңгаар-даа ындыг болур дээрзинге бүзүрээр бис. **(Адыш часкаашкыны).**

в. Социал политиканың кол угланыышкыннары

Эштер! Социал политиканың айтырыглары, кижи дугайында сагыш салыышкын бистиң партиявыстың кичээнгейиниң төвүнге кезээде туруп келген.

Социал адыры аңгыларының болгаш социал бөлүктерниң, нацияларның болгаш улустарның эрге-ажыктарын, ниитилел биле кижиниң харылзааларын, күш-ажылдың база амыдыралдың, кадыкшылдың болгаш дыштанылганың байдалдарын хаара тудуп турар. **Ажылчы чоннуң амыдыралчы эрге-ажыктарынга хамааржып турар экономиктиг ажыл-чорудулганың түңнелдери чогум-на бо адырга херек кырында боттанып, социализмниң дээди эчис сорулгалары бодарап турар. Социалистиг тургузугнуң буянныг чаагай бүдүш-шынары, капитализмден ооң шынар талазы-биле ылгалдыы чогум-на маңаа эң-не калбаа-биле болгаш көскүзү-биле илереп турар.**

Социал чөптүг эвес чоруктуң кол үнер дөзү — кижини кижи мөлчүүр чорукту, бүдүрүлгениң чепсек-херекселдеринге хамаарыштыр деңнээ эвес чорукту социализм чайлаткан. Социал чөптүг чорук социалистиг ниитилел харылзааларының бүгү талаларында бар болуп турар. Социал чөптүг чорук улустуң боттуг эрге-чагыргазында болгаш хоойлу мурнунга бүгүдениң бир дөмей болурунда, нацияларның херек кырында деңэргезинде, кижини хүндүлээр чорукта, ооң бүгү талалыг хөгжүлдезинге чогумчалыг байдалдарны тургузарында илереп турар. Ол дээрге калбак социал магадылалдар: ажыл-биле хандырары, өөредилгениң, культураның, медицина хандырылгазының болгаш чурттаар оран-саваның чедип алдынары, назылап кырааннар, ие база чаш дугайында сагыш салыышкыны-дыр. Социал чөптүг чоруктуң принцивин амыдыралга шыңгызы-биле боттандырары — чоннуң чаңгыс эптииниң, ниитилелдиң политиктиг быжыг-турушттуунуң, хөгжүлдениң шапкынының чугула негелдези.

Ынчалзажок, чугаалажып турары ышкаш, амыдырал чаңгыс черге турбас, ындыг болганда, социал адырны улам ыңай хөгжүдерин чаа ёзу-биле көөрү, ооң өзүп турар ужур-дузазын долу чергези-биле үнелээри биске эргежок чугула. Партияның ажылдап кылганы социал-экономиктиг дүргедээшкинче кол угланыышкын, бистиң партиявыстың программалыг эчис сорулгазы — ниитилелдиң бүгү кежигүннериниң бурун чаагай амыдыралын болгаш хостуг, бүгү талалыг хөгжүлдезин чедип алыры ону кылырын биске хүлээдип турар.

Эрткен үениң кичээндирни-даа социал айтырыгларга кичээнгейни бедидерин бистен негеп турар. Чурттуң социал-культура адырының материалдыг баазазының өйү келген айтырыгларын чедир үнелевес чорукту төптүң болгаш чер-чер органнарының талазындан болдуруп турган деп, партияның Төп Комитеди санап турар. Ооң түңнелинде ук баазаның хөгжүлдезинге курлавырлардан чүгле артыкшылдыг чүүлдерни тускайлап бээр принцип тургустунган турган. Технократияже эмин эрттир кичээнгей салып турган чорук бүдүрүлгениң социал талазынга, амыдыралга, дыштанылгага кичээнгейни кошкаткан, ол чорук күш-ажылдың түңнелдеринге ажылчы чоннарның сонуургалдыын кудуладырынга, сагылга-чурумну кошкадырынга база өске-даа таарымча чок чүүлдерге чедирбейн барып шыдавас турган.

Материалдыг болгаш угаан-бодал амыдыралын экижидерин кандыг оруктар-биле база кандыг аргалар-биле чедип ап турары, ол чорук кандыг социал уржуктарга чедирери биске ыракта-ла хамаанчок чүве эвес-тир. Бир эвес хуу өнчүзүрек чоруктар, азырадыкчы хөөннер, деңнештирилге кылыр дээр оралдажыышкыннар илереп кээп турар болза — бистиң ажылывыска оруктарны база аргаларны шилип алырында бир-ле чүве шын эвес болган-дыр, ону чайладыры негеттинип турары ол-дур. Күш-ажылдың болгаш хереглелдиң хемчээлин контрольдаарының кошкааның дугайын, социалистиг чөптүг чоруктуң негелделерин хажытканының фактыларының, күш-ажылчы эвес ажык-кончаа тывар чоруктар-биле демиселди күштелдирериниң эргежок чугулазының дугайын коммунистер болгаш партия кежигүнү эвестер съезд мурнуунуң документилерин чугаалажып көрүп турда, дүвүрээзинни-биле чугаалап турганнар. Ол айтырыгларның шыңгызын болгаш ужур-дузалыын көрбейн барып болбас. **(Адыш часкаашкыны).**

Чаңгыс сөс-биле, ниитилел амыдыралының бүгү талаларын хаара тудуп турар үр хуусаалыг, хандыр бодап кылган, эчис сорулгалыг, күштүг социал политика херек дээрзин хөгжүлдениң чедип алдынган деңнели, чаа сорулгаларның масштавы идип үндүрүп турар. Планнаашкынның болгаш эргелеп башкарарының органнары, төп болгаш чер-чериниң ажыл-агый организациялары социал адырның хереглелдеринче шиитпирлиг эргилдени кылыры эргежок чугула.

Социал политиканың сорулгалары партияның Программазының болгаш Кол угланыышкыннарының төлевилелдеринде бүгү тала-биле тодараттынган. Ону боттандырарының чамдык айтырыгларынга доктаарын чөпшээреп көрүңер.

I. Чоннуң чаагай чоруун чайгылыш чок бедидер, социал чөптүг чорукту хажык чок бадыткаар

Чоннуң чаагай амыдыралын шынар талазы-биле чаа чадаже көдүрери чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң перспективтиг планнарында көрдүнген. Дараазында он ийиги беш чылда чурттаалга байдалдарын экижидеринге үндүрер курлавырларның хемчээлин ийи катап көвүдедирин көрүп турар. Чоннуң кижи санынга онаашкан боттуг орулгалар — 1,6—1,8 катап бедиир. Он ийиги беш чылда миллион-миллион кижилерниң орулгалары көвүдээр. Чурттаалга болгаш социал-культура тудуушкунун калбартырынга аажок хөй хөреңгилерни үндүрер. Планнар ындыг-дыр. Ынчалзажок кол чүүлдүң — совет кижи бүрүзү чүгле күженишкинниг болгаш үре-түңнелдиг кылдыр ажылдаар болза, ол планнар херек кырында боттуг чүүл болу бээр дээрзиниң дугайын чугаалаар херек. Кижи бүрүзү — ол кандыг-даа ажылды кылып турар болза, кандыг-даа эрге-дужаалды ээлеп турар болза, күженишкинниг ажылдааныдан планнар боттуг чүүл апаар. Бистер боттарывыс чүнү кылып алыр-дыр бис, бисте бар чүүлдер ол болур, бис ынчаар чурттаар апаар бис. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Күш-ажылдың сорулгазын-даа, ажылчын болгаш тараачын массаларының күш-ажылга хамаарылгазын-даа социалистиг чаартылгалар үндезини-биле өскерткен. Ол чорук социалистиг чарыштың массалыг хөгжүлдезинден онза тодаргайы-биле илереп турар. Байлак дуржулгага даянгаш, партия ол чаңчылдарны улам ыңай хөгжүдер, күш-ажылды эң-не бирги ниитилел хүлээлгези кылдыр медерелдиг, чогаадыкчы ёзу-биле көөрүнге чаңчыктырар бодап турар.

Чүгле моральдыг шаңнап-мактаарын сайзыраңгайжыдарының эвес, харын-даа материалдыг идиг бээриниң шиитпирлиг экижидериниң, ол чугула херекке чогуур чурумну тургузарының дугайында айтырыгны коммунистер отчет-соңгулдалыг хуралдарга болгаш конференцияларга шын тургузуп турган. «Таарыштырары» дээр чүүлдү, ажылдап албаан акшаны төлээриниң, чедип алдынмаан шаңналды бээриниң, ажылдакчының күш-ажылчы салыышкыны-биле холбашпаан, шалыңның «магадылаттынган» төлевирин тургузарын болдуруп болбазын чөптүү-биле айтып турган. Маңаа холбаштыр шуут-ла тодаргайы-биле чугаалаар херек: эки ажылдакчының күш-ажылын багай ажылдакчының күш-ажылы-биле бир дөмей төлээр чорук — бистиң принциптеривисти каржызы-биле хажытканы-дыр. Ынчаарга хамыктың мурнунда — ол дээрге социализмниң кол принцивин: чаа ниитилел тургузуунуң социал чөптүг чоруунуң утказы сиңниккен «кижи бүрүзүнден — шыдаар шаа-биле, кижи бүрүзүнге — кылган шаа-биле» деп принципти каржызы-биле хажыткан чорук-тур.

Күш-ажылдың хемчээлинден база шынарындан шалың шуут хамааржырын ажыл-төлевириниң талазы-биле күрүнениң политиказы база хандырган турар херек. Ону барымдаалааш, он ийиги беш чылда төлевилеттинген бүдүрүлге адырларында ажылчыннарның база албан-хаакчыларының ажыл төлевирин болгаш шалыңын бедидерин колдуунда бүдүрүлгелерниң боттарының ажылдап ап турары хөреңгилериниң күсели-биле база оон хемчээлинге бир-ле дугаарында чорудар апаар. Ындыг чурум техниктиг депшилгени дүргедедиринге, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидеринге идепкейлиг салдарны чедирер апаар.

Бүдүрүлгениң эвес адырга ажыл төлевири болгаш шалың төпчүттүнгени үнер дестериниң күсели-биле өзер апаар. Эмчилерниң болгаш кадык камгалалының өске-даа ажылдакчыларының ажыл төлевирин үе-чадалап бедидери эрткен чылын эгелээн. Улус өөредилгезиниң ажылдакчыларының ажыл төлевирин база шалыңын улгаттырарын 1987 чылда доозары база культура ажылдакчыларының ажыл төлевирин бедидеринче кирерин көрдүнүп турар. Чөөн Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң элээн хөй районнарында ажылчыннарның база албан-хаакчыларының ажыл төлевиринге немелдени калбартыр талазы-биле хемчеглерни боттандырып турар.

Чөптүг чоруктуң принцивин боттандырарынга хереглелдиң ниитилел фондуларының ролюнуң дугайында айтырыгны ажылчы чоннуң хөй санныг саналдарында көдүрүп турар. Ол фондулар ам безин ажыглап турар материалдыг кежиктерниң үштүң бир кезии хире болуп турар. Ол дээрге кежик четтирериниң фондулары эвес дээрзин барымдаалап турар бис. Ниитилелдиң кежигүннериниң эртем-билиин база культураны бир дөмей чедип алырын хандырарынга, ажы-төлдү кижизидеринге байдалдарны чаңгыс аай болдурарынга, кандыг-бир байдалдарның ужурундан чаңгыс удаа азы доктаамал дузаламчы алыры негеттинип турар ындыг кижилерниң амыдыралын чиңгедиринге ук фондулар чугула рольду ойнап турар. Оон-биле чергелештир ол фонд мергежилдиг, ак сеткилдиг күш-ажылды шаңнап-мактаарының, идиг бээриниң база чепсээ болуп турар. Ниитилел фондуларын улам ыңай өстүреринче база оларны улам-на үре-түңнелдиг кылдыр ажыглаарынче угланыышкынны партия моон соңгаар-даа чорудар бодап турар. Он ийиги беш чылда оларның хемчээли 20—23 хуу улгадыр.

Социалистиг күрүнениң чугула эрге-хүлээлгези — күш-ажылчы эвес ажык-кончаа алыр чоруктар-биле демисел. Контрольдуң кошкааның болгаш өске-даа элээн хөй чылдаганнарның уламындан илергей-ле хуу өнчүзүрек чүткүлдерлиг, ниитилелдиң эрге-ажыктарын тоомча чок көөр бөлүк кижилер бар апарганын бистер бөгүн миннир ужурлуг бис.

Ындыг чоруктарны үндезини-биле узуткаар дугайында айтырыгны ажылчы чон чөптүү-биле тургузуп турар. Ол негелделерни Төп Комитет бүрүнү-биле деткиир турар. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).** Мангысталчактарга, социалистиг өнчүнүң самчыгдакчыларынга, хээли алыкчыларынга удур, бистиң тургузуувустуң күш-ажылчы бүдүжүнге таарышпас орукче кирген кижилерге удур угланган немелде хемчеглерни чоокку үеде боттандырып чорудары эргежок чугула деп көрген. Үндүрүг политиказын сайзыраңгайжыдарының, ооң иштинде өнчү салгамырынга чогуур үндүрүг онаарының дугайында саналдарны-даа бодап көрзе чогуур. **(Адыш часкаашкыны).**

Ынчалзажок күш-ажылчы эвес орулгалар алырын чок кылып тура, ак сеткилдиг күш-ажылы-биле немелде ажыл төлевири ап турар кижилерге каразыыр чоруктарны болдуруп болбас. Харын-даа күрүне чоннуң хереглелдерин хандырарының болгаш ачы-дуза чедирериниң янзы-бүрү хевирлерин хөгжүдеринге идиг бээр апаар. Хуузунда күш-ажылчы ажыл-чорудулганы чурумчудар дугайында саналдарны кичээнгейлиг көөр херек. Күш-ажылдың ындыг хевирлери ажыл-агыйны социалистиг ёзу-биле чорударының принциптери-биле бүрүн дүүшкен, бир болза кооператив эгелеринге, бир болза социалистиг бүдүрүлгелер-биле кээрээге үндезилеттинген турар ужурлуг. Ниитилел, чон оон чүгле ажыкты алыр апаар. **(Адыш часкаашкыны).**

Бир эвес бис рынокту янзы-бүрү бараанар-биле болгаш ачы-дуза чедирилгези-биле элбекшитпес болзувусса, хуваалда харылзааларын сайзыраңгайжыдар талазы-биле бүгү-ле күженишкиннер шоолуг үре-түңнелдиг болбас, а чоннуң чаагай амыдыралын бедидериниң сорулгазы күүсеттинмес болур. Улустуң хереглел бараанарын бүдүрерин база ачы-дуза чедирерин хөгжүдериниң комплекстиг программазы-даа олче угланган.

Бо беш чылда хереглелдиң чүүлдерин бүдүрерин, үүрмектеп садар бараан саарылгазын өстүрериниң бедик темпилерин хандырар, садыглаашкынны база хөй-ниити чемненилгезин организастаарын дыка экижидер ужурлуг. Үлетпүр бараанарын бүдүрериңге бүгү бүдүрүлгелерни хаара тудар, **чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнге хереглээр бедик шынарлыг материалдарны база дериглерни бүдүрүп үндүрерин хандырар сорулганы аар үлетпүрнүң адырларының мурнунда салган.**

Ачы-дуза чедирериниң амгы үеде адырын болдунарла дүргени-биле тургузары негеттинип турар. Ол болза төп организацияларның сорулгазы, ынчалзажок оон эвээш эвес, а харын-даа оон хөй чергези-биле эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң, чер-чер эрге-чагыргазының бүгү-ле органнарының база сорулгазы болуп турар. Ачы-дузаны чедирип турары-биле анаа негелдениң аразында хөлчок карышкак болуп турар чоруктарны узуткаарының шиитпирлиг хемчеглерин алган турар ужурлуг. Хамыктың мурнунда хереглели онза дүргени-биле өзүп турар бажың күш-ажылын чиңгедири-биле, квартираларны чаагайжыдары база септээри-биле, туризм-биле, автохандырылга-биле холбашкан ачы-дузаларны көвүдедир. Ажылчы чоннарның саналдарын барымдаалап көргеш, коллективтиг сад база огород ажылын калбаа-биле хөгжүде берген бис. Ол ажыл-херек шимчеп эгелээн. Ынчалза-даа тургустунуп кээр шаптараазыннарны чайлатпышаан, ол ажылды уламчылаар херек.

Чурттаар бажың-балгат айтырыының социал ужур-дузалыы болгаш чидии ук айтырыгны бистиң шыңгызы-биле көөрүвүстү база негеп турар. 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира азы бажың-биле хандырары канчаар-даа аажок улуг, ынчалза-даа күш четтинип болур сорулга. Бо беш чылда болгаш ылаңгыя ооң дараазында беш чылдарда чурттаалга тудуушкунунуң база чурттаалга фондузун чаарты кылырының хемчээлдери улгадыр. Кооператив болгаш хууда чурттаалга тудуушкунун бүгү хемчеглер-биле деткиири эргежок чугула. Чурттаалга тудуушкунун калбартырының улуг курлавырлары ында бар болуп турар. Аныяктар комплекстерин тудуп тургузарын деткип турар черлер шын кылып турар. Аныяктарның сонуургалы болгаш энергиязы бо талазы-биле-даа кончуг хөй чүүлдү кылып болур.

Чурттаалга бажыннарын үлеп-хуваарының практиказын шыңгызы-биле экижидериниң эргежок чугулазының дугайын эвээш эвес чугаалажып турар. Ол айтырыглар калбак демократтыг үндезинге шиитпирлеттинер, хөй-ниитиниң доктаамал контролюнга турар ужурлуг. Чурттаалга чериниң төлевирин бүгү ээлеп турар шөлдүң хемчээлдери болгаш шынары-биле ыяк холбаштырып тургаш, ооң төлевириниң системазынга чөптүг өскерилгелерни киирер дээрзиниң дугайында саналдарга кичээнгей салза чогуур. Чурттаалга тудуушкунунуң куду шынарлыы хөй-хөй хомудалдарны болдуруп турар. Ооң-биле холбаштыр чурттаалга тудуунуң шынарын боттуу-биле бедидеринге, а ол ышкаш бистиң хоорайларывыстың болгаш суурларывыстың планировказын, чаагайжыдылгазын, архитектуразын экижидеринге идиг бээр хемчеглерниң ажылдап кылыры эргежок чугула.

Эштер! Социал адырга шынарның чаартылгалары **күш-ажылдың утка-шынарынга ханы чаартылгалар** чокта болдунар арга чок. Маңаа кол рольду улус ажыл-агыйының техниктиг чаартылгазы — механизация, автоматизация, компьютеризация болгаш роботизация — ойнаар ужурлуг, ол чаартылга тодаргай социал угланыышкынныг болур ужурлуг дээрзин онзалап демдеглээр бодай-дыр мен. Бо беш чылдала хол-биле кылыр күш-ажылдың үлүг-хуузун дыка эвээжедирин, а 2000 чылга чедир бүдүрүлге адырынга ону 15—20 хуу кудуладырын, хол-биле кылыр ажылдардан миллион-миллион кижилерни хостаарын төлевилеп турар. Эртем-техниктиг революцияның байдалдарынга күш-ажылды улам ыңай чаартыры кижилерниң эртем-билиг болгаш профессионал белеткелинге бедик негелдени салып турар. **Үзүктелиишкин чок өөредилгениң чаңгыс аай системазын тургузарының** сорулгазы херек кырында хүннүң айтырыында тургустунуп турар.

Төп Комитет сөөлгү чылдарда бо угланыышкынга чугула базымнарны кылган. **Ниити билиг болгаш профессионал школаның** реформазы эгелээн. Реформада көрдүнген хемчеглерни херек кырынга боттандырып турарының темпилери болгаш ханызы бистиң сагыжывыска четпейн турар деп чугаалаза чогуур. Амгы үениң бүдүрүлгезиниң эртемниг үндезиннерин, ону интенсификастаарының кол-кол угланыышкыннарын өөренирин улам-на ханыладырын ажыл-херектиң эрге-ажыктары негеп турар. Ынчаарга өөреникчилерни компьютер билиглеринге өөредирин хандырары онза чугула болуп турар. Өөредилгени бүдүрүкчүлүг күш-ажыл-биле холбаштырарының ленинчи принцивин долузу-биле боттандырары, өөредилгениң ажыктыын бедидерин, аныяктарны бот-тускайлаң амыдыралга болгаш күш-ажылга белеткээрин, чаа ниитилелдиң медерелдиг тургузукчуларын кижизидерин үндезини-биле экижидерин шиитпирлии-биле чедип алыры эргежок чугула.

Дээди болгаш ортумак тускай өөредилгени эде тургузарының сорулгазын партия идип үндүрүп турар. Сөөлгү чылдарда специалистер өөредип үндүрери өзүп турзажок, оларны белеткээриниң шынары болур-чогууру-биле бедивейн турган. Дээди школаның материалдыг баазазы дыка хожудап турар. Инженер-техниктиг кадрларны ажыглаарының практиказын дыка экижидери негеттинип турар.

Тургустунуп келген байдалды өскертиринче угланган саналдар амгы үеде белеткеттинген. Инженер ажылының салдар-хүндүткелин бедидерин ниитилелдиң эрге-ажыктары негеп турар. Дээди болгаш ортумак тускай өөредилгениң структуразын эде көөрү көрдүнүп турар, теория талазы-биле үндезин билиглерлиг болгаш практиктиг чаңчылдарлыг, амгы деңнелге специалистерни белеткээрин хандырар. Дээди болгаш тускай ортумак школаның улус ажыл-агыйының адырлары-биле харылзааларын чаазы-биле тургузар апаар боор, кадрларны өөредиринге болгаш оларның билиин бедидеринге ол черлерниң кайызының-даа сонуургалдыын күштелдирер, оларны бүдүрүлгеге ажыглаарын үндезини-биле экижидеринге ол черлерниң кайызының-даа сонуургалдыын бедидер.

Кижи бүрүзүнге, харын ниитилелге-даа кадыкшылдан артык үнелиг чүве чок. **Кижилерниң кадыын камгалаары болгаш быжыглаары** — бирги чергениң чугула хереэ. Бистер кадыкшыл айтырыгларын делгем социал туруштардан көөр ужурлуг бис. Ол болза хамыктың мурнунда күш-ажылдың болгаш амыдыралдың байдалдарындан, чаагай чоруктуң деңнелинден тодараттынар. Чоннуң кадык камгалалының кончуг улуг ужур-дузалыы база чугаажок. Чонга эмнелге-профилактика болгаш эм талазы-биле бедик шынарлыг дуза көргүзеринге хамаарышкан хереглелдерин болдунары-биле чер болганга дүрген хандырары чугула. А ол бүгү болза кадык камгалалының материал-техниктиг баазазын, өйү келген дыка хөй эртем, организастыг болгаш кадр айтырыгларын шиитпирлээр дугайында сорулгаларны чаазы-биле тургузуп турар. Борта эвээш эвес акша-хөреңгилерниң негеттинери чугаажок, бистер оларны тывар ужурлуг бис.

Кадыкшылды аптекадан садып ап болдунмазы шагда-ла шын эскерттинген. Кол чүве — кижиниң амыдыралының хевиринде, чамдык талазы-биле алырга, бодунуң хостуг үезин кайы хире чөптүг болгаш ажыктыг кылдыр эрттирип турарында. Ол талазы-биле аргалар бар-даа болза, херектиң организастыг талазы дыка кошкап турар. Элээн хөй чүве ниитиниң бот-идепкейинден, чоннуң тывынгыр чоруундан хамааржыр турбуже, хоорайларда болгаш суурларда. Күш-ажылчы коллективтерде бо талазы-биле үстүкү черлерниң айтыышкыннарын болгаш дузалаптарын манап олургулаары хаая эвес. Бисте ам безин бар — ордуларны, клубтарны, стадионнарны, парктарны болгаш өске-даа — чүүлдерни бистер чүге багай ажыглап турар бис? Советтер, профэвилелдери, комсомол бо айтырыгларны чүге чогууру-биле холга ап болбазыл? Чурттап турар чериниң аайы-биле бөдүүн спорт шөлдериниң болгаш спорт залдарының тудуун шалыпкын чорудары дээш шимчээшкинни чүге калбартып болбазыл? Адактын сөөлүнде, кооперастажылга аргазы-биле спорт, турист болгаш өске-даа клубтарны чүге организастап болбазыл?

Чуртта арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел калбарган. Ниитилелдиң болгаш кижиниң кадыкшылы дээш шиитпирлиг хемчеглерни боттандырып, чүс-чүс чылдарның дургузунда тургустунуп, нептереттинип келген чаңчылдар-биле демисежип турар бис. Арагалаашкын бүдүрүлгеден үндүр кыстырган, хөй-ниити черлеринде ол эвээжээн деп, чедип алган чүүлге менээргениг чокка чугаалап болур. Өг-бүлелерде байдал экижээн, бүдүрүлге кемдээшкиннери кызырылган, корум-чурум быжыккан. Ынчалза-даа тургустунган чаңчылдарны эчизинге чедир сый шавары хандырар төлээде, моон соңгаар-даа янзы-бүрү, шудургу, улуг ажылдарны чорудар херек. Маңаа кандыг-даа сулараашкын турбас ужурлуг! **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Бойдусту камгалаарының болгаш ооң курлавырларын чөп ажыглаарының сорулгалары бистиң мурнувуста чидии-биле тургустунуп турар. Социализм бодунуң планныг бүдүрүлге организастаашкыны-биле болгаш гуманныг мировоззрениези-биле ниитилел биле бойдустуң аразынга аяннашкак чорукту тургузуп шыдаар. Бисте бо угланыышкын-биле хемчеглерниң системазы боттанып турар, харын эвээш эвес акша-хөреңгилерни берип турар. Боттуг түңнелдер-даа бар.

Ындыг-даа болза чамдык девискээрлерде бойдустуң байдалы дүвүрээзинни болдуруп турар. Черге, ооң казымал байлактарынга, хөлдеринге болгаш хемнеринге, үнүштеринге болгаш дириг амытаннарынга камныг болурунуң дугайында айтырыгны хөй-ниитиниң, бистиң чогаалчыларывыстың тургузуп турары черле шын.

Эртем-техниканың чедиишкиннери бойдус камгалалының хереэнге деңдии оожум ажыглаттынып турар. Бүдүрүлгелерниң чаа болгаш чаартынар тудугларынга эргижирээн төлевилелдер бердинип турар, артынчы чок болгаш эвээш артынчылыг технологтуг чорудулгалар кошкак шиңгээттинип турар. Казымал байлактарның рудазын болбаазырадып турда, ооң хөй кезии артынчы боол үнгеш, бойдусту бокталдырып турар. Бо талазы-биле экономиктиг, эрге-хоойлулуг, кижизидилгелиг шыңгыы хемчеглер херек. Бистер, амгы үеде чурттап турар кижилер, бойдус дээш келир салгалдың, төөгүнүң мурнунга харысалгалыг бис. **(Адыш часкаашкыны).**

2. Социал-аңгы болгаш национал харылзааларны сайзыраңгайжыдары

Эштер! **Аңгыларның, ниитилел бөлүктериниң харылзааларының айтырыгларын** ханызы-биле өөренип көөрү марксистчи-ленинчи партияга амыдыралчы ужур-дузалыг. Оларның эрге-ажыктарының ниитилешкээн болгаш онзагай байдалдарын бодунуң политиказынга хыгамчалыг барымдаалавышаан, Коммунистиг партия ниитилелдиң быжыг чаңгыс эвии ооң элээн чугула болгаш нарын сорулгаларын чедиишкинниг шиитпирлээрин хандырып турар.

Совет ниитилелде авангардчы туруш ажылчын аңгыга хамааржыр. Социалистиг бүдүрүлге системазында бодунуң туружунуң, политиктиг дуржулгазының, бедик медерелдииниң болгаш организастыының, күш-ажылчы болгаш политиктиг идепкейиниң ачызында ажылчын аңгы бистиң ниитилеливисти сырый каттыштырып, социализмни сайзыраңгайжыдарынга, коммунистиг тургузуушкунга кол рольду ойнап турар. Ажылчын аңгының, тараачыннарның, интеллигенцияның эвилелин быжыглаар дугайында доктаамал сагыш салыышкын — Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының политиказының кол чүүлү. Бистиң амгы үеде салып турарывыс экономиктиг болгаш социал сорулгаларны дүрген шиитпирлээр күштерни мөөңнээр аргаларывыс чогум-на мында бар боол турар.

Ынчаарга социалистиг ниитилелдиң чаңгыс эви дээрге, ниитилел амыдыралының хөй янзы чоруун чидирери эвес-тир. Социализм болза сонуургалдарның, хереглелдерниң, кижилерниң тывынгыр аргаларының хөй янзы хевирлерин хөгжүдүп, ол хөй янзы хевирлерниң илерээшкини болуп турар хөй-ниити организацияларының тывынгыр ажыл-чорудулгазын идепкейлиг деткип турар. Оон туржук социализм ол хөй янзы хевирлерни кижилерниң чогаадыкчы идепкейин, инициативазын, угааннарның болгаш талантыларның чарыжын улам ыңай көдүрериниң чугула негелдези, олар чокка амыдыралдың социалистиг хевири бадыткаттынмас, бурунгаар шимчээшкин болдунмас деп көргеш, ындыг хөй янзы хевирлерни хереглеп турар.

Ниитизи-биле чугаалаарга, айтырыг мындыг янзылыг: бир эвес бистер бүдүрүлгениң, экономиканың чарыжын, эртем адырынга, уран чогаадылгага чарыштыг чорукту чаа, **амгызындан дыка бедик деңнелче көдүрүп** шыдавас болзувусса, чурттуң социал экономиктиг депшилгезин дүргедедириниң сорулгаларын база шиитпирлеп шыдавас бис. Амыдыралдың социалистиг хевириниң хөгжүлдези дээрге, коллективизмни, ниитилелдиң сырый каттыжыышкынын бадыткаарынга, кижиниң идепкейиниң өзүүшкүнүнге эң хөй аргаларны тургузары-дыр.

Хөй-ниитиниң кичээнгейи **өг-бүлени быжыглаарының айтырыын** бодунче хаара тудуп турар. Чаа, социалистиг өг-бүлениң тургустунуп келгенинде бистиң чедиишкиннеривис дадагалзаа чок. Социализм болза херээжен кижини экономиктиг болгаш социал дарлалдан хостаан, эр кижи-биле деңэргелиг ажылдаар, эртем чедип алыр, хөй-ниитиниң амыдыралынга киржир аргаларны аңаа тургузуп берген. Социалистиг өг-бүле эр болгаш херээжен кижилерниң бүрүн деңэргезинге, өг-бүле дээш оларның деңхарысалгазынга үндезилеттинип тургустунуп турар.

Ынчаарга чаа өг-бүлениң хевирлеттинери — бөдүүн херек эвес. Бо болза нарын херек, мында шиитпирлээр айтырыглар бар. Сөөлгү чылдарда ашак-кадай болушкан өгленишкеннерниң чарлыр чоруу эвээжээн болза-даа, ол ам-даа хөй болуп турар.

Чогумчалыг эвес өг-бүлелер эвээш эвес. Ол бүгү болза бирги ээлчегде уруг-дарыг кижизидилгезинге, база ол ышкаш эр болгаш херээжен кижилерниң моральдыг байдалынга, оларның күш-ажылчы болгаш хөй-ниитичи идепкейинге багай салдарлыг. Ол болуушкуннарга ниитилел киржилге чок артып каап шыдавас дээрзи билдингир. Быжыг өг-бүле — ниитилелдиң чугула үндезиннериниң бирээзи. **(Адыш часкаашкыны).**

Аныяк өг-бүлелер онза сагыш салыышкынны хереглеп турар. Өг-бүле амыдыралынга аныяктарны белеткээр херек. Өгленген аныяк кижилерге материалдыг дуза көргүзериниң, хамыктың мурнунда чурттаалга-амыдырал айтырыгларын шиитпирлээриниң системазы эки бодап кылдынган болур ужурлуг. Өг-бүлени быжыглаары дээш хамаатыларның харысалгазын бедидери-биле бистиң эрге-хоойлувустуң норма-чижектерин сайзыраңгайжыдар дугайында саналдарны чугаалажып көөрү чугула болгу дег. Ынчаарга херек болза чүгле ында база эвес. Күрүне болгаш хөй-ниити организацияларының практиктиг ажылын өг-бүлени, ооң чогумчалыг болурун бүгү тала-биле быжыглаарынга идиг бээр кылдыр тургузар херек. Чугаа болза хөй-ниитиниң байырлалдарын, культура болгаш спорт хемчеглерин, өг-бүле дыштанылгазын кады эрттирер байдалдарны тургузар дугайында чоруп турар. Күш-ажылчы салгалдарны калбаа-биле алдаржыдары, өг-бүлениң чаагай чаңчылдарын деткиири, аныяктарны улуг салгалдың дуржулгазынга кижизидери чугула. Массалыг информацияның чепсектери, литература, кино, телевидение бо чүүлдерни хөйнү кылып болурлар.

Өг-бүлениң элээн хөй айтырыгларын шиитпирлээриниң үндезини — **херээжен кижиге иениң хүлээлгезин** күш-ажылчы болгаш хөй-ниитичи ажыл-чорудулгаларга идепкейлиг киржилге-биле чедиишкинниг дүүштүрер арганы берип турар **күш-ажылдың болгаш амыдыралдың байдалдарын тургузуп бээри.** Он ийиги беш чылда херээженнерге хамаарыштыр долу эвес ажыл хүнүн азы кызыртынган ажыл неделязын, бажынга ажылдаар арганы ажыглаары көрдүнүп турар. Бүдүн чартык хар чедир уруг азыраары-биле ие херээженнерге бээр төлевирлиг шөлээни узадыр, а ол ышкаш уруг аарый бергенде төлевирлиг хүннер көвүдээр. Эвээш хандырылгалыг өг-бүлелер уруглары 12 хар четкиже акша дузаламчызын алырлар. Школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң талазы-биле чоннуң хереглелин келир чоокку чылдарда бүрүнү-биле хандырар сорулга салдынган.

Чогуур организастыг хевирлер дугайын база бодап көөрү чугула. Совет херээженнер комитединиң башталгазы-биле чаңгыс аай системага каттышкан күш-ажылчы коллективтерге база чурттап турар черлерге херээженнер чөвүлелдерин чүге катап тургузуп болбазыл? Бистиң ниитилеливистиң амыдыралының социал айтырыгларының элээн делгем кезээн шиитпирлээринге херээженнер чөвүлелдери улуг салдарлыг боол болурлар ийик.

Бистиң ажыл-херектеривиске көскү черни **улуг салгал дугайында — дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының дугайында сагыш салыышкын** ээлээр ужурлуг. Партия, совет күрүне пенсионерлерниң материалдыг чаагай чоруу ниитилел байлааның өзүүшкүнү-биле чергелештир өзүп турзун дээш болдунар-ла бүгү чүүлдерни кылырлар. Он ийиги беш чылда ажылчыннарга болгаш албан хаакчыларга назы-хары дээш, инвалид болганы дээш база азырадыкчызын ышкынган таварылгада тывыскан пенсияларның, а ол ышкаш колхозчуларга мурнунда тывыскан пенсияларның эң эвээш хемчээлдерин улгаттырары планнаттынып турар. Ындыг-даа болза кижи чүгле хлеб-биле тодуг болур эвес дижир болгай. Хоочуннарның чамдык кезии пенсияже үнгени-биле холбаштыр «ажыл-херектен чайгаар-ла адырлы бээрин» дугайында дыннадыглар Төп Комитетте кээп турар. Күрүне болгаш хөй-ниити организацияларының шугуму-биле хоочуннарның ажыл-агый болгаш ниитилел-политиктиг амыдыралга идепкейлиг киржиринге дузалап болур немелде хемчеглерни төпке болгаш чер-черге боттандырарының чугулазы илден. Чугаа болза 50 миллион ажыг совет кижилерниң дугайында болуп турар болгай. **(Адыш часкаашкыны).**

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының бүгү-эвилел хөй-ниити организациязын тургузары чаа базым болур ийик. Кайгамчык улуг амыдыралчы дуржулгалыг кижилерни ниитилел-политиктиг ажыл-херектерге, хамыктың мурнунда өзүп орар салгакчыларны кижизидеринге киириштирери-биле ол организация хөйнү кылып болур деп бодаар мен. Пенсионерлерниң кооперастаашкынга болгаш хууда, өг-бүле ажылынга үндезилеттинген күш-ажылчы ажыл-чорудулгазы ачы-дуза чедирилгезинге, садыг ажылынга, чоннуң хереглел бараанарының болгаш кедээ ажыл-агый продукциязының бүдүрүлгезинге эки перспективаларлыг болгу дег. Чаа организация пенсионерлерниң амыдырал болгаш медицина хандырылгазын экижидеринге, оларның дыштанылгазын организастаарынга улуг дузаны көргүзүп болур. Бодап кээрге, ооң ажыл-херектери эвээш эвес болур болгу дег.

(Уланчызы 7-ги арында).

ЭШ М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ИЛЕТКЕЛИНИҢ УЛАНЧЫЗЫ

Эштер! Хөй националдыг Совет күрүнеге **национал харылзааларның хөгжүлдези** кончуг улуг ужур-дузалыг. Улуг Октябрьның социалистиг революциязы бистиң чуртувуска национал айтырыын шиитпирлээриниң үндезиннерин салган. В. И. Лениниң өөредииге, социализмниң чаалап алыышкыннарынга даянмышаан, Коммунистиг партия бо талазы-биле канчаар-даа аажок улуг чаартыкчы ажылды кылып чоруткан. Ооң түңнелдери — социализмниң делегей цивилизациязын байыткан шылгарангай чедиишкиннери. Национал дарлал болгаш национал деңэвес эрге болуунуң бүгү хевирлери-биле болгаш илерээшкиннери-биле кезээ мөңгеде бүрүн узуткаттынган. Улустарның бузулбас найыралы, бүгү улустарның национал культуразынга болгаш национал төлептиг чоруунга хүндүлел тургустунуп, он-он миллион кижилерниң медерелинде сиңниккен. Совет улус болза, экономиктиг эрге-ажыктарның, идеологияның болгаш политиктиг эчис сорулгаларының чаңгыс эви-биле сырый каттышкан кижилерниң шынар талазы-биле чаа социал болгаш интернационалдыг ниитилелшкээ болуп турар.

Ындыг-даа болза бистиң чедиишкиннеривис национал айтырыында айтырыглар чок дээр янзылыг бодалды болдурбас ужурлуг. Кандыг-даа хөгжүлдеге чөрүлдээлер турар, оларның бо адырга турары база чайлаш чок. Кол чүве — оларның тып-тып кээп турар талаларын болгаш кызыгаарларын көөрүнде, амыдыралдың тургузуп турар айтырыгларын дилээринде, оларга чогуур үезинде ылаптыг харыыларны бээринде. Ылаңгыя национал оспаксыргай болгаш тус черниң эрге-ажыын камгалаар чоруктарже, азырадыкчы хөөннерже чүткүл ам-даа узуткаттынмаан болгаш чамдыкта аарыглыы-биле илерэп кээп турар.

Национал политиканың келир үеде кол угланыышкыннарын ажылдап кылып тура, улус ажыл-агыйының чаңгыс аай комплекизиниң хөгжүлдезинге бүгү республикаларның салыышкыны оларның өзүп келген экономиктиг болгаш угаан-бодал күчү-шыдалынга дүүшкен турарынче сагыш салыры онза чугула. Бүдүрүлге кооперациязының, республикаларның кады ажылдажылгазының болгаш бот-боттарынга дузалажылгазының хөгжүлдези бистиң хөй националдыг күрүневистиң болгаш республика бүрүзүнүң дээди эрге-ажыынга дүүшкен турар ужурлуг. Партия организацияларының, Советтериниң сорулгазы болза, бар аргаларны ниити эрге-ажыктарга долузу-биле ажыглаары, тус черниң эрге-ажыын камгалаар чоруктуң кандыг-даа илерээшкиннерин шудургу ажып эртери болур.

Совет хөй националдыг социалистиг культураның чедиишкиннеринге бистиң чоргаарланыышкынывыс үндезиниг. Национал хевирлериниң болгаш өңнериниң байлактарын бодунга сиңирип албышаан, ол болза делегей культуразынга эң ховар болуушкуну болуп болур. Ынчаарга чугула чүве болза, национал культура бүрүзүнде бар үнелиг чүүлдерге чөптүг сонуургал национал культураларның аразында харылзажырының болгаш чоокшулажырының чайгаар чорудулгазындан аңгыланыр дээн оралдажыышкын кылдыр дедир төрүттүнмезинде. Кажан национал онзагай бүдүш-биле чагдынып алгаш, литератураның болгаш уран чүүлдүң чамдык чогаалдарынга, эртем ажылдарынга бистиң идеологиявыска, амыдыралдың социалистиг хевиринге, эртемниг үзел-бодалга чөрүшкек националисчи-реаксылыг болгаш шажынчы чаңчылдарны кем чок чүүл кылдыр көргүзерин оралдашкан таварылгаларда база бодаар херек.

Бистиң партиявыстың В. И. Ленинден салгаттынып келген чаңчылы болза, национал политикага хамаарышкан бүгү чүүлдерге онза сагыш човангыр болгаш оваарымчалыг болуру, нация болгаш биче улус бүрүзүнүң эрге-ажыктарынга дүгжүп турары болгаш ооң-биле чергелештир ол болза кандыг-даа хевириниң национал кызыы болгаш бот тогдунар чоруктарга, национализмге болгаш шовинизмге удур принципиалдыг демисел-дир. Бистер, коммунистер, мерген угаанныг ленинчи чагыгларны хажык чокка эдерер, оларны чаа байдалдарга чогаадыкчы ёзу-биле ажыглаар, Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң бүгү улустарының акы-дуңма найыралын улам быжыглаар дээш национал харылзааларга эң-не кичээнгейлиг болгаш принципиалдыг болур ужурлуг бис! **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Партияның ажылдап кылган социал программазы хөй талалыг болгаш черле күүсеттинип болур. Ындыг-даа болза чедиишкин алызында кадрларның социал айтырыгларны билириинден, бистиң планнарывысты боттандырарынга шудургузундан болгаш инициативтииндан хамааржыр. Кижилерниң тодаргай хереглелдериниң, эрге-ажыктарының дугайында сагыш салыышкын — партия, совет, ажыл-агый организацияларының, профэвилелдериниң, удуртукчу бүрүзүнүң доктаамал кичээнгейиниң кол чүүлү. Социал адырга шиитпирлиг эргилдени чедип аптар болзувусса-ла, бистиң амыдыралывыстың бөгүнгү, харын-даа даартагы айтырыгларын амдыгаа чедир шиитпирлеп турганывыстан-даа дүрген болгаш ажыктыг кылдыр шиитпирлеттинер апаар.

III. НИИТИЛЕЛДИ УЛАМ ДЕМОКРАТЧЫДАРЫ, ЧОННУҢ СОЦИАЛИСТИГ БОТ-ЭРГЕЛЕЛИН ХАНЫЛАДЫРЫ

Эштер! В. И. Ленин чаа тургузугнуң хөгжүлдезиниң кол күжүн демократизмде, ажылчы чоннарның дириг чогаадылгазында деп көрген. Чонга ол кымдан-даа артык бүзүреп, бижик билбес кижи политикадан дашкаар турар деп демдеглевишаан, массаларның политиктиг идепкейин болгаш культуразын көдүрер дугайында сагыш салып чораан. Оон бээр барык-ла чеди он чылдар эрткен. Совет кижилерниң эртем-билииниң болгаш культуразының ниити деңнели хемчээл чокка бедээн, оларның социал-политиктиг дуржулгазы баян. А ындыг болганда, хамааты бүрүзүнүң ниитилел болгаш күрүне херектерин эргелеп башкарарынга киржип болур аргалары болгаш күзели кончуг улуг хемчээлге өскен.

Демократия дээрге социалистиг ниитилел организмниң ёзулуг сергелең чурттап болуру кадык болгаш арыг агаар-дыр. Ынчангаш кажан бистер социализмниң күчүлүг потенциалы бисте ам-даа долу хемчээл-биле ажыглаттынмайн турар деп чугаалап тура, **ниитилел хөгжүлдезиниң дүргедээшкини социалистиг демократияның, ооң бүгү талаларының болгаш илерээшкиннериниң улам ынай хөгжүлдези чокка бодаттынмас-даа, болдунмас-даа** дээр дугайын бодап турар бис.

Ону барымдаалааш, партия, Төп Комитет социалистиг тургузугнуң демократизмин ханыладырынче угланган хемчеглерни хүлээп ап турар. Советтерни, профэвилелдерни, комсомолду, күш-ажылчы коллективтерни, улусчу контрольду идепкейжидерниң талазы-биле, ажык чорукту күштелдирер талазы-биле хемчеглерни маңаа хамаарыштырар херек. Ындыг-даа болза кылдынган болгаш кылдынып турар чүүлдерни дүүн хүнүнүң хемчээли-биле эвес, а чаа сорулгаларның хемчээли-биле болгаш нарыны-биле үнелеп көөр херек. Олар, ол сорулгалар, партия Программазының чаа эдилгезинде айтып кааны-биле алырга, **чоннуң социалистиг бот-эргелелин** быжыы-биле болгаш чайгылыш чокка хөгжүдерин негеп турар.

Социалистиг ниитилелге, ылаңгыя амгы байдалдарда, эргелеп башкарары профессионалдарның кызыы бөлүүнүң онза херээ болуп шыдавас. Чон бодунуң ажыл-херектерин боду боттуу-биле эргелеп башкарып турда, миллион-миллион кижилер политиктиг амыдыралга киржип турда, чүгле ынчаарда социалистиг тургузуг чедиишкинниг хөгжүп болур дээрзин бистер чүгле теориядан эвес, бодувустуң хөй чылдар дургузунда практикавыстан билир бис. Ол болза ылап-ла ленинчи билиишкин ёзугаар ажылчы чоннарның бот-эргелели, совет эрге-чагырганың алыс утказы ол. Бот-эргелелдиг эге бистиң күрүневистен дашкаар эвес, а ооң иштинге, күрүне болгаш ниитилел амыдыралының бүгү адырларынче сиңнигип, демократтыг централизмниң утказын байыдып, ооң социалистиг бүдүжүн быжыглап тургаш хөгжүүр.

Партия социалистиг бот-эргелелдиң хөгжүлдезиниң кол башкарыкчы күжү болгаш кол магадылакчызы болуп турар. Ниитилелге удуртукчу рольду күүсетпишаан, партия боду ниитилел-политиктиг бот-эргелелдиг организацияның дээди хевири болуп турар. Партияның иштики демократиязын калбартпышаан, политиктиг системаның бүгү звеноларында ажылдап турар коммунистерниң идепкейин бедитпишаан, СЭКП чоннуң социалистиг бот-эргелелиниң ханылаашкынының чорудулгазынга, чурттуң ажыл-херектеринге массаларның, кижи бүрүзүнүң киржилгезин калбартырынга шын угланыышкынны берип турар.

Ажылчы чоннарның революсчу чогаадылгазындан төрүттүнген **улус депутаттарының Советтери** шаг-үениң шылгалдазын эртип, чоннуң бүрүн эрге-чагыргазын боттандырарынга, массаларны каттыштырарынга болгаш мобилизастаарынга бодунуң амыдыралчы шинээзин, аажок улуг аргаларын бадыткап көргүскен. Социалистиг демократизмниң хөгжүлдезиниң логиказы бүгү-ле төлээлекчи совет органнарның ол аргаларын бүрүн долу ажыглаарының шуут эргежок чугулазының дугайында чугаалап турар-дыр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң, эвилелдешкен база автономнуг республикаларның Дээди Советтериниң ажыл-чорудулгазының характери чыл санында-ла улам ажыл-херекчи болгаш ажыктыг апар чыдарынга чүгле байыр чедирер апаар. Олар хоойлужудулганы улам шудургу сайзырацгайжыдар, бистиң хоойлуларывыс канчаар боттанып турарын, күрүнениң орган база удуртукчу бүрүзүнүң ажылы кандыг боттуг беримчелиг болуп турарын контрольдаар ужурлуглар. Дээди Советтерниң сессияларынга профэвилелдериниң, комсомолдуң, хөй-ниитиниң өске-даа организацияларының санал-оналдарын, эргелел органнарының отчёттарын, улус ажыл-агыйының чамдык адырларында байдалды, регионнарның хөгжүлдезин улам идепкейлиг чугаалажып көрген турар болза эки.

Съездиниң делегаттарының кол кичээнгейин **чер-чер Советтериниң** ажыл-чорудулгазынче угландырары күзенчиг. Бөгүн олар чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче массаларны мобилизастаарының эң-не ажыктыг звеноларының бирээзи болуп шыдаар болгаш болур-даа ужурлуг. Соңгукчулардан мандатты ап тура, эрге-чагырганың чер-чер органнары бодунуң девискээринде амыдыралдың бүгү-ле талазы дээш харысалганы бодунга ап турарлар. Бир эвес кым-бир кижи ол мээң айтырыым эвес-тир деп чугаалаптып болур болза, Советтерге айтырыгны ынчаар тургузары таарышпас. Чурттаар оран-бажың болгаш чырыдыышкын, кадык камгалалы болгаш калбак хереглелдиң бараанннары, садыг болгаш ачы-дуза чедирер адырлар, ниитиниң транспорту болгаш бойдус камгалалы — оларның эң-не сагыш салыр чүүлдери ол. Кажан бо айтырыглар талазы-биле ажылчы чоннарның эвээш эвес чемелээшкинин дыңнап турар болзувусса, ол дээрге Советтер ажыл-ишчи эвес болгаш бот-идепкейи четпес, оларның талазындан контроль ам-даа кошкак болуп турары ол. Ынчалза-даа үндезиниг негелделерни Советтерге салбышаан, өске база бир мындыг чүүлдү көрбейн баар аргавыс чок: тус чер ужур-дузалыг чамдык айтырыгларны шиитпирлээринге оларның аргалары ам-даа кызыы, төпке чамдыкта эскертинмес, ынчалза-даа тус черлерге чедиишкинниг шиитпирлеттинип болур ындыг ажыл-херектерни аажок-ла төпчүдер чүүлдер бар.

Ынчангаш ам бистер эрге-чагырганың тус чер органнарының бот-тускайлан база идепкейлиг чоруун күштелдирериниче угланыышкынны шиитпирлиг тудуп турар бис. СЭКП ТК-да, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунде база Министрлер Чөвүлелинде бо талазы-биле саналдарны ажылдап кылып турар. Оларның ужур-утказы чүл дээрге, кижилерниң хүн бүрү негелделеринге болгаш хереглелдеринге хамааржыр бүгү-ле чүүлдерге, үндүрүп берип турар акша-хөреңгиниң, тус черниң аргаларын болгаш курлавырларын ажыглаарынга, чоннуң хандырылгазының талазы-биле бүгү-ле организацияларның ажылын дүүштүрееринге база контрольдаарынга Совет бүрүзү-ле бүрүн болгаш харысалгалыг ээ болган турар ужурлуг. Бо талазы-биле оларның девискээринде турар үстүкү чагыргалыг бүдүрүлгелер-биле Советтерниң харылзааларының дугайында айтырыгны хынамчалыг чугаалажып көөр, оларның ажылының түңнели дээш тус чер органнарының сонуургалын бедидер апаар.

Советтерниң сессияларын улам дээштиг эрттирер, доктаамал комиссияларның анализтээр болгаш контрольдаар ажыл-чорудулгазын күштелдирер, депутат негелделериниң практиказын экижидер херек. Комиссияларның сүмелерин, депутаттарның санал-оналдарын база шүгүмчүлелдерин күүсекчи органнар хынамчалыг чугаалажып көөр болгаш барымдаалаар ужурлуг.

Советтерниң ажыл-чорудулгазын экижидер талазы-биле моон соңгааргы сорулгаларны тодарадып тура, бир эвес депутаттарның идепкейи-биле ол быжыглаттынмаан болза, оларның чаңгызы-даа чогуур түңнелдер бербес дээрзин уттуп болбас ужурлуг бис. Партия моон соңгаар-даа күрүнениң ажыл-херектерин бедик деңнелге чорудуп шыдаар эң-не төлептиг кижилер депутаттар кылдыр соңгуткан турзун дээш, Советтерниң составы доктаамал чаартынган турзун дээш улам сагыш салыр. Бо талазы-биле бистиң соңгулда практикавыска эргежок чугула өскерилгелер киирер үе база келген боор. Мында шиитпирлээривис ужурлуг эвээш эвес айтырыглар тургустунуп келген.

Улустуң төлээлекчилериниң ат-алдарын быжыглаары база ооң-биле кады соңгукчулар мурнунга оларның харысалгазын бүгү талалыг бедидерин партия бодунуң хүлээлгези деп санап келген болгаш санап-даа турар. Депутат дээрге албан-дужаалга кожуг эвес, хүндүлүг онза эрге эвес, Советке, чурттакчы чоннуң ортузунга улуг болгаш чиик эвес ажыл-дыр. Депутаттар статузунуң дугайында Хоойлу чайгылыш чокка күүсеттинген, депутат бүрүзү бодунуң бүрүн эргелерин херек кырында боттандырар бүгү-ле аргалыг турзун дээш эргежок чугула бүгү чүүлдерни кылыр херек. **(Адыш часкаашкыны).**

Чоннуң бот-башкарылгазын сайзырадыры Советтерниң күүскомнарының, оларның аппараттарының, күрүнениң өске-даа бүгү-ле органнарының ажыл-чорудулгазынга **эргелелдиң демократтыг үндезиннерин улам ханыладырын** негеп турар. Ында кол нурууузунда-ла билдилиг, ажыл-херек дээш сагыш салып чоруур ажылдакчылар ажылдап турар. Ынчалза-даа кандыг-даа аппарат, ооң ажылдакчылары чеже-даа кайгамчык угаанныг болза, эргелеп башкарылгага ажылчы чоннарның сонуургалдыг деткимчезинге болгаш киржилгезинге даянмас болза, чүнү-даа чедип албас дээрзин кезээде сактып чоруур ужурлуг бис. Аппараттың ажыл деңнелинге шаг-үе улам кадыг, шынгыы негелделерни салып турар. А мында четпестер черле эвээш эвес, чүгле бодунуң албан чериниң база тус чериниң эрге-ажыын бодаар, харысалга чок, бюрократсыг, кижилерге тоомча чок, дүжүметсиг чоруктар бо-ла таварышкылаар. Бо болуушкуннарның бир кол чылдагааны — ажылчы чоннуң, Советтерниң боттарының, хөй-ниити организацияларының талазындан аппараттың ажылын контрольдаарын кошкатканында.

Ону барымдаалааш, эргелеп башкарылга шиитпирлерин ажылдап кылырынга идепкейлиг киржип, оларның күүселдезин хынаар, аппараттың ажыл-чорудулгазының дугайында эргежок чугула информацияны алыр боттуг арганы кижи бүрүзүнге бээр бүгү-ле чүүлдерни ажыглаар сорулганы партия салган. Күш-ажылчы коллективтерниң болгаш чурттакчы чоннуң хуралдарының мурнунга удуртулганың бүгү-ле органнары доктаамал отчёттаарының системазы аңаа чагырткан турар ужурлуг. Аңаа улусчу контроль комитеттери, бөлүктери болгаш постулары, профэвилелдериниң хөй-ниити инспекциялары, массалыг информация чепсектери хөй чүүлдү кылып болур.

Ол ышкаш соңгуткан органнар база бодунуң аппарадынга негелделиг, шынгыы болур херек. Аппараттың үр үеде солуттунмас ажылдакчылары чаа чүүлге сонуургал чок, боттарының-на чогаадып кылып алган саавырлары-биле кижилерден башкаланып, чамдыкта харын соңгулдалыг органнарның ажылынга моондак болу бээрин хаая эвес көөп болур. Совет база хөй-ниитиниң өске-даа органнары соңгулдалар соонда-ла, кадрлар талазы-биле эргежок чугула апарган чаартылгаларны кылып, бодунуң аппарадының харысалгалыг ажылдакчыларын аттестаттап шылгаар чурумну тургусса эки болгу дег. **(Адыш часкаашкыны).**

Чуртту эргелеп башкарарының херээнге **хөй-ниити организацияларын** улам-на идепкейлиг киириштирерин үе негеп турар. Ынчалза-даа шак бо негелдеге дүүштүр бистиң хөй-ниити черлеривистиң ажыл-чорудулгазын алыр болза, оларның дыка хөйүнүң бот-идепкейи четпес болуун артпышаан. Чамдык таварылгаларда олар массаларга кошкак даянып, хамыктың мурнунда штаттыг аппараттың күжү-биле бюрократчы ажылдаарын оралдажып турарлар. Өскээр чугаалаарга, хөй-ниити организацияларының улусчу, чогаадыкчы, бот-тускайлан алыс утказы ырак-та-ла чедир боттанмайн турар.

Бисте эң-не массалыг организация профэвилелдери болуп турар. Ажылчыннарның, албан-хаакчыларының негелделерин хандырарынга, чарыштың хөгжүлдезинге, сагылга-чурумну быжыглаарынга, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге олар ниитизи-биле эвээш эвес чүүлдү кылып турар. Ынчалза-даа ажылчы чоннарның дүрүм ёзугаар эрге-ажыктарын камгалаарының-даа, күш-ажыл камгалалының болгаш ажылга онзал-ондак болдурбазының дугайында, кадыкшылга, спорт, клуб албан черлериниң тудуунуң база ажылының дугайында-даа чугаа туруп кээрге, профэвилел комитеттериниң дайынчы чүткүлү болгаш шудургу чоруу чамдыкта ырак-та-ла четпейн турар. Шак ындыг шүшпең чорук бүдүрүлгениң мурнаткаш, чамдыкта кижилерни бо-ла уттуптар ажыл-агый кижилеринге таарыжып турары билдингир. Ынчаарга профэвилелдеринге социал политика, ажылчы чоннарның эрге-ажыктары кезээде бирги черге турар ужурлуг. Оларның ажыл-чорудулгазының кол утказы база ында боор турар. ВЦСПС, профэвилелдериниң өске-даа органнары ону боттандырар аажок улуг эргелерлиг, бодунуң болгаш күрүнениң-даа эвээш эвес хөреңгилерин тудуп турар. Ынчангаш профэвилелдеринге дааскан сорулгаларны өскээртен шиитпирлээрин манавайн, ук эргелерни, хөреңгилерни бүзүреллиг болгаш калбак ажыглаар херек.

Келир үе бөгүн бистер кандыг аныяктарны кижизидип турарывыстан дыка хамааржыр болгай, эштер. Ол дээрге бүгү партияның, бүгү улустуң сорулгазы. Ол — **Ленинчи комсомолдуң** эң-не чугула, үндезин сорулгазы. Бистиң чуртувуста аныяктар ажылгыр, эрес-маадырлыг, бодун хайыралавас чоруктарга белен, социализмге бердинген. Ынчалза-даа келир үеде салгалдывыс улам-на угаанныг, салым-чаяанныг, арыг мөзүлүг болзун дээш, Улуг Октябрьның чагааны чөптүг чоруктуң болгаш хосталганың идеалдарының эстафетазын келир үеже ол төлептиг аппарзын дээш, бүгү-ле чүүлдерни кылыры улуг салгалдың хүлээлгези-ле болгай.

В. И. Ленин коммунизмни чүгле номнардан өөренип алыры болдунмас, харысалгалыг ажыл-херекти даандырбайн тургаш, харысалгалыг чорукка кижизидери болдунмас деп айтып чораан. 80 чылдарның аныяк кижилери делгем билиглиг, эртемниг, энергиязы-биле ылгалдыг. Олар, мээң бодалым-биле, кайы-бир ажыл-херекче чүткүлдүг, хөй-ниити амыдыралының бүгү-ле адырларынга бодун көргүзер арганы дилеп чоруурлар. Ынчангаш комсомол ол чүткүлдүг чер болганга-ла — улус ажыл-агыйынга, эртемге болгаш техникага, билиглер болгаш культура-биле чепсегленииринге, политиктиг амыдыралга болгаш Төрээн чурттуң камгалалынга бүгү талалыг деткиир ужурлуг. Бо ажыл харын, өске кайызындан-даа артык, шинчилел утказыг, чалыыларга солун болгаш чоок, бүдүрүлгеге, өөредилгеге болгаш амыдыралга, хостуг үени ажыглаарынга аныяк кижилерниң негелде-хереглелдери-биле быжыг холбашкан болур ужурлуг.

Партия, совет болгаш ажыл-агый органнары комсомол-биле кады эргелеп башкарылгада, бүдүрүлгеде, эртемде, культурада удуртур ажылче аныяктарның төлээлекчилерин депшидер шугумну чайгылыш чокка боттандырар ужурлуг. Аныяктарга бисте орук кая-даа ажык дижир болгай бис. Ол шын. Ынчалза-даа, ол сөстер эргижиревезин, орук, шынап-ла, кезээде делгем болзун дээш доктаамал күжениишкиннер херек. **(Адыш часкаашкыны).**

СЭКП Төп Комитеди чоннуң социалистиг бот-башкарылгазының системазында эң чугула нептередикчи болуп турар профэвилелдериниң база комсомолдуң, чогаадыкчы эвилелдерниң болгаш эки тура ниитилелдериниң ролюн бедидери-биле моон соңгаар-даа хемчеглерни алыры эргежок чугула деп ниитизи-биле санап турар. Эң ылаңгыя чүгле кайы-бир профэвилел, комсомол, херээженнер организацияларының киржилгези-биле ыйикпе, азы оларның-биле баш бурунгаар дугурушканын ёзугаар күрүне органнары шиитпирлээр айтырыгларның санын көвүдедип, эргелеп, башкарылга шиитпирлерин боттандырарын чамдык таварылгаларда соксадыр-даа эргени ол организацияларга бээри көрдүнүп турар.

Бистиң партияның Программазы, шуут дорт демократияның, улус массаларының күрүнениң база өске-даа шиитпирлерин ажылдап кылырынга, хүлээп алырынга болгаш күүседиринге дорт киржилгезиниң бүгү-ле хевирлерин эң-не ажыктыг кылдыр ажыглаарын айтып турар. Маңаа улуг роль хөй-ниити амыдыралының бүгү-ле адырларында — хамыктың мурнунда экономикада — ажылдап турар **күш-ажылчы коллективке** онаажыр. Бир эвес күш-ажыл кижизиниң бодунуң идепкейи бедээн турда, чүгле ол таварылгада бүдүрүлгелерниң эргелер хүлээлгелерин калбартыры, бот-орулга-чарылганы шиңгээдири болгаш социалистиг тывынгыр чорукту күштелдирери ёзулуг боттуг утка-шынарлыг апаар. Ажылчыннар боттарының планнарын билбес, оларның санал-оналдары чогуур кичээнгейге херекке алдынмас чоруктуң фактылары-биле эптежип болбас. Чамдык черлерде эрткен үениң тевии ам-даа бар болуп, ажылчыннарны болгаш албан-хаакчыларны эргелеп башкарылгага киириштиреринге шаптыктап келген дээрзин бо фактылар чугаалап турар-дыр.

Күш-ажылчы коллективтер дугайында ийи чыл бурунгаар хүлээп алганывыс Хоойлу оларның бот-идепкейин көдүреринге идиг болганы чугаажок. Ынчалза-даа бистиң ынанып турганывыс түңнелдерни ол берген деп, амдызында чугаалап шыдавас бис. Минскиниң автозаводунга болгаш өске-даа бүдүрүлгелерге бо Хоойлуну ажыглап турар практиказының дугайында айтырыгны СЭКП ТК-га чугаалашканы ону көргүскен. Түңнел чаңгыс: Хоойлуда киирген демократтыг принциптерни болгаш чижек-нормаларны хүн бүрү ажылдың практиказынга ажыглаар аргалыг механизмни үндезини-биле экижидер херек. Күш-ажылчы коллективтиң шиитпири шуут күштүг болур ужурлуг айтырыгларның бөлүүн үргүлчү калбартыр, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ниити хуралдарының ролюн, оларның шиитпирлериниң күүселдезин дээш харысалганы бедидер ужурлуг. Ниити хуралдар аразында үеде чүгле бригадаларга эвес, харын бүдүрүлгелерге-даа ооң составынга администрацияның, партия, профэвилел, комсомол организацияларының, бригадалар чөвүлелдериниң төлээлери, ажылчыннар, специалистер бактаап кирер ужурлуг күш-ажылчы коллектив чөвүлели турза кандыгыл деп-даа айтырыг тургустунуп турар.

Бот-орулга-чарылгалыг мурнакчы бригадалар удуртукчуларын боттары соңгуп алыр апарган болгаш бот-башкарылганың ам безин эге үүрү апаргылаан. Бо чоруктуң амыдыралга ажыктыын практика көргүскен. Бүдүрүлгени удуртуп башкарарынга демократтыг эгелерни хөгжүтпүшаан, хамык-ла бригадирлерни, а оон соонда чоорту бүдүрүлгелерниң удуртукчу ажылдакчыларының өске-даа чамдык категориязын — мастерлерни, звенолар, участоктар, цехтер начальниктерин, совхозтарның салбырлар эргелекчилерин — база соңгуп алыр кылдыр нептередири эргежок чугула боор дээрзин дуржулга бадыткап турар. Черле ынчаш, бо угланыышкын-биле улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарынга централизм биле демократияны, чаңгыс кижиниң удуртулгазы-биле соңгулдалыг чорукту холбаарының амгы негелделеринге дүгжүр хевирлерин дилеп тывары чугула дээрзин хөй чылдың дуржулгазы херечилеп турар. **(Адыш часкаашкыны).**

Колхозтарның болгаш кооперацияның өске-даа организацияларын удуртурунуң демократтыг принциптерин чайгылыш чокка сагыыры, оларның уставтарының негелделерин күүседири — доктаамал сагыш салыр ужурлуг чүүлдер ол. Сөөлгү үеде олче кичээнгей арай кошкай берген, кооперация амыдыралынче хөй-ле улус холгаарлаар апарган. Колхоз, кооперативтиң бот-башкарылгазы ылаптыг ажылдазын дээш, партия болгаш совет органнар хынаар, ыйлдыышкынның база дужаап удуртур дээр кандыг-даа оралдажыышкыннарны үзе шавар хүлээлгелиг.

Чурттуң амыдыралының кол-кол айтырыгларының, чер-чер Советтериниң шиитпирлер төлевилелдериниң талазы-биле бүгү улустуң чугаалажып көрүүшкүнүн болгаш бадылаашкынын чорударын бистиң Конституциявыс көрүп турар. Шак бо кончуг чугула айтырыг талазы-биле хоойлунуң белеткелин дүргеделир херек. Бистер хамаатыларның хуралдары, соңгукчуларның чагыглары, ажылчы чоннуң чагаа-бижиктери, парлалга, радио, телевидение дээн ышкаш дорт демократияны сайзырадырының шак ындыг идегелдиг аргаларын, хөй-ниитиниң санал-бодалын, массаларның негелделеринге болгаш сеткил-хөөнүнге шалыпкын, сагыш човангыр харыылаастарының бүгү-ле аргаларын улам эки ажыглаар ужурлуг бис.

Бүгү чүүлдүң ажык, билдингир болурун калбартырының дугайында айтырыг биске принципиалдыг чугула болуп турар. Бо политиктиг айтырыг. Ажык чорук чокка демократизм, массаларның политиктиг чогаадылгазы, эргелеп башкарылгага оларның киржилгези чок болур болгаш турбас-даа. Ол дээрге он-он миллион ажылчыннарның, колхозчуларның, интеллигенттилерниң ажыл-херекти ээ-харысалгалыг ёзу-биле көөрүнүң үндезини, бистиң кадрларывыстың психология талазы-биле эде көрдүнериниң эге чүүлү-дүр. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Чамдыкта ажык, билдингир чорук дугайында чугаа чоруп турда, бистиң бергелеривистиң база четпестеривистиң дугайында, кандыг-даа ажылга ылап-ла туруп келир бергелерниң дугайында оваарымчалыг чугаалаар деп кыйгырыгларны дыңнап болур. Маңаа харыы чүгле чаңгыс, ленинчи ёзулуг болур: коммунистерге кажан-кезээде база кандыг-даа байдал турда чүгле шын херек. Бистиң бурунгаарлаашкынывыска шаптыктыг бүгү-ле чүүлге чаныш-сыныш чок болурун совет кижилер кайы хире шиитпирлиг деткип турарын сөөлгү чылдың дуржулгазы көргүскен болгай. А күрүнеде болгаш ниитилелде болуп турар бүгү чүүлдер ажык, билдингир, чоннуң караанга көзүлдүр улустуң контролунда турары чоок салдынчак дамдылдап чаңчыгып калган, карак чаап өөренген кижилерге, шынап-ла, эчок болбайн канчаар. Ынчангаш бистер ам ажык чарлыг чорукту илдик чок боттаныр шуут-ла система болдурар ужурлуг бис. Ол чорук төпке база херек, ынчалза-даа кижиниң бодунуң чурттап, ажылдап турар черинге харын улам чугула херек. Кижи чүгле күрүне хемчээли-биле чүнү шиитпирлеп турарындан аңгыда, тус чериниң партия болгаш совет органнары, бүдүрүлгелерниң администрациялары база профэвилелдер кандыг шиитпирлерни хүлээп ап турарын билип алыксаар болгаш ону билгеп-даа турар ужурлуг.

Социалистиг демократизмни калбартырының болгаш улам сайзырадырының сорулгаларынга совет кижиниң **социал-экономиктиг база хууда эргелериниң болгаш хосталгаларының** хамык чепсээ бараан болур ужурлуг. Ол эргелерни болгаш хосталгаларны ханыладырын, оларның магадылалын быжыглаарын партия биле күрүне бодунуң эң бирги чергелиг хүлээлгези деп көрүп турар.

Эргелер чокка хүлээлгелериниң турбазы ышкаш, хамаатының эргелери ооң хүлээлгелери чокта турбас болгаш туруп шыдавас-даа — социализмниң алыс утказы ындыг.

Тургузукчу ажыл-ишке, четпестерни, эрге-дужаал соора ажыглаар чоруктарны, кандыг-даа зарыглыг чүүлдерни бистиң эрге-хоойлувустуң база моралывыстың чижек-нормазындан хажыдар чоруктарны ажып эртеринге ажылчы чоннуң, кижи бүрүзүнүң идепкейин көдүрери эргежок чугула. Демократия болза **социалистиг хоойлужудулганы быжыглаарының** эң чугула бирээзи болуп келген болгаш артар-даа, а быжыг хоойлужудулга — бистиң демократиявыстың чарылбас кезээ-дир.

Ниитилел амыдыралының бүгү-ле адырларынга корум-чурумну быжыглаар талазы-биле эвээш эвес ажыл сөөлгү үеде кылдынган. Ынчалза-даа бо талазы-биле күжениишкиннер канчап-даа кошкаш дивес ужурлуг. Совет хоойлуларның шынарын моон соңгаар-даа улам экижидер апаар. Бистиң хамааты болгаш күш-ажыл, сан-хөө болгаш административтиг, ажыл-агый болгаш кеземче-даа хоойлужудулгавыс — эргелеп башкарылганың экономиктиг аргаларын шиңгээдиринге, күш-ажылдың болгаш хереглелдиң хемчээлинге дээштиг контрольга, социал чөптүг чоруктуң принциптерин амыдыралга боттандырарынга улам идепкейлиг дуза чедирер ужурлуг.

Хоойлу дүрүм камгалаар база өске-даа органнарның харысалгазын улам чүткүлдүг бедидер, Советтерде болгаш улус ажыл-агыйында юридиктиг албанны, күрүне арбитражын быжыглаар, чурттакчы чоннуң эрге-хоойлу кижизидилгезин сайзырангайжыдар херек. Чурттакчылыг чер бүрүзүнде кижилер оларның амыр-дыжының болгаш дээп болбас эргезиниң дугайында күрүнениң сагыш салыышкынын көрүп билип турзун дээш, хоойлу-дүрүм үрекчизи чаңгыс-даа кижи чөптүг шииткелден чайлавазынга бүзүрелдиг болзун дээш кем-херек база хоойлу-дүрүмнүң өске-даа үрээшкиннери-биле демиселге совет хоойлуларының бүгү күжүн ажыглаары хажык чок сорулга болуп турар.

Шиидилгениң демократтыг принциптерин, хоойлу мурнунга хамаатыларның дең чоруу, күрүнениң база хамааты бүрүзүнүң эрге-ажыктарын камгалаарын хандырып турар өске-даа магадылалдарны эң шынгыы ёзу-биле сагыыр ужурлуг. Моон-биле чергелештир прокурор хайгааралының ролюн шиитпирлии-биле бедидер, судтарның болгаш адвокатураның ажылын сайзырацгайжыдар херек, хамаатының эргелерин албан-дужаалдыг кижилерниң кызар дээр дүрүм чок чоруун судка хомудаарының чурумунуң дугайында Конституцияда көрген хоойлунуң белеткелин чоокку үеле дооары эргежок чугула. Хоойлу-дүрүмнү болгаш корум-чурумну шын сагыыры бо ажылга партия база совет органнарны, профэвилелдерни болгаш дружинаны, бистиң хөй-ниитивистиң бүгү-ле күштерин кайы хире идепкейлиг киириштирерививстен улуг хамааржыр.

Совет Эвилелинге болгаш социалистиг өске-даа чурттарга удур империализмниң тускай албан черлериниң хоралакчы ажыл-чорудулгазы улгаткан үеде **күрүнениң айыыл чок чоруун органнарынга** онзашкан харысалга улам-на улгадып турар. Партияның удуртулгазы-биле совет хоойлуларны шынгыы сагыышаан, дайзыннарның чимзеништкиннерин сойгалаар, хоралакчы янзы-бүрү үүлгедиглерни үзе шавар, бистиң Төрээн чуртувустуң ыдыктыг кызыгаарларын камгалаар талазы-биле олар улуг ажылды чорудуп турар.

Совет чекистер, кызыгааржы дайынчылар оларга салган негелделерниң бедик деңнелинге кезээде туруп, бистиң күрүне болгаш ниитилел тургузуувусче кандыг-даа кыжаныышкыннар-биле демиселге серемчилелдиин, шыдамыын болгаш быжыг туруштуун көргүзерлер деп чүвеге бүзүрээр бис. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Делегей байдалының нарыының, империалистиг реаксылыг бөлүктерниң агрессчи чоруунуң улам өзүп турарын барымдаалааш, СЭКП Төп Комитеди, ТК-ның Политбюрозу **чурттуң камгаланыр аргазынче, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң дайынчы күчүзүнче**, шеригниң сагылга-чурумун быжыглаарынче кошкаш дивес кичээнгей салып турар. Совет Армияда болгаш Шериг-Далай Флодунда амгы үениң боо-чепсээ болгаш техниказы, эки өөреткен хууда состав белеткелдиг, чонунга кызыгаар чокка бердинген командылал болгаш политиктиг кадрлар бар. Олар эң-не нарын, чамдыкта берге байдалдарда бодунуң хүлээлгезин төлептии-биле күүседип турар. ССРЭ-ниң камгалал күчүзү совет кижилерниң тайбың күш-ажылын, тайбың амыдыралын идегелдиг камгалаар деңнелде туруп турар деп, бөгүн бүрүн харысалгалыы-биле медеглеп болур бис.

Совет дайынчы — солдат болгаш офицер бодунуң чиик эвес албан-хүлээлгезин эрттирип тура, ниитилелдиң сагыш салыышкынын болгаш кичээнгейин кезээде медерел билген турарын, бистиң армиявыс хамааты харысалгалыг, эрес-дидим чорукка болгаш патриотизмге кижизидилгениң школазы болган турарын партия болгаш күрүне чедип алырын чүткүп келген болгаш чүткүп турар.

Маңаа, съездиге, бистиң демократиявысты, күрүне тургузуун, политиктиг бүгү совет системаны сайзырангайжыдарының чүгле ниити хемчээлин, кол хевирлерин төлевилеп көөр бис дээрзи билдингир болгай, эштер. Съездиниң шиитпирлерин күүседири чоннуң инициативазының чаа-чаа илерээшкиннерин, массаның социал-политиктиг чогаадыкчы чоруунуң чаа-чаа хевирлерин тывылдырары чугаажок. **(Адыш часкаашкыны).**

IV. ПАРТИЯНЫҢ ДАШТЫКЫ ПОЛИТИКТИГ СТРАТЕГИЯЗЫНЫҢ КОЛ СОРУЛГАЛАРЫ БОЛГАШ УГЛАНЫЫШКЫННАРЫ

Эштер! Чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң талазы-биле кол сорулгалары СЭКП-ниң делегей стратегиязын база тодарадып турар. Оон кол сорулгазы тодаргай билдингир — быжыг тайбыңның болгаш хосталганың байдалынга ажылдаар арганы совет улуска хандырып бээри болур. Бистиң даштыкы политикавыска хамаарыштыр партияның программныг бирги негелдезиниң алыс утказы ындыг-дыр. Амгы байдалда ону күүседири дээрге хамыктың мурнунда ядролуг дайынга материалдыг белеткелди соксадыры болуп турар.

Тургустунуп келген байдалды бүгү талалыг өөренип көргеш, массалыг узуткаашкынның чепсээн бо чүс чылдың төнчүзүнге чедир бүрүнү-биле узуткаарының бүдүн улуг программазын — бодунуң хемчээлиниң болгаш ужур-утказының талазы-биле төөгүлүг программаны СЭКП идип үндүрген. Ооң боттаныышкыны хөгжүлдениң шуут өске үе-чадазын кижи төрелгетениниң мурнунга ажыдып, чүгле тургузукчу ишче күштүг мөөнүзэр арганы бээр ийик.

Бис боттарывыстың санал-оналдарывысты чүгле чаңчыл болган дипломаттыг харылзаалар-биле эвес, харын делегейниң хөй-ниитизинге, улустарынга шуут киирип келгенивисти билир болгай силер. Бистиң хүннеривистиң кадыг-берге байдалы — кижи төрелгетениниң чер кырындан узуткап чок кылыптып болур айыылдыг улуг халапты ядролуг чепсек бодунда сиңирип алган турарын туюлунга чедир медерел билип алыр үе келген. СЭКП-ниң даштыкы политиктиг стратегиязының ажык, ак сеткилдиг, ленинчи характерлиин бистиң кыйгырыывыс база катап демдеглеп турар.

Дайынны күрүнелер аразының политиктиг болгаш экономиктиг чөрүлдээлерин, идеологтуг маргылдааларын шиитпирлээриниң чепсээ кылдыр көөрүн социализм шуут бүрүн шаап көрүп турар. Боо-чепсек болгаш күчүлээшкин чок делегей, чон бүрүзү хөгжүлдениң оруун, бодунуң амыдыралының овур-хевирин хостуу-биле шилип алыр делегей — бистиң идеалывыс ол болуп турар. Ол болза коммунистиг идеологияның гуманизминиң, ооң мөзү-шынар талазы-биле үнелиг эки чүүлдериниң илерээшкини болур. Ынчангаш ядролуг айыылга, **боо-чепсекти эндере бүдүрер чорукка удур, бүгү-ниити тайбыңны камгалаары болгаш быжыглаары дээш демисел** партияның делегей ареназынга ажыл-чорудулгазының келир үеде чиге угланыышкыны болуп артар.

Ол политикага альтернатива турбас. Делегей байдалының чидиглениишкиниң үезинде ол улам харын шынныг болуп турар. Дайын сөөлүндеги он-он чылдарда делегейге байдал 80 чылдарның бирги чартыындаазы ышкаш, шак ындыг дайын оду кыптыгып болур хире айыылдыг, а ындыг болганда, нарын болгаш таарымча чок байдалдыг кажан-даа турбаан боор. АКШ-та эрге-чагыргада келген барынн үзелдиг бөлүглежиишкин, оларның НАТО-да кол сүлчээчилери-даа чавырлыышкындан шериг күжү дөгээриниң политиказынче шуут эргиле бергеннер. Делегей хөгжүлдезиниң принциви болур, делегей харылзааларының политиктиг философиязы болур кожа-хелбээ дөгүннээшкинны болгаш кады ажылдажылганы

(Уланчызы 8-ки арында).

ЭШ М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ИЛЕТКЕЛИНИҢ УЛАНЧЫЗЫ

тооп көрбейн турар доктрина-биле олар чепсегленген. Боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадыр, байдалды экижидеринче бистиң кыйгырывыска Вашингтоннуң администрациязы дүлей-биле дөмей болган.

Азы, эрткен чүвени катап коптарган херээ бар бе? Ылангыя амгы үеде, кажан совет-америк харылзааларда эки талаже өскерлиишкиннерниң демдектери бар хире апарганда, а НАТО-нуң чамдык чурттарының удуртулгазының хөделиишкиннеринде болгаш сеткил-хөөнүнде боттуг чүүлдер база катап көстүп кээп турар үеде. Бис херээ бар деп санап турар бис. Чүге дизе кандыг-даа чүве боду бүде бербес дээрзин 80 чылдарның бирги чартында делегей байдалының шынгыы нарывыдаашкыны база катап сагындырган: тайбың дээш демисежир, күжениишкинниг болгаш тодаргай сорулгалыг демисежир апаар. Дайын айыылын өскүдеринче чүткүлдүг соксадыр арганы, амдызында болдунуп болур турда, бичии-даа болза дилээр, тывар болгаш ажыглаар херек. Ону билбишаан, СЭКП ТК бодунуң апрель Пленумунга ядролуг айыылдың характерин болгаш хемчээлдерин база катап анализтеп, байдалды экижидеринге чедирип болур боттуг базымнарны тодараткан. Бис дараазында принципиалдыг чүүлдерни барымдаалап турар бис.

Бирээде. Амгы боо-чепсектиң байдалы бодун чүгле шериг-техниктиг чепсек-биле, чижээлээрге, камгалалды — эң-не күштүг-биле тургускаш, бодун камгалап алыр деп идегелди чангыс-даа күрүнеге бербейн турар. Айыыл чок чорукту хандыларын кол нуруузунда политиктиг сорулга болуп бар чыдар, ынчангаш ону чүгле политиктиг аргалар-биле шиитпирлеп болур. Боо-чепсекти дужүрериниң оруу-биле чоруурунга хамыктың мурнунда тура-сорук херек. Айыыл чок чорук харысогуг бээри-биле, азы «томаартырының» ийикпе «коргударының» доктриналары-биле төнчү чокка тургустунуп шыдавас. Бүгү делегей ядролуг чепсектиң кыжанынында туруп турар байдалдың ужур-дүрүм чогун болгаш моральга удур үүлгедиг болуп турарын чугаалаваска-ла, ол доктриналар эрте-даа бол, орай-даа бол, контрольдан үне берип болур боо-чепсекти эндере бүдүрерин деткип турар.

Ийиде. Айыыл чок чорукту, бир эвес ССРЭ биле АКШ-тың аразында харылзааларга хамаарыштыр чугаалаар болза, кайы-даа талага хамааржыр, а бир эвес делегей харылзааларын ниитизи-биле алыр болза — чүгле бүгү-ниитизи болур ужурлуг. Угаанның эң мергени дээрге чүгле бодунуң дугайында сагыш салгаш, өске талага когарал чедиреринде эвес. Бүгү талалар бир дең айыыл чок байдалда бис дээрзин билген турар, чүге дээрге, ядролуг үениң коргуушкуннары болгаш дүүрээшкиннери политикага болгаш тодаргай хөделиишкиннерге баш удур чугаалаттынмас чүүлдерни тывылдырып турар. Үе факторунуң кончуг кызагдалдыг байдалын кичээнгейге алыры эң-не чугула болуп турар. Массалыг узуткаашкынның чепсээниң чаа-чаа системаларының тыптып кээп турары эң-не берге таварылгаларда дайын болгаш тайбының айтырыгларының талазы-биле политиктиг шиитпирлер үндүрер үени соксаал чокка кызырып, аргаларны эвээжедип турар.

Үште. АКШ, ооң шериг-үлетпүр машиназы милитаризмниң хартаачызы болуп артпышаан, бодунуң хөделиишкиннерин эвээжедиринче амдызында далашпайн турар. Ону кичээнгейге алыр апаар. Ынчалза-даа шериг-үлетпүр комплекизиниң эрге-ажыы болгаш сорулгалары — америк улустуң эрге-ажыынга болгаш сорулгаларынга, ол улуг чурттуң ёзулуг национал эрге-ажыынга мырыңай дөмейлешпес деп чүвени бистер эки билип турар бис.

АКШ-ка болгаш оон даштыкыда ажылеп алган баазаларынга бодаарга делегей ыракта улуг болгай. Ынчангаш делегей политиказынга чүгле кайы-бир чангыс, эң-не, чугула-даа чурт-биле харылзааларга кызыгаарлаттынып болбас. Ол чорук күштерниң чүгле бодунга меңээргенир чорууп өскүдүп болуруун дуржулга көргүзүп турар. Ынчалзажок, бис Совет Эвилели биле АКШ-тың харылзааларының байдалын болгаш характерин чугула ужур-дузалыг деп көрүп турарывыс билдингир. Бистиң чурттарывыстың харылзажып турар талалары эвээш эвес, бот-боттары тайбың чурттаарының, деңэргелиг болгаш кайы-кайызынга ажыктыг — чүгле деңэргелиг болгаш кайы-кайызынга ажыктыг үндезинге кады ажылдаарынга боттуг негелде бар. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Дөртте. Делегей шапкын хөгжүлдениң оруунда турар, ынчангаш кым-даа анаа чангыс аай хоойлу-дүрүмнү хевээр арттырып шыдавас. Ол хөй он-он күрүнелерден тургустунган, оларның тус бүрүзү боттары дүрүм ёзугаар эрге-ажыктарлыг. Оларның шуптузунуң мурнунда туруп турар үндезин сорулга: социал, политиктиг болгаш идеологтуг чорулдээлерни оваарып көрбүшаан, делегей ареназынга бодун туттунары болгаш оваарымчалыг болуруунуң эртемин болгаш уран аргазын шиңгээдип, делегейниң эвилең харылзааларының болгаш кады ажылдажылгазының байдалдарында сайзыраңгай ёзу-биле чурттаары болуп турар. Ынчангаш ол кады ажылдажылганы калбартып чорудар төлээде, делегейниң экономиктиг айыыл чок чоруунуң бүгү талаларын хаара тудкан системазы херек, ол система ылгай көрүүшкүнден, империалистиг, неоколониалистиг политиканың кызагдаашкынындан болгаш өске-даа багай чүүлдеринден күрүне бүрүзүн бир деңге камгалаар ийик. Ындыг система боо-чепсекти дужүрери-биле чергелештир ниитизи-биле делегейниң айыыл чок чоруунга идегелдиг чөленгиш болур аргалыг. **(Адыш часкаашкыны).**

Чангыс сөс-биле чугаалаарга, амгы делегей дайын болгаш күш дөгээзиниң политиказынга дыка бичии болгаш хээрек апарган. Дайынны болгаш боо-чепсектиг хөделиишкиннерни ажыглаарынга, ону болдурарынга чүс-чүс чылдарда тургустунуп келген бодалдарны болгаш хөделиишкиннерни шиитпирлиг болгаш чаныш-сыныш чокка сый шаппас болза делегейни камгалап алыры болдунмас.

А ол дээрге, ядролуг дайынны ышкаш, боо-чепсекти эндере бүдүрер чорукту тиилеп үнери шуут болдунмас деп чүвени медереп билири-дир. Ындыг эндере бүдүрүүшкүннү черге, а харын-даа ону космоска калбартыры, ядролуг чепсекти мөөңнээриниң болгаш сайзыраңгайжыдарының ол чокка-ла шынгыы бедик темпизин шапкынчыдар апаар. Ынчан делегейге байдал политиктерниң угаан-сарыылындан болгаш тура-соруундан хамаарышпастаар шак ындыг байдалче шилчий бээр. Техникага, шериг-технократтыг ужур-чурумга алзы бээр. Ындыг болганда, чүгле ядролуг дайын боду эвес, харын анаа белеткел, азы боо-чепсекти эндере бүдүрер чорук, **шериг талазы-биле артык күштүг болуруунче чүткүл херек кырында политиктиг тиилелгелерни кымга-даа бербес.**

Оон ынай ол дээрге, удурланышкак талаларның ядролуг күчүзүнүң амгы үеде деңнели канчаар-даа аажок бедик дээрзин медереп билири-дир. Амдызында ол оларның кайызынга-даа **бир дең айыылдыг байдалды** тургузуп турар. Чүгле амдызында ындыг. Ядролуг боо-чепсекти эндере бүдүрерин уламчылаары ол бир дең айыылды улгаттырар болгаш дең айыылдыг чорук шериг-политиктиг туттунуушкунунуң фактору болбайн баар. Оон ужурундан, чүнүң-даа мурнунда шериг талазы-биле удур туруушкуннарның деңнелин улам улуу-биле кудуладыры чугула. Бистиң векте ёзулуг бир дең айыыл чок чорук стратегтиг балансының эң бедик эвес, а эң чавыс деңнели-биле магадылаттынар. Ол балансылаа ядролуг болгаш массалыг узуткаашкынның өске-даа хевирлериниң бүрүнү-биле чайладыры эргежок чугула. **(Адыш часкаашкыны).**

Алактың соонда, ол дээрге, бүгү күрүнелерниң аразында кады ажылдажылганы болгаш кады хөделиишкиннерниң амгы байдалдарда солуптар чүүл чок дээрзин медереп билири-дир. Ынчангаш капитализм биле социализмниң аразында удур туржуушкун **чүгле база шуут-ла тайбың чарыштың болгаш тайбың маргыжылганың хевирлеринге** чоруттунуп болурунуң боттуг байдалдары херек кырында тургустунганын демдеглеп тур мен.

Биске тайбың кожа-хелбээ догуннаашкын — ол дээрге ССРЭ-ниң моон соңгаар-даа чайгылыш чокка боттандырар сорулгалыг политиктиг угланыышкыны болуп турар. Даштыкы политиктиг стратегиязының уламчылалдыын хандырбышаан, СЭКП амгы делегейниң боттуг чүүлдерин барымдаалаан идепкейлиг делегей политиказын чорудар. Бир-ийи тайбың хөделиишкиннер-биле, олар хөлчок күжениишкинниг-даа бол, делегейниң айыыл чок чоруунуң айтырыгларын шиитпирлей албас. Чүгле чайгылыш чок, план ёзугаар болгаш чүткүлдүг ажыл чедиишкиннерге чедирип болур.

Даштыкы политиканың уламчылалдыы ыланг-ыя мөөңнеттинген айтырыгларны сайгарып көөрде эрткен чүүлдерни анаа-ла катаптаары-биле канчап-даа дөмейлешпес. Болунуп аргаларын үнелеп көөрде онзагай ылаптыг, туттунуп билир чорук болгаш шиитпирлерни хүлээп алырда бедик харыысалга негеттинер. Принциптерни болгаш туруштарны камгалаарда быжыг, тактиктиг байдалды эндевес, кайы кайызынга ажыктыг чөпшээрежип дугуржуушкунга белен, месилдежиишкинче эвес, а чугаалажыышкынче болгаш бот-боттарын билчиринче угланган турары эргежок чугула.

Чангыс талалыг хөй базымнарны кылганывысты билир силер — Европага ортумак ыракшылдың ракеталарын калбартып тургузарынга мораторийни киирип, оларның санын кызырып, ядролуг бүгү частыышкыннарны соксаткан бис. Делегейниң хөй күрүнелериниң чазактар баштыңнары-биле ийикпе кежигүннери-биле Москвага болгаш даштыкыга беседаларны эрттирген. Дээди деңнелге совет-индий, совет-француз болгаш совет-америк ужуражылгалар чугула болгаш ажыктыг базымнар болган.

Совет Эвилели Женевага, Стокгольмга, Венага чугаалажыышкыннарга чаа чүткүлдү бээрин оралдашпышаан, идепкейлиг күжениишкиннерни үндүрген, ооң сорулгазы — боо-чепсекти эндере бүдүрер чорукту кызырары, күрүнелер аразынга бүзүрежилгени быжыглаары болган. Чугаалажыышкыннар — кезээде нарын, анаа эвес херек болуп келген. Аңаа кол чүүл — херекти кайы-кайызынга тааржыр эрге-ажыктарның балансызынга чорудары болур. Массалыг узуткаашкын чепсээн политиктиг кажарлаашкынның чүүлү болдурары, адак дизе мөзү-шынар чок, а политикага — харыысалга чок чорук болуп турар.

Алактың сөөлүнде, бо чылдың январь 15-те бистиң Медеглеливисти ниитизи-биле алырга бистиң программавыс-тыр — ол дээрге алыс утказы-биле алырга ядролуг-космиктиг эрада айыыл чок тайбыңны тургузарынга тодаргай хөделиишкиннерниң платформазы-биле философияның каттыжыышкыны болур. Совет Эвилели боо-чепсекти дужүрериниң айтырыгларын оларның бүгү комплекизинге көөрүн саналдап турар, чүге дээрге, айыыл чок чорукка хамаарышкан чүүлдерниң бирээзи өскези-биле холбаалыг болуп турар. Шынгыы холбаштырылгалар ийикпе азы бир угланыышкынга «дужуп бергеш», өскезинге баррикада тургузар дээн оралдажыышкынның дугайында чугаа мында чорбайн турар. Чугаа болза чогум-на үе-биле шынгыы санаттынган тодаргай хөделиишкиннерниң планының дугайында болуп турар. ССРЭ ону **келир чылдарда бодунуң даштыкы политиказының кол угланыышкыны** кылдыр көрбүшаан, ону боттандырарын чүткүлдүг чедип алыр сорулганы салып турар.

Совет шериг доктриназы ол идип үндүрген инициативаларның негелделеринге болгаш ёзузунга база бүрүнү-биле дүүштүр тургустунуп турар. Ооң угланыышкыны камгалал шиңчилиг чангыс утказыг. Шериг адырының талазы-биле алыр болза, бодунуң айыыл чок чоруу дээш сагыш-биле бодап алган коргуушкуннар безин тыптып кээр үндезин кымга-даа турбазын дээш моон-даа соңгаар хөделир бис. Ынчалзажок бис-даа, бистиң эвилелчилеривис-даа бистиң кырывыста, диргелгеч айыылдың сестиишкининден чайлаарын күзеп турар бис. ССРЭ ядролуг боо-чепсекти баштай ажыглавазын бодунга хүлээнген болгаш ону шынгыызы-биле барымдаалаар. Ынчалза-даа бисче ядролуг халдаашкынның сценарийлери туруп турары чажыт эвес. Ону херекке албайн баар эргевис чок. Совет Эвилели — ядролуг дайынның кандыг-даа хевирлериниң быжыг бүзүрелдиг удурланыкчызы. Бистиң чуртувус массалыг узуткаашкынның чепсээн ажыглалдан хураар, шериг потенциалын болдунар хемчээлинге чедир кызырар дээш туржуп турар. Ынчалза-даа ол хемчээлдиң характери болгаш деңнели АКШ-тың, ооң чангыс блокта партнерларының туруштары болгаш хөделиишкиннери-биле өйлеттинери уламчылавышаан турар. Бо байдалдарда бис: **Совет Эвилели артык хемчээлдиг айыыл чок чорукту бодунга негевейн турар, а оларнынга четпес хемчээлинге чөпшээрешпес** деп катап-катап чугаалап турар бис.

Онза ужур-дузалыг деп көрүп турарывыс контроль айтырыгларынче кичээнгейни угландырыксаан ийик мен. ССРЭ контрольга ажык, аңаа бис өскелерден бичие эвес сонуургалдыг бис деп чангыс эвес удаа медеглээн бис. Бүгү талалыг, шынгыы хыналда — боо-чепсекти дужүрериниң чорудулгазының чугула кезээ болур боор. Бистиң бодалывыс-биле алырга, херектиң алыс утказы мындыг: **боо-чепсектиң дужүрүүшкүнү контроль чокка болдунмас, ынчаарга контроль боо-чепсек дужүрүүшкүнү чокта боттанмас.**

База бир принципиалдыг чүүл бар. «Сылдыс дайыннарынга» бодувустуң хамаарылгавысты четчири-биле бүгү талалыг чугаалап турдувус. АКШ ол программаже хөй эвилелчилерин киир тыртып алган. Бо херек эгиттинер арга чок болур деп барган. Амдызында орайтаваанда **боо-чепсекти эндере бүдүрерин космосче шилчидерин чайладырын магадылап болгу дег** боттуг шиитпирин тывары эң-не чугула. «Сылдыстар дайыннарының» программазын боо-чепсектиң улам ыңайгы эндере бүдүрүүшкүнүнге идиг бээр кылдыр ажыглаарын-даа, боо-чепсекти шиитпирлии-биле дужүрериниң оруунга моондак-даа кылдыр ажыглаарын болдуруп болбас. Ол моондакты ажып эртериниге боттуу-биле дузалаары ядролуг потенциалды дыка кызырарынга хамаарыштыр көскү чорудулга болур. Ынчангаш Совет Эвилели бо угланыышкынга боттуг базымны кылырынга, Европа зоназынга ортумак ыракшылдың ракеталарының дугайында айтырыгны аңгы шиитпирлээринге — космостуң, стратегтиг чепсегленишкиниң айтырыглары-биле шуут харылзаа чокка шиитпирлээринге белен.

Совет программа миллион-миллион кижилерниң сонуургалын хайныктырган, политиктерниң болгаш хөй-ниити ажылдакчыларының аңаа сонуургалының өзүүшкүнү уламчылап турар. Ам үе ындыг, ону херекке албайн баары берге. Амгы үениң соңгаарлаттынмас айтырыгларын — ядролуг боо-чепсекти узуткаарын боттуг турушче киирер деп Совет Эвилелиниң ажыл-ишчи сонуургалын чигзинчиг кылдыр көөр оралдажыышкын улам бүзүренчиг эвес апар чыдар. Ядролуг чепсекти дужүрери политиктерниң монополиязы болуп артпас ужурлуг. Бо хүннерде бүгү делегей ол дугайын бодап турар, чүге дээрге, амыдырал дугайында чугаа чоруп турар-дыр.

Боо-чепсекти дужүрер дугайында чугаалажыышкыннарның чедиишкинниг азы чедиишкин чок болуруунуң дүлгүүрүн боттарының холдарында тудуп турар эрге-чагырга төптериниң мону канчаар көрүп турарын база кичээнгейге алыр херек. АКШ-тың чагырыкчы бөлүктериниң, тодаргайлаарга ооң шериг-үлетпүр комплекизи-биле холбаалыы, эң-не дужун хараар бөлүктериниң сорулгалары бистии-биле шуут удурланышкак. Оларга боо-чепсекти дужүрери — ажык-кончаа оскунары, политиктиг ондак болур, бистерге — ол экономиктиг, политиктиг, моральдыг — бүгү талалыг чаагай кежик болур.

Бистиң кол кагжыкчыларывысты билир бис, оларның-биле харылзааларның база чугаалажыышкыннарның нарын болгаш үр үелиг дуржулгазы мөөңнеттинген. Январьның 15-теги бистиң Медеглеливиске президент Рейганнан харыыны бурунгу хүн алдывыс. Америк тала бодунуң бодалдарын элээн тодаргайы-биле Женевага чугаалажыышкыннардан соңгаар илередип эгелээн. Бо айтырыглар талазы-биле американнарның киирип келиир бүгү-ле чүүлдерин кичээнгейлиг өөренип көөр апаар бис. Ынчалзажок, харыыны мырыңай съездиниң ажыттынарының бүдүүзүнде алган чүве болганда, америк турушка бистиң хамаарылгавыстың дугайын бо нидирден-не делегей билип алзын дээрзинге АКШ-тың администрациязы ынанып турар боор деп, бети дизе бис ынчаар бодап турар бис.

Чоруткан бижикти алырының мурнунда-ла илеткелде кииртинген делегей байдалының үнелээшкиннеринге кандыг-бир өскерилге киирериниң үндезин-барымдааларын президентиниң чагаазы бербейн турар деп дораан-на чугаалап болур мен. Ядролуг чепсекти узуткаар чорук болза, ядролуг бүгү-ле күрүнелериниң чедип алырынче чүткүүр ужурлуу сорулга болур дээрзиниң дугайында ында чугаалап турар. Чепсекти дужүрериниң болгаш айыыл чок чоруктуң айтырыгларының талазы-биле ол азы бо совет бодал сагыштар-биле президентиниң чагаазында мүн-не чөпшээрежип турар. Өскээр чугаалаарга, чамдык ынаныш бээр хире бодалдар база чүүлдер харыыда чугаалаттынган болуп турар хевирлиг.

Ынчалзажок ол чогумчалыг чугаалаттынган чүүлдер чепсекти дужүрериниң үндезин айтырыгларын шиитпирлээринге херек кырында шаптыктап турар янзы-бүрү хевирниң догааштырылгаларынга, «дүүштүрүлгелеринге» база «негелделеринге» дуй бастырган болуп турар. Стратегтиг ядролуг чепсектиң курлавырларын кызырарын «сылдыс дайыннарының» программалары-биле бистиң чөпшээрежиривис-биле, каксы чугаалаарга, совет анаа боо-чепсекти чангыс талалыг кызырары-биле холбаштырып турар. Регионалдыг чөрүлдээлерниң ийи талалыг харылзааларның айтырыгларын-даа база-ла оон-биле холбаштырып турар. Европага ядролуг чепсекти узуткаарын Англияның болгаш Францияның туружунга сылдаг кагары-биле, чурттуң чөөн чүгүнге бистиң камгалалывысты ол регионга америк шериг күштерин хевээр арттырбышаан тургаш, кошкадырының дугайында негелде-биле шаптыктап турар. Ядролуг шенелделерни соксадырындан ойталаашкынны ядролуг чепсек «доктаадыр» фактор болур дээрзиниң дугайында хоозун чугаа-соот-биле шынзыдып турар. Чагаада бадыткаттынган сорулга — ядролуг чепсекти узуткаарының эргежок чугулазы-биле шуут удурланышкак чорук чогум-на ында болуп турар. АКШ-тың, ооң чагырыкчы күштериниң ядролуг чепсекти дужүрериниң оруунче кирерин күзевейн турары чогум-на бүгү делегейниң соксадырын негеп турары ядролуг чазылдырыышкыннар дугайында айтырыгга эң-не илергей-биле тодарап кээп турар.

Бир эвес тодаргайлавас чүве болза, ядролуг кыжаныышкынны узуткаарының үндезин айтырыгларын шиитпирлээринче америк удуртулганың херек кырында кирер дээн ылап белениң бистиң чаа-чаа алганывыс документиден тывары берге-дир. Вашингтонда, чүгле ында-даа эвес, ядролуг чепсек-биле эптежип, ону делегей ареназынга боттарының пландары-биле холбаштырып турар хевирлиг-дир. Ядролуг чепсектен чарлырынга олар черле ынчаш белен бе? дээрзиниң дугайында айтырыгга күзелдиг азы күзел чок-даа болза, Барыын чүктүң политиканнары харыылаар апаар.

Женевага дугуржулга ёзугаар америк президент-биле чаа ужуражылга мурнувуста туруп турар. Ооң ужур-дузазы боо-чепсекти кызыгаарлаарының болгаш кызырарының эң-не чугула угланыышкыннарынга ол боттуг түңнелдерни берген турарында деп көрүп турар бис. Бети дизе ийи айтырыгга: ядролуг шенелделерни соксадыр база Европа зоназынга ортумак ыракшылдың америк болгаш совет ракеталарын узуткаарының айтырыгларынга дугуржулга чедип алдынары магат чок болуп турар. Ынчан, бир эвес дугуржуушкунну чедип алырынга белен чорук турар болза, ужуражыышкынның хуусаазының дугайында айтырыг боду-ла шиитпирлеттине бээр: бис ол талазы-биле кандыг-даа саналды хүлээп алыр бис. Ынчалзажок хоозун чугаалар кылганының херээ чок. Бир эвес байдал эки талаже өскерлип болур дээр дугайында тодаргай болгаш үндезин чок эвес идегелди берген совет-америк чугаалажыышкын боо-чепсекти эндере бүдүрерин уламчылаарынга болгаш дайынга материалдыг белеткелге ажыглаттынар болза, бис база-ла аңаа олурбас бис. ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың удуртукчуларындан тодаргай базымнарны, херек кырында чогуур хемчеглерни, боо-чепсекти эндере бүдүрерин канчаар соксадырының дугайында боттуг дугуржуушкуннарны манап турар бистиң ийи чурттуң, бүгү делегейниң улустарының идегелин шынзыдар талазы-биле Совет Эвилели шиитпирлиг хөөнүг. Бис аңаа белен бис. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Бис бодувустуң кургаг черде-даа, далайда-даа кызыгаарларывыстың айыыл чок болуруун, өске кандыг-даа чурт ышкаш, улуг ужур-дузалыг деп көрүп турар болгай бис аан. Бистиң кожаларывыс хөй, олар янзы-бүрү. Оларның чангызынга-даа девискээр талазы-биле негелделеривис чок. Оларның чангызынга-даа кыжанмайн турар бис. Ынчалза-даа амыдыралдың чангыс удаа эвес бадыткап келгени ышкаш, бистиң чурттуң-даа, бистиң-биле кожа күрүнелерниң-даа национал эрге-ажыктарын тооп көрбейн, Совет Эвилелиниң кызыгаарларынга байдалды чидиглендиреринче чүткүүрүнге туралыглар эвээш эвес.

Чижээ, контрреволюция болгаш империализм Афганистанда хапныг үүлгедиглерни кылып турар. ССРЭ ук чурттуң бодунуң тускай догуннаашкынын камгалаарынче угланган күжениишкиннерин деткип турар. Афганистанның чазааның дилээни ёзугаар ук чуртта туруп турар совет шериглерин бис эң-не чоокку үеде Төрээн чуртуунче эгидиксеп турар бис. Афганистан Демократтыг Республиканың иштики херектеринге даштыртан боо-чепсектиг холгаарлаашкынны херек кырында соксадырын хандырар болгаш ону катап болдурбазын идегелдиг магадылаар политиктиг дугуржулга чедип алдынары билек, оон совет шериглерни кезек-кезектеп үндүрериниң хуусааларын афган тала-биле дугурушкан бис. Бистиң амыдырал-биле холбашкан, национал эрге-ажывыс кызыгаарлашкак бүгү күрүнелер-биле ССРЭ кезээде чаагай болгаш тайбың харылзааларлыг турарында. Ол болза бистиң даштыкы политикавыстың дыка чугула сорулгазы бооп турар. **(Адыш часкаашкыны).**

СЭКП бодунуң делегей ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыннарының бирээзин **Европа** угланыышкыны деп санап турар. Европаның төөгү талазы-биле салым-хуузу, ооң келир үези — ол диптиң күрүнелериниң тайбың кады ажылдажылгазында. Ынчангаш амгы чедип алдынган чогумчалыг байдалды хевээр арттырбышаан, улам бурунгаарлаары: чавырлыышкынның эге чадазындан улам быжыг чадазынче, бышкан чавырлыышкынче, оон соонда Хельсинки дугуржулгазының, ядролуг болгаш анаа чепсектерни шиитпирлии-биле кызырарының үндезининге идегелдиг айыыл чок чорукту тургузарынче шилчири чугула.

Азия болгаш Оожум океан угланыышкынының ужур-дузазы өзүп турар. Ол калбак делгем девискээрде чөрүлдээлерниң будулгаазынныг белдирлери эвээш эвес, ооң чамдык черлеринде политиктиг байдал база-ла быжыг эвес. Маңаа чогуур шиитпирлерни, чогуур оруктарны соңгаарлатпайн, дилеп тывар херек. Мону маргылдаалыг айтырыгларны политика талазы-биле шиитпирлээр дээш күжениишкиннерни дүүштүреринден, оон ооң-биле чергелештир аңаа үндезилеп Азияның янзы-бүрү районнарында шериг талазы-биле удур туруушкуннарның чидигленишкинин оода соксадыр, ында байдалды чогумчудар төлээде, ук күжениишкиннерни каттыштырарындан эгелээри чугула хире.

Бо дээрге соңгаарлаттынмас херек, чүге дизе Азияда болгаш өске-даа диптерде **дайын айыылының одаглары өшпээн.** Бис Чоокку болгаш Ортаакы Чөөн чүкте, Төп Америкада, Африканың мурнуу чүгүнде, бөмбүрзектиң бүгү-ле хөрлээлээшкинниг черлеринде чөрүлдээлиг байдалдарның соксадырының аргаларын дем-биле дилеп тыварын калбартыры дээш туржуп турар бис. Ону бүгү-ниитиниң айыыл чок чоруунуң эрге-ажыктары шыңгыы негеп турар.

Кризистер болгаш чөрүлдээлер — делегей терроризминге база таарымчалыг чылдагаан. Чарлаттынмаан дайыннар, контрреволюцияны бүгү-ле хевирлери-биле экспорттаары, политиктиг өлүрүүшкүннер, кижилерни орнаг кылдыр күш-биле тудуп ажылаары, самолёттарны хунаап ажыглаар чоруктар, кудумчуларга, аэропорттарга болгаш вокзалдарга частыышкыннар кылыры — терроризмниң бужар бүдүжү ол. Ону ооң соруккиирикчилери янзы-бүрү ыят чок хоп-нүгүлдер-биле чажырарын оралдажып турар. ССРЭ терроризмни шуут буруу шаап турар болгаш ооң когун үзер дээш өске күрүнелер-биле идепкейлиг кады ажылдаарынга белен. Совет Эвилели күчүлээшкиниң үүлгедиглеринден бодунуң хамаатыларын шиитпирлии-биле камгалаар, оларның амы-тынын, ат-алдарын болгаш төлептиг чоруун камгалаарынга бүгү чүүлдерни кылыр. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Эрткен чылды эргий көргеш, ниитизи-биле алырга, делегей байдалы экижииниң эге үндезиннери тургустунуп эгелеп турарын эскербейн баар аргажок. Ынчалза-даа эглиишкинниң эге үндезиннери эглиишкин боду эвес-тир. Боо-чепсекти эндере бүдүрери үргүлчүлевишаан, ядролуг дайынның айыылы артпышаан. Ынчалза-даа делегейниң реаксылыг күштери чүге-даа күш четтирбес эвес. Делегейниң революсчу чорудулгазының хөгжүлдези, массалыг демократтыг болгаш дайынга удур шимчээшкиннерниң кедурлүүшкүнү **тайбыңның, угаан-сарыылдың болгаш чаагай күзелдиң канчаар-даа аажок улуг күчү-шыдалын** дыка калбарткан болгаш күштелдирген. Ол дээрге империализмниң агрессчи политиказынга удур кайгамчык улуг күш-шыдал-дыр. **(Адыш часкаашкыны).**

Бөгүн тайбыңның болгаш социал депшилгениң салым-чолу **социализмниң делегей системазының экономиктиг болгаш политиктиг хөгжүлдезиниң** күчүлүг базымы-биле кажангызындан-даа артык сырый холбашкан. Ындыг базымны улустарның чаагай чоруу дээш сагыш салыышкыны негеп турар. Ынчалзажок ол базым социалистиг делегейниң дайын айыылынга удур демисежиринге база эргежок чугула. Адак соонда, амыдыралдың социалистиг хевириниң аргаларын көргүскени база бо болур. Бисче өөнүктеривис-даа, дайзыннарывыс-даа көрүп турар. Бисче хөгжүп орар чурттарның канчаар-даа аажок улуг, янзы-бүрү делегейи база көрүп турар. Ол бодунуң чүнү шилип алырын, бодунуң оруун дилеп турар, ынчангаш социализмниң чедиишкиннеринден, үениң негелделеринге ооң харыыларының бүзүренчииниден ук чурттарның чүнү шилип алыры хөйү-биле хамааржыр.

Социализм бодунуң эң нарын сорулгаларын шиитпирлеп шыдаар дээрзинге бүзүрээр бис. Аңаа бистиң күчү-шыдалывыстың анаа-ла каттыштырылгазы эвес, а көвүдедилгези ышкаш дээштиг, бистиң бурунгаар нийти шимчээшкинивистиң дүргедээшкиннинге идиг берип турар улам идепкейлиг демнежилге амыдыралчы чугула чүүл бооп турар. Ол дугайы социалистиг дем каттыштырылга чурттарының кады ажылдап кылган документилеринде база илереттинген.

Оларның **политиктиг кады ажылдажылгазының** өзээ — башкарыкчы коммунистиг партияларның демнежилгези бооп турар. Сөөлгү чылда удуртукчулары-биле бистиң ужуражыышкыннар болгаш делгереңгей беседалар кылбааныывыс, барык, чангыс-даа акы-дуңмалышкы чурт чок. Ындыг кады ажылдажылганың хевирлери база чаартынып турар. Ооң чаа, харын мырыңай кол өзек кезээ — акы-дуңмалышкы чурттарның удуртукчуларының хөй талалыг ажылчы ужуражыышкыннарының албан хевири тургустунуп эгелеп турар. Ук ужуражыышкыннар социалистиг тургузуушкунуң бүгү айтырыгларының, ооң иштики болгаш даштыкы талаларының дугайында шалыпкын, эш-хуу ёзузу-биле сүмележир арганы берип турар.

Делегей байдалы бөдүүн эвес бо үеде **Варшава Керээзин** — ооң киржикчилериниң чангыс эп-сеткилдиг шиитпирин ёзугаар — узатканы улуг ужур-дузалыг болган. Ук Керээ ийи дугаар төрүттүнген ышкаш апарган, ол чокка бөгүн делегей политиказын ниитизи-биле үнелеп билири берге. Керээниң Политиктиг Консультативтиг Комитединиң Софияга болган чөвүлел хуралын-даа ап көрүңер. Ол Женева чугаалажыышкыннарынга белеткел хевирлиг болган.

Экономикага эртем-техниктиг депшилгениң комплекстиг программазы хүлээп алдынган. Ооң ужур-утказы — дүүштүрген эртем-техниктиг политикаже ЭДЧ чурттарының шилчири. Бис бодаарывыска, социалистиг интеграцияның штабының — Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң ажыл-чорудулгазынга база өскерилгелер негеттинип турар. А кол-ла чүве болза программаны амыдыралга боттандырарда, эреңгей айтыышкыннар бээрин, янзы-бүрү комитеттер болгаш комиссияларны эвээжеткеш, экономиктиг быраларже, инициативаже, социалистиг ажылгыр чорукче, аңаа күш-ажылчы коллективтерни киириштирериниче улуг кичээнгейни салыры чугула. Ол болза шак ындыг чаа эгелээшкинниң ханы партийжы ёзу-биле хандыр көргенивис ол болур. **(Адыш часкаашкыны).**

Энергия, ажыл-ишчи чорук, инициатива — бо бүгү шынарлар үениң негелделеринге дүгжүп турар, ынчангаш бис акы-дуңмалышкы партияларның аразында харылзааларның бүгү системазынга ол бүгү чүүлдер нептерээн турзун дээш чүткүүр бис. Социалистиг чурттарның хамаатыларының, янзы-бүрү мергежилдерниң, аңгы-аңгы салгалдарның кижилериниң аразында боттуг калбак харылзажылгазын СЭКП улам-на улуг ужур-дузалыг херек деп санап турар. Ол болза бот-боттарының аразында угаан-бодал байлакшылының үнер дээзү, бодалдарын, идеяларын, **социалистиг тургузуушкуннуң дуржулгазын** солчуруунуң аргазы бооп турар. Чангыс эвес, а элээн каш чурттарның хөгжүлдезинге үндезилээш, амыдыралдың социалистиг хевириниң будужун сайгарып көөрү, демократияны, эргелеп башкарарының аргаларын, кадр политиказын сайзыраңгайжыдарының айтырыгларын хандыр өөренип көөрү ылангыя бөгүн онза чугула. Бот-боттарының дуржулгазынга камныг, хүндүткелдиг болуру, ону практикага ажыглаары — социалистиг делегейниң дыка улуг курлавыры. **(Адыш часкаашкыны).**

Черле социализмниң артык шынарларының бирээзи — ооң өөренип билиринде. Амыдыралдың тургузуп турар айтырыгларын шиитпирлээринге өөренир. Бистиң аңгы талазы-биле дайзынывыстың тургускаш, ажыглаарын оралдажып турар кризистиг байдалдарны болдурбазынга өөренир. Социалистиг делегейни сандарадыр, чамдык чурттарны өске чурттарга удурланыштырар дээр оралдажыышкыннарга шаптыктаарынга өөренир. Янзы-бүрү социалистиг күрүнелерниң эрге-ажыктарының чөржү бээрин болдурбазынга, оларны бот-боттарынга дүүштүреринге, эң-не нарын айтырыгларның безин кымга-даа чогумчалыг шиитпирлерин тыварынга өөренир.

Социализм делегейинде харылзааларны ниитизи-биле кичээнгейлиг көрүп көөрү чугула деп бодап турар бис. Дем каттыжылгазы социализмниң өске чурттарындан кандыг-бир моондактар-биле тускайлаңган деп санавайн турар бис. СЭКП бүгү-ле коммунистиг партиялар-биле, делегейниң социалистиг системазының бүгү күрүнелери-биле ак сеткилдиг, ажык харылзааларны тудары дээш, оларның-биле санал-оналдарны эш ёзузу-биле солчуру дээш туржуп турар. Бис бирги ээлчегде социалистиг делегейни каттыштырып турар чүүлдү эскерип көөрүнче чүткүп турар бис. Ынчангаш социалистиг бүгү күрүнелерниң чоокшулажыышкынының оруунда базым бүрүзү, оларның аразында харылзааларда таарымчалыг өскерилге бүрүзү совет коммунистерни өөртүп турар.

Бистиң улуг кожавыс — **социалистиг Кыдат-биле** Совет Эвилелиниң харылзааларының элээн экижип турарының дугайын сеткил ханыышкын-биле чугаалап болур. Ынчаарга, ылангыя чамдык делегей айтырыгларын канчаар көөрүнүң талазы-биле ылгалдар ам-даа хевээр артпышаан. Ынчалза-даа өске чүүлдү — хөй-хөй таварылгаларда кады ажылдап болуруунуң аргазын, үшкү чурттарга хора чедирбейн, деңэргелиг болгаш принципиалдыг үндезинге демниг хөделип болуруунуң аргазын бис база демдеглеп турар бис.

Ооң ужур-дузазын тайылбырлаарының херээ чок. Кыдат коммунистер делегейниң ийиги дайынынга ССРЭ-ниң болгаш депшилгениң күштериниң тиилелгелери Кыдатка улусчу революцияның тиилээринге эге базымны берген деп чугаалааннар. Бодунуң ээлчээнде, улусчу Кыдаттың тургустунганы социализмниң делегей туруштарының быжыгарынга, дайын сөөлүнүң эң берге чылдарында империализмниң дыка хөй кара сагыштыг сүлчээлерин болгаш чөңгээлерин үзе шаварынга идиг болган. Келир үеге хамаарыштыр бодап тура, ССРЭ биле Кыдаттың аразында кады ажылдажылганың курлавырлары канчаар-даа аажок улуг деп чугаалап болур. Ындыг кады ажылдажылга ийи чурттуң эрге-ажыктарынга дүгжүп турар болганда, бистиң улустарывыска эң-не үнелиг чүүл — социализм биле тайбың тудуш болганда, ук курлавырлар ынчангаш канчаар-даа аажок улуг.

СЭКП — делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң чарылбас кезээ. Социалистиг тургузуушкунга бистиң тиилелгевис бүрүзү бүгү шимчээшкинниң база тиилелгези бооп турар дээрзин бис, совет коммунистер, эки билип турар бис. Ынчангаш Октябрьның ажытканы болгаш изээн орук-биле бистиң чурттуң чедиишкинниг бурунгаарлаашкынын хандырарын СЭКП бодунуң кол интернационалчы хүлээлгези деп көрүп турар.

Делегейниң социалистиг эвес кезээнде коммунистиг шимчээшкин буржуазияның реаксылыг бөлүктериниң талазындан политиктиг ыйыышкынга болгаш истеп сүрүүшкүннерге доктаамал таваржып артпышаан. Акы-дуңма бүгү партиялар коммунизмге удур пропаганданың доктаамал халдаашкынының адаанда туруп турар, ук пропаганда эң-не ыят чок аргаларны болгаш чепсектерни ажыглаарындан чалданмайн турар. Хөй-хөй партиялар чажыт байдалда ажылдап, хайыра чок истеп сүрүүшкүннерге болгаш кеземче-хемчеглерге таваржып турар. Коммунистер демисел чокка чангыс-даа базым баспайн турар, ынчангаш кижи бүрүзүнден коргуш чок эрес-дидим болуру негеттинер. Бистиң ол эштеривистиң эрес-дидим демиселин шынап-ла магадап кайгаан сеткилди, оларның-биле ханы акы-дуңмалышкы эп-сеткил каттыштырылгазын XXVII съездиниң өмүнээзинден, совет коммунистерниң өмүнээзинден илередирин чөпшээреп көрүңер, эштер! **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Сөөлгү чылдарда коммунистиг шимчээшкин дыка хөй чаа боттуг чүүлдерге, сорулгаларга, айтырыгларга таварышкан. Ук шимчээшкин шынар талазы-биле чаа хөгжүлде чадазынче шилчээн дээрзин бүгү чүве көргүзүп турар. Делегейге коммунистерниң ажылдаар байдалдары дүрген болгаш ханызы-биле өскерлип турар. Буржуаз ниитилелдиң социал тургузуунда, ооң иштинде ажылчын аңгының составында база дыка өскерилгелер болуп турар. Тускай догуннаан аныяк күрүнелерде бистиң өөнүктеривистиң мурнунга бөдүүн эвес айтырыглар туруп кээп турар. Эртем-техниктиг революция социалистиг эвес делегейде ажылчы чоннарның материалдыг байдалынга болгаш угаан-медерелинге чангыс аай эвес салдарны чедирип турар. Ол бүгү чүүлдер Маркс, Энгельс, Лениниң өлүм чок өөредииниң үндезининге чаа боттуг байдалдарны дидим, чогаадыкчы ёзу-биле көөрүн, хөй-хөй айтырыгларны эде шиитпирлеп билирин негеп турар. СЭКП ону бодунуң дуржулгазындан эки билир.

Коммунистиг шимчээшкинниң, ооң мурнунда турар сорулгаларының канчаар-даа аажок хөй янзылыг бооп турары — база-ла боттуг чүүл. Чамдыкта ол чорук чөрүлдээлерге болгаш карышкактарга чедирип турар. Коммунистиг партияларның аразында ол-бо чүүлдерге чамдыкта бүрүнү-биле чангыс аай бодал турбайн баргылаарын СЭКП озалдыг деп көрбейн турар. Бүгү-ле айтырыглар талазы-биле чангыс аай үзел-бодалдыг болур чорук черле ынчаш турбас-даа боор. Ажылчын аңгы делегей хүрээлениге бот-тускайлаң, күчүлүг политиктиг күш апарганда, коммунистиг шимчээшкин хевирлеттинип тургустунган болгай. Ук шимчээшкинниң национал үндезинге өскен партиялары тайбыңны болгаш социализмни чедип алыр деп нийти эчис сорулганы салып турар. Ол болза оларны каттыштырып турар онзагай, кол чүүл болур. **(Адыш часкаашкыны).**

Бистиң шимчээшкинивистиң хөй янзылыы оон сандаргайын көргүзүп турар деп санавайн турар бис. Чангыс эп-сеткил чангыс аай янзылыг чорук-биле, бот-боттарын улуг-биче деп ылгаар хөөн-биле, өске партияларның ажыл-херектерин чамдык партияларның холгаарлаар чоруу-биле, кандыг-бир партияның чүгле бистиң шын дээр үзел-бодалы-биле канчап-даа эптежип шыдавас. Коммунистиг шимчээшкин бодунуң аңгы талазы-биле эп-сеткил каттыштырылгазы-биле, нийти сорулгалар дээш демиселге акы-дуңмалышкы бүгү партияларның деңэргелиг кады ажылдажылгазы-биле күштүг бооп болур болгаш күштүг болур-даа ужурлуг. СЭКП чангыс эпти ынчаар билип турар болгаш аңаа бүгү талазы-биле идиг бээр сорулгалыг. **(Адыш часкаашкыны).**

Тайбыңның, угаан-сарыылдың болгаш чаагай күзелдиң күчү-күжүн быжыглаар дээш оралдажыр чорук онза ханы болгаш кажан-даа тайлып читпес. Ол болза кижилерниң, бүгү улустарның эп-найыралдыг, кожа-хелбээ кады ажылдап, чурттаар дээн күзел-чүткүлүнүң илерели-дир. Ынчалзажок кандыг-даа чүвени боттуг ёзу-биле көөрү чугула: дайынга удур демиселге күштерниң деңзигүүрү депшилге биле реакцияның аразында чидиг, өскерлиичел, удур туржуушкунуң үезинде тодаргай илерээр. Национал болгаш социал хосталганың күштери-биле СЭКП-ниң эп-сеткил каттыштырылгазы, социалистиг угланыышкынныг чурттар-биле, революсчу-демократтыг партиялар-биле, кая-даа каттышпазының шимчээшкини-биле бистиң сырый дем каттыштырылгавыс өскерлиш чок артар. Совет хөй-ниити дайынга удур туржуп турар коммунистиг эвес агымнар-биле болгаш организациялар-биле, оларның иштинде шажынчы-даа организациялар-биле харылзааларны моон соңгаар-даа хөгжүдеринге белен.

(Уланчызы 9-ку арында).

ЭШ М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ИЛЕТКЕЛИНИҢ УЛАНЧЫЗЫ

СЭКП **социал-демократия-биле** бодунуң харылзааларын база-ла ооң-биле холбаштыр көрүп турар. Коммунистер биле социал-демократтарның аразында идеологтуг чөрүлдээлер ханы, дуржулга болгаш чедиишкиннер дөмей эвес болгаш чаңгыс аай кылдыр үнелеттинмес дээрзи чугаажок. Ынчалза-даа бот-боттарының туруштарын болгаш үзел-бодалдарын боттуг ёзу-биле көрүп, оларның-биле таныжып көөрү коммунистерге-даа, социал-демократтарга-даа ажыктыг дээрзи билдингир. Ол чорук хамыктың мурнунда тайбың болгаш делегейниң айыыл чок чоруу дээш демиселди идепкейжидеринге ажыктыг.

Бис боттуг делегейде чурттап турар бис, ынчангаш бодувустуң делегей политикавысты делегей хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазының тодаргай онзагай чүүлдерин барымдаалап тургузуп турар бис. Ону хандыр анализтеп, перспективаны өөренип көргенивис биске дыка чугула түңнелди берген. **Делегейниң айыыл чок чоруунуң бүгү-ниити системазын тургузары** дээш, чер кырынга тайбыңның салым-чолу дээш ылап туржуп турар чазактар, партиялар, хөй-ниити организациялар-биле болгаш шимчээшкиннер-биле, бүгү-ле улустар-биле улам сырый болгаш үре-түңнелдиг кады ажылдажылганың оруктарын дилеп тывары бөгүн кажангызындан-даа артык чугула боор турар. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Ындыг системаның принципиалдыг **үндезиннерин** мындыг янзылыг кылдыр көрүп турар бис:

1. Шериг херээниң талазы-биле

— ядролуг чепсектиг күрүнелерниң бот-боттарынга удур азы үшкү күрүнелерге удур ядролуг-даа, анаа-даа дайынны чорутпазы;

— боо-чепсекти эндере бүдүрерин космоске үндүрбези, ядролуг чепсектиң бүгү шенелделерин соксадыры болгаш ону бүрүнү-биле узуткаары, химиктиг чепсекти хорууру болгаш чок кылыры, массалыг узуткаашкынның өске-даа чепсектерин чогаадырын болдурбазы;

— күрүнелерниң шериг күчү-куштериниң деңнелдерин шыңгыы контроль ёзугаар, өйлүг хемчээлдерге чедир кызырары;

— шериг бөлүглежиишкиннерин тарадыры, а ону боттандырарының мурнунда, бир чада кылдыр, ындыг бөлүглежиишкиннерни калбартпазы болгаш чаа бөлүглежиишкиннерни тургуспазы;

— шериг бюджеттерин пропорциялыг болгаш деңнешкек хемчээлге чедир кызырары.

2. Политика талазы-биле

— бодунуң хөгжүлдезиниң оруктарын болгаш хевирлерин улус бүрүзүнүң тускай шилип алыр эргезин делегей практиказынга ыяап-ла хүндүлеп көөрү;

— делегей кризистерин болгаш чер-черде чөрүлдээлерни политиктиг үндезинге чөптүг шиитпирлээри;

— күрүнелерниң бот-боттарынга бүзүрежирин быжыглаарынче, оларже даштыыртан халдаашкыннарны болдурбас, оларның кызыгаарларының бүрүн-бүдүн турарын хандырар идегелдиг магадылалдарны тургузарынче угланган хемчеглерни ажылдап кылыры;

— делегей терроризмин болдурбазының делегейниң чер, агаар болгаш далай оруктарының айыыл чок болур чоруун хаара туткан чогумчалыг методтарын ажылдап кылыры;

3. Экономика талазы-биле

— дең эвес чоруктуң бүгү хевирлерин делегей практиказынга чок кылыры, делегей ниитилежилгезиниң чогуур шиитпирлеринде көрдүнмээн экономиктиг блокадаларның болгаш хоруушкуннарның политиказын чорутпазы;

— өрелер айтырыын чөптүг-биле шиитпирлээриниң оруктарын дем-биле дилеп тывары;

— бүгү күрүнелерниң экономика талазы-биле деңге айыыл чок болур чоруун магадылаар делегейниң чаа экономиктиг корум-чурумун тургузары;

— шериг бюджеттерин кызырганының түңнелинде үнүп кээр акша-хөреңгилерниң чамдык кезиин делегей ниитилежилгезиниң, хамыктың мурнунда, чаа хөгжүп орар чурттарның чаагай чоруунга ажыглаарының принциптерин ажылдап кылыры;

— космосту шинчилээринге болгаш ону тайбың сорулгаларга ажыглаарынга, кижи төрелгетенниң депшилгезиниң салым-чолу хамааржыр бүгү делегейге ужур-дузалыг айтырыгларны шиитпирлээринге күжениишкиннерни каттыштырар. **(Адыш часкаашкыны).**

4. Ниитилел амыдыралының талазы-биле

— тайбыңның, чепсегленишкинни дүжүрериниң, делегейниң айыыл чок болур чоруунуң идеяларын нептередиринге кады ажылдажылга; улустарның амыдырал чурттаалгазының дугайында ниити боттуг билчиишкинниң, оларның амыдырал байдалдары-биле бот-боттарын таныштырарының деңнелин бедидери; бот-боттарын билчириниң болгаш бот-боттарынга эп-чөптүг ёзузун оларның аразында харылзааларга быжыглаары;

— кижилерни өлүрүп кырар, сөөк-язы ылгаар чоруктарны, фашизмни болгаш сөөк-язы, национал азы шажын-чүдүлге талазы-биле өске кандыг-даа онзагай чоруун нептередип, тарадырын, а ол ышкаш аңаа үндезилээш, кижилерни кызагдаар чоруктарны чок кылыры;

— чурт бүрүзүнүң хоойлуларын хүндүлеп көрбүшаан, кижиниң политиктиг, социал болгаш бот-эргелерин боттандырып чорударынга делегейге кады ажылдажылгазын калбартыры;

— өг-бүлени катап каттыштырарының, өг-бүле тударының айтырыгларын кижизиг база чогумчалыг ёзу-биле шиитпирлээри, кижилер, организациялар аразынга харылзааларны хөгжүдери;

— культура, уран чүүл, эртем, өөредилге болгаш медицина талазы-биле кады ажылдажылганың чаа-чаа хевирлерин быжыглаары болгаш дилеп тывары.

Бо Үндезиннер СЭКП-ниң Программазының негелделеринге шуут-ла дүгжүп турар. Бистиң даштыкы политиктиг тодаргай инициативаларывыс-биле олар бүрүн дүгжүп турар. Оларны удуртулга болдургаш, тайбың кожа-хелбээ доругнаашкын күрүнелер аразының харылзааларының бүгү талалыг дээди принциви болурун чедип ап болур ийик. Бистиң бодап турарывыс болза, ол Үндезиннер делегей ниитилежилгезиниң чурттарының удуртукчуларының дорт, доктаамал — ийи-даа, **хөй-даа талалыг чугаалажыышкыннарының эге дөзү болгаш бир янзы хевири-даа боор болгу дег. (Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Тайбыңның салым-хуузунуң дугайында чугаа чоруп турар болганда, Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң доктаамал кежигүннери — ядролуг беш күрүнелерниң аразынга шак ындыг чугаалажыышкын онза чугула. Кижи төрелгетенниң салым-хуузу дээш харысалганың кол аар үүргези оларда онаашкан. Делегей херектеринге онза эрге эвес «удуртукчу» болурун негээр үндезин эвес, а харысалга херек, ол дугайын кымның-даа уттур эргези чок дээрзин катаптап тур мен. Тайбыңны быжыглаар дээш чүнү кылып болурул база чүнү кылза чогуурул дээрзин оларның баштыңнары **төгерик стол** артынга чыглып келгеш, чүге чугаалажып болбазыл. **(Адыш часкаашкыны).**

Бистиң бодап турарывыс-биле, чепсегленишкинни кызыгаарлаар талазы-биле чугаалажыышкыннарның хевирлеттинген бүгү механизми бүрүн беримчелиг ажылдап эгелээр ужурлуг. Ындыг чугаалажыышкыннар чыл-чылы-биле үргүлчүлеп турда, ооң-биле кады чепсегленишкинни күштелдирип турары ышкаш ындыг чергелешкек угланыышкын бар боор турарынга «чаңчыгып» болур бе?

Делегей экономиказының, чепсегленишкинни дүжүрериниң болгаш хөгжүлдениң удур-дедир холбаазының садыглаашкынны болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганы калбартырының айтырыгларын болгаш перспективаларын делегей шуулганнарынга, ооң иштинде Хельсинки чорудулгазының шугуму-биле кады чугаалажып көөрүнче ССРЭ улуг кичээнгейни салып турар. **Экономиктиг айыыл чок чоруктуң айтырыгларының талазы-биле Бүгү-делегей конгрезин** чыылдыры келир үеде чугула херек болгу дег деп санап турар бис, аңаа делегейниң ажыл-агый харылзааларын бергедедип турар бүгү чүүлдерни комплекстиг чугаалажып болур ийик.

Бо-ла угланыышкынга дүгжүп турар өске кандыг-даа саналдарны шыңгыы чугаалажып көөрүнге белен бис.

Дайынга удур тулчуушкунга чедиишкинни ыяап-ла чедип алыр херек. Бүгү кижи төрелгетенниң, Чер кырында кижи бүрүзүнүң төөгүлүг тиилелгези болу бээр чедиишкинни ыяап-ла чедип алыр херек. Бодунуң даштыкы политиктиг стратегиязының алыс утказы бо тулчуушкунга идепкейлиг киржилгеде деп СЭКП көрүп турар. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

V. ПАРТИЯ

Эштер! Келир үедеги ажыл-херектерниң хемчээлдери болгаш чаазы, эчис-сорулгазы, тура-сорук болгаш сагылга-чурумунуң чаңгыс аайлыы-биле сырый каттышкан 19 миллион ажык коммунистерни бөгүн хаара тудуп турар СЭКП-ниң политиктиг, идеологтуг болгаш организакчы ажыл-чорудулгазының шынар-бүдүжүнге онза бедик негелделерни салып турар. **(Адыш часкаашкыны).**

Партияның күжү үени, амыдыралдың судалының согуушкузун эскерип билиринде, кезээде массалар аразында ажылдап турарында. Чаа-чаа сорулгалар чурттуң мурнунга тургустунуп келген санында-ла, чурттуң салым-хуузу, социализмниң болгаш коммунизмниң херээ дээш төөгүлүг харысалгазын тудуп турар арга-шинээзин көргүспүшаан, партия ону шиитпирлээриниң оруктарын тып, удуртулганың методтарын чаарты тургузуп, хевирин өскертип турар.

Бистиң аргаларывысты амыдырал боду-ла доктаамал шылгап турар. Сөөлгү чыл бо талазы-биле онзагай болган. Партийжи хүрээлениң сырый каттыжылгазы, ТК-ның чаңгыс эптии кажангызындан-даа артык негеттинип турган. Ниитилелди хөгжүдериниң өйү келген айтырыгларындан моон соңгаар былдаар арга чок, харысалга чок, негелде чок, шушпең чорук-биле моон соңгаар эптежир арга чок деп чүвени эки билип турган бис. Мындыг байдалдарда Политбюро, ТК-ның Секретариады, Төп Комитет үениң негеп келгени үндезин айтырыгларны шиитпирлээринче кирген. ТК-ның апрель Пленуму бо угланыышкынга эң чугула үе-чада болган. Бистиң ажылывыста бергелерниң болгаш четпестерниң, чооккуу үеде база келир үеде планнарның дугайында чонга шыны-биле чугаалап берген бис. Апрель Пленумунуң угланыышкыны коммунистерниң, миллион-миллион ажылчы чоннарның идепкейлиг деткимчезин алган деп бөгүн съездиге бүзүрелдиг-биле медеглеп болур. **(Адыш часкаашкыны).**

Ниитилелдиң шынар талазы-биле чаарты тургузарының үе-чадазы — амгы үе-чада бодунуң ажыл-чорудулгазын, ажылгырын болгаш шудургузун үнелеп көөрде, чаа-чаа күжениишкиннерни, принципиалдыг чорукту партиядан, ооң организация бүрүзүнден негеп турар. Съездиге чугаалажып көөрү-биле киирип келген партийжи Программаның чаа эдилгезиниң база СЭКП Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдери дүргедээшкинниң бүгү факторларын мобилизастаар сорулганы чонунуң эрге-ажыктары дээш туржуп чоруур партия, эртемге үндезилеттинген келир үелиг, салдынган эчис-сорулгалар чедип алдынар деп бүзүрелди бодунуң күш-ажылы-биле бадыткап турар чүгле ындыг партия шиитпирлээр аргалыг дээрзин барымдаалап көрген. **(Адыш часкаашкыны).**

Бир эвес боду соксаал чок хөгжүлдеге турар, «хамык чүве эки чаагай» дээр бодалдан хостуг, чедип алдынган түңнелдерни шүгүмчүлекчи ёзу-биле үнелээр, чүнү кылырын тода көөр болза, партия чаа-чаа сорулгаларны чедиишкинниг шиитпирлеп болур. Айтырыгларның улуг хемчээлдиин болгаш нарынны, эрткен үеден эң шыңгыы түңнелди долу хемчээлдиг үндүрериниң эргежок чугулазы — кадрларга, ажылдың бүгү-ле стилинге, ооң арга-методтарынга болгаш онзагай байдалынга чаа негелделер чогум-на ооң-биле тайылбырлаттынар.

Ажыл-херекти практиктиг организастаарынче, кадрларны, партия активин таарыштыр тургузарынче болгаш кижизидеринче кичээнгейни мөөңнеп, бистиң бүгү-ле ажыл-чорудулгавысты бүгү-ле деңнелдерге, бүгү-ле эшелоннарга партийжи чаа ёзу-биле бөгүн көөр апаар бис, эштер. Моон-биле холбаштыр ленинчи сөстерни сагындырып көрейн: «Байдал өскерли бергенде база өске хевириниң сорулгаларын шиитпирлээр ужурлуг апарганывыста, хая көрнүп, ону дүүгү арга-биле шиитпирлээрин оралдашкан херээ чок. Оралдашпаңар-даа, шиитпирлеп шыдавас силер!» **(Адыш часкаашкыны).**

1. Чаа ёзу-биле ажылдаар, парторганизацияларның ролюн болгаш харысалгазын бедидер

Партийжи ажылды эде тургузарының алыс утказы болза, республика организациязындан эге организацияга чедир партия организациязы бүрүзү апрель Пленумунуң угланыышкынын амыдыралга боттандырар дээш идепкейлиг демисежип, чогаадыкчы дилээшкинни, ажыл-чорудулгазының хевирлерин база методтарын чаартырының байдалын бадыткаарында. Ону чүгле бүгү коммунистерниң күжениишкиннери-биле, партияның бодунуң иштинге демократияны бүгү талалыг хөгжүдериниң, коллективтиг удуртулганың принцивин бүгү-ле деңнелдерге боттандырарының аргалары-биле, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди, контрольду калбартып, ажыл-херекти харысалгалыг көөрү-биле чедип ап болур. Чүгле ынчан чаа чүүлдүң ёзузу тыптыр, эрги ёзу-биле ажыл болгаш чаңгыс черге таптаашкын эптежир арга чок чүүл апаар.

Чүүл-бүрү четпестер, ооң тодаргай эдилекчилери — бодунуң албан-хүлээлгезин херекке албас, хөй-ниитиниң эрге-ажыктарын тоомча чок көөр кижилер; үрей кылыкчылар болгаш ажыл кылбастар, алыксак-чиксек база нүгүлчү, дужуметсиг болгаш хээлиленикчи кижилер бистиң чөптүг килеңнивисти хайындырып турар. Ол кижилер бистен аңгы өске черде эвес, а тодаргай коллективте, хоорайда, суурда, ол-ла организацияда ажылдап, чурттап турар. Бистиң күш-ажылчы ниитилеливиске кижи бүрүзү ак сеткилдиг ажылдаар, кижи бүрүзүнге бир дөмей социалистиг ниити чурттаалганың норма-чижектерин чайгылыш чок сагып чурттаар хүлээлгелиг деп чүвени ук коллективтен, коммунистерден өске кым ажыы-биле дорт медеглээр деп. Манаа чүү база кым шаптык кадып турарыл? **(Адыш часкаашкыны).**

Чогум-на манаа партия организациязының ролюн бүгү талалыг бедидериниң сорулгазы тургустунуп келир-дир. Коммунистер, бистер, херекти кым-бир кижиже чая кагбас ужурлуг бис. Бир эвес партия организациязы принципиалдыг харылзааларга үндезилеттинген долу ажыл-ишчи амыдырал-биле чурттап, коммунистер куруг шуугавайн, тодаргай ажыл-херектерни кылыр болза, чедиишкин хандыртынар. Четпестерни болгаш багай чүүлдерни чүгле эскерип, оларны буруу шаваары дээрге четпес-тир, ол чүүлдер болбазын дээш бүгү чүвени кылыр херек. **Коммунистиң авангардчы ролю дээрге аңаа ниити чүве эвес-тир, ол практиктиг ажыл-херектерге илереттинер (Адыш часкаашкыны).**

Бодунуң тодаргай илерээшкиннери болгаш сагыш салыышкыннары-биле чогумчалыг, ажыл-ишчи, хөй талалыг, планнары болгаш шиитпирлери ажык, хөйге билдингир, коммунистерни кижизиг мөзү-шынарлыг, биче сеткилдиг — шак ындыг партийжи амыдырал бөгүн биске херек боор турар. Коммунистер, бистерни, ажылга-даа, сагылга-чурумга-даа — бүгү-ле чүүлге үлегер-чижек кылдыр көрүп турар. «Ол-даа ёзулуг коммунист кижи-дир» деп ажыл-ишчи кижи чугаалаан турар кылдыр чурттаар, ажылдаар херек. Партийжи хүрээлеңивиске амыдырал чырык болгаш арыг болган тудум, үндезин өскерилгелиг амгы үеде туруп турар бөдүүн эвес сорулгаларны дүрген шиитпирлеп болур бис.

ТК-ның апрель болгаш дараазындагы Пленумнарының айтыышкыннарын удуртулга болдурбушаан, дидим болгаш чүткүлдүг ажылдап тургаш, дыка хөй партия организациялары эки түңнелдерни чедип ап турар. Бурунгаар шимчээшкинниң оруктарын тодарадып тура, СЭКП ТК хамыктың мурнунда ол дуржулгага даянып, ол бүгү-ниитиниң болган турарынче чүткүп турар. Чижээ, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедир талазы-биле хүлээп алган шиитпирлер Ленинградтың партия организациязында бо айтырыгларны эгелекчи ёзу-биле көргенинге, интенсификацияның, эртемни болгаш бүдүрүлгени интеграстап-каттыштырарының, социал-экономиктиг планнаашкынның программаларын ажылдап кылырының дуржулгазынга эвээш эвес үндезилеттинген. Эртем-техниктиг комплекстерни болгаш инженер төптерни тургусканы, катап ажыглапкы дег курлавырларны ажыктыг кылдыр ажыглаар талазы-биле үре-түңнелдиг ажыл Украинаның партия организацияларының ачы-хавыязы боор турар. Чуртка чаңгыс аай агроүлетпүр комплекизин хевирлеп тургузар талазы-биле хемчеглер Грузияга болгаш Эстонияга баш бурунгаар шенелдени эрткен.

Ажыл-херекти үениң негелдезинге дүүштүр көрүп турар чижектерни эвээш эвести киирип болур. Чаа чүүлдү медереп билири, өскерлип турар негелделерге дүүштүр ажыл-агыйның идепкейлиг эде тургузары Белоруссияның болгаш Латвияның, Свердловскиниң, Челябинскиниң, Краснодарның, Омскиниң, Ульяновскиниң болгаш өске-даа организацияларга онзагай чүүл болуп турар. Дыка хөй отчет-соңгулдалыг хуралдар, конференциялар, республика съездилери ол дугайында херечилеп турар. Айтырыгларны ажыл-херекчи ёзу-биле тургусканы, бистиң шимчээшкинивисти дүргедедириниң курлавырларын болгаш оруктарын дилеп тыварынга коммунистерниң сонуургалдыы, соңгулдалыг органнарның ажыл-чорудулгазын үнелеп көөрде негелделиг-биле ол онзаланып турган.

Ажылды эде тургузарының эргежок чугулазын чамдык кижилер, чамдык черлерде ам-даа чедир медереп билбейн турар. Шыңгыы, бот-шүгүмчүлекчи анализ кылыр, практиктиг түңнелдер үндүрер чогуур хөөн тургустунмаан организациялар ам-даа эвээш эвес бар боор турарын отчет-соңгулдалыг кампания база бадыткаан. Эрги чүүлге сундулуг, үени медереп билбес, хөлүн эрттир организастап өйлээр чорукче чүткүлдең, ойзу чугаалаар чаңчылдан, херектиң чогум байдалын чажырып, ону шыны-биле чугаалаарындан коргар чоруктан ол болуп турар.

Бир эвес чаа ёзу-биле ажылдап өөренмес, эргижирээн чоруктан болгаш консерватизмден уштунуп шыдавас болзувусса, байдалды шын үнелээр, дидим чоруувусту чидирип, ону боттуг шынны-биле көрбес болзувусса, базым-даа бурунгаарлап шыдавас бис. Харысалга чок чорук дедир эгилип келбезин дээш чүвениң шынын, бүгү чүвениң дугайында ажыы-биле чугаалаарын чурумчудар херек. Негелдени болгаш шынчы чорукту, партийжи арын-нүүрнү илередир ужурлуг эптиг-эвилеңнип чымчаглаар чорукту соксадыр үе келген. Ленинниң шыңгыы сагындырыын: «коаргак хоозун чугаа, хөй мактанышкын мөзү-шынар талазы-биле өлүмге, политиктиг өлүмге чайлаш чок чедире бээр» дээнин кымның-даа уттур эргези чок.

Партия организациязы бүрүзүнүң идепкейлиг амыдыралының эң чугула негелдези **коллективтиг чоруктуң принцивин** чайгылыш чок боттандырары болур. Ынчалзажок коллегиалдыг органнар болур пленумнарның болгаш бюроларның ролю чамдык организацияларда кудулаан, шиитпирлерни кады ажылдап кылырын ийи-чаңгыс кижилерниң айтыышкыны-биле солуп турган, ындыг чорук болганчок-ла шыңгыы частырыгларга чедирип турган. Партийжи амыдыралдың норма-чижээн хажыдар ындыг таварылгалар Киргизияның компартиязының ТК-зынга турган. Чүгле моон мурнунда турган бирги секретарьның эвес, харын принцип чок болгаш чашпаа чорукту өөнчидип турган кижилерниң ажыл-чорудулгазынга принципиалдыг шүгүмчүлелди республиканың Компартиязының съездизинге берген.

Чүгле удуртулганың коллективтиг чоруунуң принцивин шыңгыы сагыыры болгаш бүгү талалыг быжыглаары айтырыгны чүгле бодунуу-биле көөр чоруктан камгалаар, бодамчалыг, үндезинниг шиитпирлерни хүлээп алырынга таарымчалыг байдалды тургузуп болур. Ону эки билир удуртукчу үр үеде болгаш үре-түңнелдиг ажылдаар эргелиг мен деп санап болур.

Шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди хөгжүдериниң, көөргеттинер чорук-биле демиселди күштелдирериниң эргежок чугулазы моон мурнундаазындан артыкка ам эскерттинип турар. Шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел өшкенде, боттуг байдалдың партийжи анализин чедиишкиннер дугайында чугаа-биле солуп турар черлерде партийжи бүгү ажыл-чорудулга хевир-шинчизин оскунуп, сагыш амыр, чүнү-даа кылып болур база кеземче чок чоруктуң байдалдарын тургузар эң шыңгыы уржуктарга чедирер дээрзин чооккуу үеде билир бис. Бодунуң адынга шүгүмчүлелдерни хөлүн эрттир аар хүлээп көөр, харын-даа шүгүмчүлел кылган кижилерни кызагдаар эвээш эвес ажылдакчылар чер-черлерде, харын-даа төпте тыптып келген.

Ынчалзажок бир эвес хоорайның партия организациязынга чамдык үеде бээр бот-шүгүмчүлекчи ёзуну чедип алган болза, чүүлдерни боттуг көөр чорукту оскунмаан, сагыш амыр чорук тыптып келбээн турган болза, ук түңнелдер ооң-даа дыка улуг турар ийик деп дорт чугаалап болур. Хооркомнуң удуртулгазы чедиишкиннерге чагдынып алгаш, нарын айтырыгларны шиитпирлээр хөөн чок турганын хоорайның партия конференциязы демдеглээн. Чогум-на ол чорук сагыш амыр чорукка чедирип, шыңгыы четпестерин принципиалдыг көөр арганы бербейн барган.

Шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел чок чоруктан ужукталган чедимче чок чүүлдер эң чидиг хевир-биле Узбекстанга нептерээн турган боор. Республиканың моон мурнундагы удуртукчулары амыдыралдан хоорулгаш, чүгле чедиишкиннерниң дугайын чугаалаарын, четпестерни чажырып, шүгүмчүлекчи кандыг-даа саналдарны шугулдап көөр турган. Республиканың партия организациязынга сагылга-чурум сулараан, принцип чок чорук, бодунуң хууда чедимчези болгаш эрге-дужаал сүрер чоруу кара чаңгыс принцип болу берген кижилер алдар-хүндүге бүргеткен тургулаан. Чашпаа чорук, «эрге-дужаалы улуг» кижилерни эмин эрттир мактаар чоруктар калбарган турган. Бо бүгү ажыл-херекке салдар чедирбейн барбаан. Экономикада болгаш социал хандырылгада байдал дыка сандараан, янзы-бүрү кажарлаашкыннар, самчыгдаашкыннар, хээлилээр чорук нептерээн, социалистиг хоойлу-дүрүмнү каржызы-биле хажыдып турган.

Байдалды чогумчалыг болдурарынга СЭКП ТК-ның киржилгези негеттинип келген. Бүгү талалыг дузаламчыны республикага чедирген. Партия, күрүне, ажыл-агый ажылдарының дыка хөй участоктарын кадрлар-биле быжыглаан. Ол хемчеглер Узбекистанның коммунистериниң, ажылчы чонунуң чүүлдүгзүнүүшкүнүн болгаш идепкейлиг деткиишкинин алган.

Өске бир чүүл сагышсыралды болдуруп турар. Республикада четпес чүүлдер хеп-хенертен тыптып келбээн, ол четпестер чыл-чылы-биле чыглып, хензиг чүведен улуг чүүлге четкен. Эвилел органнарының ажылдакчылары, ТК-ның ажылдакчылары безин Узбекистанга чеже-даа чораан, олар ону эскербейн эртпес-даа турган. Таарымча чок чүүлдерниң дугайын республиканың ажылчы чону төп органнарже килеңниг чагааларга бижип турган. Ол медээлерни болур-чогууру-биле чугаалажып көрбейн турган.

Ынчаар көрбейн турганының чылдагааны болза кайы-бир үе-чадада чамдык республикаларны, крайларны, областарны болгаш хоорайларны шүгүмчүлелге таварыштырбайн турган. Ол чорук чамдык черлерге дээп болбас районнар, колхозтар, совхозтар, үлетпүр бүдүрүлгелер болгаш өске-даа черлерниң тыптып келиринге чедирген. Бо бүгүден шыңгыы түңнелди кылыры эргежок чугула: **контроль чок, шүгүмчүлеп болбас организациялар партияда чок болгаш турбас-даа ужурлуг, партийжи харысалгага онаашпас удуртукчулар чок болгаш турбас-даа ужурлуг. (Адыш часкаашкыны)**

Министерстволарга, ведомстволарга, кандыг-даа албан черлеринге болгаш организацияларга ол бир дөмей хамааржыр. Министерстволарның болгаш ведомстволарның парткомнарының ролюн шиитпирлии-биле бедидери, эргелеп башкарылга аппарадының, ниитизи-биле адырларның ажыл-чорудулгазын эде тургузар талазы-биле оларның ажылының деңнелин көдүрери эргежок чугула боор турар деп СЭКП ТК санап турар. Чамдык министерстволарның парткомнарының отчеттарын ТК-га чугаалажып көөрге, бодунуң контрольдаар эргезин ам-даа аажок дидим эвес, тыртылчак ажыглап, ажылдап турар черниң эрге-ажыын бодаар, саазын шокарлаар, ажыл чылзыр чоруктар-биле демиселдиң, чаа чүүлдүң дүргедедикчизи болбайн турарын көргүзүп турар.

Партия политиктиг удуртулганы боттандырып, хөгжүлдениң кол перспективазын тодарадып турар. Ол амыдыралдың социал-экономиктиг болгаш угаан-бодал талазы-биле кол-кол сорулгаларын тодарадыр, кадрларны шилип база таарыштыр тургузуп, ниити контрольду чорудуп турар. Ажыл-агый болгаш социал культураның тодаргай айтырыгларын шиитпирлээриниң оруктарынга болгаш аргаларынга хамаарыштыр алыр болза, шилип алыышкынның калбак эргезин эргелеп башкарылганың орган, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге, ажыл-агый кадрларынга берген.

Удуртулганың аргаларын болгаш хевирлерин сайзырангайжытпышаан, партия комитеттериниң эрге-хүлээлгезин күрүне болгаш хөй-ниити органнарының эрге-хүлээлгези-биле холуштурар чорукка удур партия шиитпирлиг туржуп турар. Ол дээрге бөдүүн эвес айтырыг-дыр. Партийжи контроль, практиктиг сорулгаларның күүселдезин организастаары, кажан үүрмек харагалзаашкынче шилчий бээриниң, а чамдыкта күрүне болгаш ажыл-агый органнарын солуй бээр чоруктарның кызыгаары кайыл дээрзин амыдыралга тодарадыры берге болгулаар. Байдал бүрүзү тодаргай негелделиг дээрзи билдингир, маңаа удуртукчуларның политиктиг культуразындан, бышкан чоруундан хөй чүүл тодараттынар. Кижи бүрүзү даандырган участогунга мергежилдиг, шиитпирлиг, бодунга харысалганы алырындан кортпас кылдыр ажылды тургузарын партия оралдажыр. Бо айтырыгның принципиалдыг ленинчи шиитпири шак мындыг, ону партийжи ажыл-чорудулганың бүгү деңнелдеринге чайгылыш чок удуртулга болдурар ужурлуг.

2. Партийжиниң арыг болгаш шынчы мөзү-шынары, принципиалдыг кадр политиказы дээш

Эштер! Совет ниитилелди хөгжүдерин дүргедедир херекке партияның канчаар-даа аажок улуг чогаадыкчы арга-шинээн чайгылыш чок киириштирип турарывыс аайы-биле **кадрларның инициативазын болгаш харысалгазын бедидериниң эргежок чугулазының дугайында, партийжиниң арыг болгаш шынчы мөзү-шынары дээш могаг чок демиселдиң чугулазының дугайында** апрель Пленумунуң түңнелиниң ханы үндезинниң улам-на эскертинип турар-дыр.

Коммунистиг партия — политиктиг-даа, моральдыг-даа авангард. Эрткен беш чылда ооң хүрээлени барык-ла 1,6 миллион кижиге өскен. Ооң дазылдары ажылчын аңгыда, ниитилелдиң бүгү кезектеринде улам-на быжыгып турар. Партияның чүс чаа кежигүннериниң аразында-ла 59 ажылчын, улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының 26 специалистери бар, бүгү хүлээп алганнарның бештиң дөртү — аныяктар.

Ниитизи-биле партияның составын хевирлеп-тургузарын, ооң хүрээлениниң өзүлдезин Уставта нормаларга дүүштүр боттандырып турар. Ынчалза-даа, кандыг-даа чугула ажыл-херек-биле бир дөмей, партияга хүлээп алыышкынны улам ыңай сайзырангайжыдары негеттинип турар. Чамдык организациялар партия хүрээленин, ооң шынарынче сагыш салбайн дүрген өстүрерин бодап, кирип турар кижилерге шыңгыы негелде чок болуп турар. Бистиң сорулгавыс — партия хүрээлениниң арыг болурунче доктаамал сагыш салыры, партияны душ болган кижилерден, эрге-дужаал сүрер азы өске-даа ажык хараар сорулга-биле аңаа кирип турар кижилерден идегелдиг-биле камгалаары болур.

Коммунистерниң идейлиг кижизидилгезин улам ыңай экижидери, партияның сагылга-чурумун сагыыры, Уставтың негелделерин чайгылыш чок күүседири дээш негелдени күштелдирер хүлээлгелиг бис. Кымның-даа талазындан партияның норма-чижектерин херекке албас чоруктарны болдурбазы-биле бот-бодунга негелделиг болур чорукту партия организацияларынга коммунистер боттары тургузар ужурлуг. Маңаа холбаштыр боттарының эштериниң мурнунга коммунистерниң отчёттарын доктаамал эрттирип, партия хуралдарынга партийжи характеристикаларны чугаалажып база бадылап турар хөй-хөй партия организацияларының дуржулгазын деткиири болгаш нептередири чугула. Бо чорук бодунуң организациязының мурнунга партия кежигүннериниң шуптузунуң ол-бо кижи деп ылгал чокка харысалгазын быжыглаарынга дузалаар.

Чамдык коммунистер боттарын төлептиг эвес ап чорууруундан, боттарын бужартадып турар чоруктарны кылып турарындан эвээш эвес чидириглерлиг боор турар бис. Сөөлгү үеде, янзы-бүрү соора ажыглаашкыннар дээш, чамдык удуртур ажылдакчыларны албан-дужаалындан хостаан болгаш партиядан үндүрген. Оларның чамдыктарын кеземче харысалгазынга киирген. Ындыг фактылар, ылаңгыя Алма-Ата, Чимкент областарга болгаш чамдык өске-даа областарга база республикаларга, а ол ышкаш министерстволарга болгаш ведомстволарга тургулаан. Мындыг янзылыг болуушкуннар колдуунда-ла кадрларны шилип алырының болгаш кижизидериниң, оларның ажыл-чорудулгазын контрольдаарының партийжи принциптерин хажыдып турарындан үнүп турар.

Партия моон соңгаар-даа коммунистиң ат-алдарын бужартадып турар бүгү кижилерден бодунуң хүрээленин шиитпирлии-биле арыглаар. **(Адыш часкаашкыны).**

Ажыл-агыйжы болуру принципиалдыг айтырыг болур, ынчангаш ооң дугайын бистиң съездивиске база катап чугаалажып көөрү күзенчиг-дир. Сөглээн сөс биле кылган чүүлдүң аразында бичии-ле дүүшпейн баар болза, ол чорук кол чүүлге — партия политиказының ат-алдарынга когарал чедирер, ындыг болганда, ооң кандыг-даа хевири-биле эптежип болбас. Коммунистер партиязы — сөстүң болгаш ажыл-херектиң чаңгыс эвиниң партиязы. Бо дугайын удуртукчу бүрүзү, коммунист бүрүзү сактып чоруур ужурлуг. Чогум-на харын сөстүң болгаш ажыл-херектиң чаңгыс эвин көрүп, совет улус бистиң ажылывысты үнелеп көөр.

Апрель Пленумунуң соонда, төпке-даа, чер-черлерге-даа чугула доктаалдар хүлээп алдынган, солун идеялар болгаш саналдар кииртингилээн. Ынчалза-даа, бир эвес бо бүгү чүүлдерден амыдыралда чүнү боттандырганын, ажыл-херекте чүнү бүдүргенин сайгарып көөр болза, маргыш чок бурунгаарлаашкыннар-биле чергелештир, херек кырында боттандырыышкын үезинде эвээш эвес чүүлдер ылдыртынып чыдып калгылаан. Бир эвес коммунист, ылаңгыя удуртукчу кижи бүрүзү амыдыралды бурунгаар шимчедип, күш-ажылдың ажыктыын бедидер практиктиг хөделиишкиннерниң кайгамчык улуг ужур-дузазын билип албас болза, кандыг-даа эде тургузуушкун, кандыг-даа үндезин өскерилге болбас болгай. Организакчы ажылды хөй санныг хурал-суглаалар, ужур-утка чок болгаш хоозун чулчуруушкуннар-биле солуп болбас.

База бир айтырыг. Дужуметсиг чорукка шиитпирлиг болгаш кам-хайыра чок дайынны партия чарлаар ужурлуг. Владимир Ильич Ленин ооң-биле демисежири үндезин өскерилге үезинде, эргелеп-башкарылганың бир системазындан өскезинче шилчип турар үеде, кажан ажыл-агыйжы, дүрген болгаш шиитпирлиг болуру негеттинип турар үеде, онза чугула деп санап чораан. Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге база ажыл-агый механизмин үндезинни-биле эде тургузарынга холбашкан бистиң кол сорулгаларывысты шиитпирлээриниң оруунга дужуметсиг чорук бөгүн моондак боор турар. Бо айтырыг бисти дүвүреттейн барып болбас, ооң түңнелдерин үндүрерин негеп турар. Дужуметсиг хажыдыышкыннар, чүнүң-даа мурнунда ажыл-агыйжы эвес, ажыл-чорудулганың көскү болуру тургустунмаан, адаандан контроль чок, даандырган ажыл-херек дээш негелде кошкак черлерге илереп кээп турарын бодаары чугула.

Эштер!

Сөөлгү үеде харысалгалыг албан-дужаалдарга хөй чаа, шимченгир, амгы үеге таарышкан ажылдакчыларны идип үндүрген. Партия моон соңгаар-даа удуртулгага дуржулгалыг болгаш аныяк кадрларны кады ажылдадырының угланыышкынын чорудар. Удуртулгаже херээженнерни калбаа-биле депшидип турар. Партия болгаш совет органнарның составында оларның саны көвүдээн. Бүгү-ле депшидиишкиннерниң болгаш томуйлаашкыннарның сорулгазы чаңгыс: кижиниң политиктиг болгаш ажыл-агыйжы шынары, салымчаяанныы, ажылдакчының боттуг чедиишкини, ооң кижилерге хамаарылгазы. Чамдык кижилер коммунистер-биле, бөдүүн ажыл-ишчилер-биле доктаамал аралажырының партийжи чаңчылдарын чидирип турарын барымдаалааш, ону демдеглээри эргежок чугула деп бодап тур мен. А ол чүүл партия ажылының утка-шынарынга хора чедире бээр болгай.

Массалар-биле ханы харылзаалыг, идея талазы-биле туруштуг, инициативтиг угаан-бодалдыг, ажыл-агыйжы удуртукчу — бөгүн партия организациязы бүрүзүнүң удуртулгазынга ындыг кижилер херек. Удуртукчу, чүнүң-даа мурнунда партия удуртукчузу, кижилер-биле, улус боттарының тодаргай, боттуг амыдыралында бүгү чедер-четпес чүүлдерни холбаштырып турарын сагындырган-даа херээ бар бе? Бөдүүн ажыл-ишчилер райком, хоорком азы партия обкомунуң секретары кандыг болдур, партия комитеди, бүгү партияны дүүштүр көрүп бодаар болгай.

Партияның херээнге бердингени, ооң политиктиг угланыышкынын амыдыралга боттандырар дээш демиселдиң авангардында чоруп турар кадрлар бистиң эң-не кол эң-не үнелиг эртине-байлаавыс болур. Партия активи, бүгү коммунистер большевизмниң улуг чаңчылдарын шиңгээдип алыр, бо чаңчылдарга кижизиттинер ужурлуг. Принципиалдыг болгаш партийжи эп-найыралдыг болур чорук партияга, ооң звено бүрүзүнге хажыдып болбас норма-чижек болган турарын чедип алыр херек. Чүгле ындыг туруш партияның моральдыг кадыкшылын хандырып болур, а ол — бүгү ниитилелдиң кадык-чаагай болуруунуң үндезини.

(Уланчызы 10-гу арында).

ЭШ М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ИЛЕТКЕЛИНИҢ УЛАНЧЫЗЫ

3. Идеологияның амыдырал-биле харылзаазын быжыглаар, кижиниң угаан-бодалын сайзырадыр

Эштер! «Теоретиктиг ажыл чокта идейлиг удуртукчу бооп болбас, ол ышкаш ук ажылды ажыл-херектиң негелделерин ёзугаар башкарбайн, ол теорияның түңнелдерин пропагандалавайн база-ла ындыг удуртукчу бооп болбас». В. И. Ленин бисти ынчаар өөредип чораан.

Марксизм-ленинизм — кайгамчык улуг революстуг мировоззрение. Кижи төрелгетенниң мурнунга кажан-даа салып чорбааны эң буянныг сорулганы — Черге социал чөптүг тургузугну тургузарының сорулгазын ол үндезилээн. Ниитилел хөгжүлдезиниң чорудуушкуну чеже-даа хөй талалыг, удурланышкак бооп турза, ону чаңгыс аай, дүрүм ёзугаар, эртемге үндезилеп өөрениириниң оруун ол айтып, экономиктиг болгаш политиктиг күштерниң байдал-шынарын база кады хөделиишкинниң шын билип алырынга, демиселдиң шын угланыышкынын, хевирлерин болгаш аргаларын шилип алырынга, төөгүлүг шиитпирлиг өскерлиишкиннерге бүзүрелдиг болурунга өөредип турар.

СЭКП бодунуң ажыл-чорудулгазынга, марксисчи-ленинчи өөредигге шынчы болуру — чыгдынган дуржулгага үндезилээш, ону чогаадыкчы хөгжүдерин барымдаалап турар. Бөгүн партияның теоретиктиг угаан-бодалының төвүнде — бистиң ниитилеливистиң, нийти делегей хөгжүлдезиниң амгы, өскерлиишкинниг байдал-шынарындан үнүп келген айтырыгларның нарын комплекизи туруп турар. Дүргедедиишкинниң хөй талалыг сорулгалары, ооң бот-боттары-биле холбашкан талалары—политиктиг, экономиктиг, эртем-техниктиг, социал, культура, угаан-бодал болгаш психологтуг талалары—оон-даа ыңай ханы болгаш бүгү чүвени хаара тудуп, сайгарып көөрүн негеп турар. Экономиктиг болгаш социал баш удур көөр чоруктарга, төөгүлүг ханы шинчилелдерге үндезилеттинген шыңгыы философчу түннээшкиннер биске кончуг херек бооп турар.

Бистиң философтуг болгаш экономиктиг фронтувус база ниитилел дугайында эртемивис ниитизи-биле фактыларны амыдыралдың негелделеринден элээн хоорук бооп турарын эскербес аргажок деп чугаалаксап тур мен. Ооң-биле кады план-ажыл-агый органнарывыс болгаш өске-даа ведомстволар ниитилел шинчилекчилери эртемденнерниң ажыктыг саналдарын боттандырарынга чогуур сонуургалды көргүспейн турар.

Практиканың тодаргай хереглелдеринче ниитилел эртемнериниң калбаа-биле үнген турарының дугайында айтырыгны үе тургуспушаан, ниитилел шинчилекчилери эртемденнер амыдыралда болуп турар өскерлиишкиннерге боттарының хамаарылгазын билдилин-биле илередип, чаа чүүлдерни эскерип көрүп, практиканы шын углап-шиглеп шыдаар түңнелдерни кылырын негеп турар. Практикадан үнгеш, ханы түңнелдер болгаш сүмелер-биле байлакшып алгаш, аңаа дедир ээп кээп турар чүгле ындыг эртем угланыышкыннары амыдыралчы аргалыг болур.

Амыдыралдан хоорук, эреңгей билиглер болгаш чүвени кезээде шынныг, өскерилбес кылдыр соора билип көөр чорук шагдан тура билиглерниң херек кырында өзүп, немежиринге доктар-моондак бооп келген. Олар угаан-бодалды доктаадып, эртемни амыдыралдан өлүг хана-биле дуглап, ооң хөгжүлдезин саададып турар. Алыс шынны угуулгалар болгаш бижимел айтыышкыннар дузазы-биле дилеп тыппас. Ол эртем чугаалажыышкыннарынга болгаш маргылдааларынга төрүттүнер, боттаныышкын үезинде шылгаттынар. Төп Комитет бистиң ниитилел дугайында эртемивистиң хөгжүлдезиниң теоретиктиг болгаш практиктиг улуг хемчээлдиг түңнелдерин бээр орук дээш туржуп турар.

Амыдыралдың бүгү талаларынга партияның бадыткап турары чогаадыкчы байдал, ылаңгыя ниитилел эртемнеринге үре-түңнелдерлиг бооп турар. Ол байдалды бистиң экономистеривис болгаш философтарывыс, юристеривис болгаш социологтарывыс, төөгүчүлеривис болгаш литературоведтеривис чаа айтырыгларны дидим, идепкейлиг тургузарынга, оларны чогаадыкчы ёзу-биле теоретиктиг ажылдап кылырынга эки ажыглаар дээрзинге идегеп турар бис.

Ынчалза-даа ындыг идеялар чеже-даа хаара тудар күштүг болза, бир эвес олар массаларның социал-политиктиг дуржулгазы-биле тудуш холбашпаан болза, идепкейлиг бүдүн-бүрүн мировоззрениени чайгаар хевирлеп шыдавас. **Мурнакчы идеяларның болгаш чаа ниитилелди тургузарының практиказының холбаазындан социалистиг идеология энергияны болгаш дээштиг чорукту ап турар.**

Партияның идеологтуг ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыннары СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезинде тодараттынган. Оларны СЭКП ТК-ның Пленумнарынга, 1984 чылдың декабрьда болган Бүгү-эвилелдиң эртем-практиктиг конференциязынга чугаалажып көрген. Оларның чүгле чамдыктарынга доктаап көрейн. Эң-не кол, партияның салдарының бүгү күжүн мөөңнээри чугула чүүл — эртип турар үевистиң чидиг байдалын, ооң ханы өскерлиишкинниг байдал-шынарын кижи бүрүзүнүң билген турарын чедип алыры болур. Бир эвес бистер массаларның күш-ажылчы болгаш хөй-нийти идепкейин, оларның энергия болгаш эгелекчи чоруун оттуруп шыдавас, кижилерниң сеткилинге дээп шыдавас болзувусса, бистиң кандыг-даа планнарывыс агаарга астынып каар. **Ниитилелди чаа сорулгаларже углап-шиглээри, оларны шиитпирлээринче улустуң, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң чогаадыкчы күчү-шыдалын угландырары — чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң эң чугула негелдези ындыг бооп турар. (Адыш часкаашкыны).**

Угаанныг болгаш шын сөс кайгамчык улуг салдар чедирер күштүг болуру маргыш чок. Харын ол политиктиг, экономиктиг болгаш социал базымнар-биле каттыжар боор болза, ооң ужур-дузазы чүс-чүс катап улгады бээр. Шаан төткен чагыг-суртаалзыраашкыннардан чүгле ынчаар чайлап, кыйгырыгларны болгаш лозуннарны амыдыралдың дириг тыныжы-биле долдуруп болур.

Сөстүң ажыл-херек-биле каржы бээри идеологтуг кужениишкиннерни шыңгыызы-биле үне чок болдура бээр. Бир эвес кижи албан черлеринге, кудумчуга, магазинге каржы-хажагай чүүлдерге таваржып турар болза, доңгун болгаш дүжүметсиг чорукту буруу шаап, сагыш човангыр чорук дугайында чеже-даа лекция номчуур болзувусса, ол агаарже эстей бээр. Сагылга-чурум культуразының дугайында чеже-даа беседаны кылгаш, оларны бүдүрүлгениң, нийти чуртталганың, кижилерниң харылзааларының бедик культуразы дээш практиктиг демисел-биле быжыглавас болзувусса, олар ажык бербес. Социал чөптүг чорук, корум-чурум болгаш сагылга-чурум дугайында чеже-даа статьяларны бижиир болзувусса, бир эвес олар күш-ажылчы коллективтиң идепкейлиг хөделиишкини, хоойлуну чайгылыш чок ажыглаары-биле капсырлаттынмас болза, олар үре-түңнел чок артар.

Бистиң идеологиявыстың улуг шыны, политикавыстың принципиалдыын кижилер доктаамал көрүп, билген турар ужурлуг. Совет кижи бүрүзү бистиң идеалдарывыска болгаш үнелиг чүүлдеривиске быжыг бүзүрелдиг болур кылдыр шак ынчаар, күш-ажылды организастаарывыс болгаш чаагай чорукту хуваарывыс социалистиг нийти чуртталганың дүрүмнерин болгаш принциптерин ол хире ылаптыы-биле сагырывыс негеттинип турар. Чурттаар чер, аъш-чем хандырылгазы, чоннуң хереглел барааннарының шынары, кадык камгалалының деңнели — бо бүгү чүүлдер кижилерниң угаан-медерелинге болгаш хөөннеринге шуут-ла дорт салдар чедирип турар болгай. Партия, совет болгаш хөй-нийти организацияларының кижизидикчи ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан комплекстиг бүгү айтырыгларны чогум-на бо туруштар-биле көөр ужурлуг бис.

Социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедири дээш демисел үезинде идеология ажылының ажыктыын бедидеринге эң таарымчалыг хөй-ниитиниң байдалдары тургустунуп турар. Ынчалза-даа идей-политиктиг, күш-ажылчы болгаш мөзү-шынар кижизидилгези ооң дузазы-биле бөдүүнчүүр-дүр деп идегеп болбас. Бөгүнгү байдал чеже-даа таарымчалыг бооп турар болза, ооң чөрүлдээлиг болгаш берге талалары бар дээрзин доктаамал бодаар херек. Үнелээшкинге кандыг-даа чиигелдени болдуруп болбас.

Ниитилелдиң угаан-медерел хөгжүлдези — кезээде нарын чорудулга болур, ынчалза-даа амгы үе-чаданың онзагай байдалы өйү келген хөй-хөй айтырыгларны онза чидиглендирген. Бирээде, ниитилел байдалын, ооң характерин болгаш онзагай байдалын дүргедедиишкин сорулгаларының улуг хемчээлдиг болганы боду тодарадып турар. Болуп турар чүүлдү билип, хүлээп алырынга чамдык кижилер белен эвес болган. Ийиде, мону демдеглээри чугула: социал-экономиктиг хөгжүлдениң оожумнаан чоруу чүгле ажыл-агый удуртулгазының талазы-биле эвес, харын идеология ажылының талазы-биле шыңгыы частырыгларының түңнели болган.

Бо темага хамаарыштыр чугаа-сөстер, ам артында шын сөстер эвээш болган деп чугаалап болбас. Практикадан ап көөрге, эвээш эвес таварылгаларда шиглеттинген кижизидилге ажылдарын, пропаганданы амыдыралдан хоорулдуруп турган, хоозун кампаниялар-биле солуп турган ол чүүл ниитилел байдалынга таарымча чок чорукту болдуруп турган. Амыдыралчы чөрүлдээлерниң чидиглениишкинин эвээш эвес таварылгаларда тооп көрбейн турган, экономиканың, социал таланың база өске-даа талаларның херек кырында байдалы боттуг үнелээшкин албайн турган. Эрткен үениң уржуктары ис чок артпас болгай. Ол чүүлдер кижилерниң угаан-медерелинге, оларның хөделиишкиннеринге болгаш сагылга-чурумунга илереп, уржуктарын чедире бээр. Амыдыралдың хевир-байдалын дораан өскертип болбас, а угаазылалдың шуушпаң чоруун ажып эрттери оон-даа нарын. Маңаа шудургу кужениишкиннер кылыры эргежок чугула.

Ангыларның, социал бөлүктерниң, кижилерниң эрге-ажыктарын ылаптыг барымдаалаан турда, политика чугула түңнелдерни ынчан бээр. Бир эвес политика ниитилелди эргелеп башкарарынга хамаарыштыр шын болур болза, идеологияга, кижизидилгеге хамаарыштыр улам-на шын болур. Ниитилел дээрге тодаргай кижилер-дир, олар тодаргай эрге-ажыктарлыг, боттары өөрүшкү болгаш муңгагдалдарлыг, амыдыралдың ылап үнелиг болгаш үнелиг ышкаш бооп турар чүүлдериниң дугайында боттары билиг, бодалдарлыг.

Маңаа холбаштыр **кижизидилгениң чугула талазы болур тус-тус кижилер-биле ажылга** доктааксап тур мен. Олче кичээнгей салбайн турар деп чугаалап болбас, ынчалза-даа идеологтуг талада безин чаңчыгып калган «хемчээл» барымдаалаар чорук дыка шаптыктап турар. Бо талазы-биле саннар, шынап-ла, магадады бээр. Он-он болгаш чүс-чүс муң пропагандистер, агитаторлар, политинформаторлар, бөлгүмнер болгаш семинарлар, миллион-миллион тиражтыг солуннар болгаш сеткүүлдер, миллион-миллион «кижилер олурушкан» лекциялар. Бо бүгү чүүлдер эки болбайн аан. Ынчалза-даа карак шокараннаар бо саннар болгаш «олурушкан кижилер» аразынга дириг кижи чиде бербес чүве бе? Идеологтуг статистика, бир талазында, хөй-ниитиниң улуг хүлээп көрүүшкүнүн чедип алган маадырлыг ажыл-ишчилерни, а ийи талазында,—антисоциалистиг моральдың нептередикчилерин бистен хөлегелеп, дуглай бербээн бе? Ынчангаш кижизидилге херээнге эң-не тодаргай болуру ындыг онза чугула.

Идеологтуг ажылдың боттуг онзагай чүүлү болза, ооң социалистиг болгаш буржуаз идеологияларның удур-дедир чидиг демиселиниң үезинде чоруп турары болур. Буржуаз идеология капиталдың болгаш монополияларның кончаа орулгаларын хандырып турар идеология, авантюризмниң болгаш социал өжээн негээр чоруктуң идеологиязы, кедизи чок ниитилелдиң идеологиязы. Ооң сорулгазы билдингир: болдунар-ла арга-биле капитализмни мактап алгаары, ооң кижиге болгаш чөптүг эвес чорукка удур бүдүжүн чаап-чажырары, амыдыралга болгаш культурага бодунуң үлегер-майыын дөгээр; бүгү-ле аргалар-биле социализмни бактаары, демократия, хосталга, деӊ чорук, социал депшилге дээн чижектиг ындыг үнелиг чүүлдерниң утказын хажыдары болур.

Империализмниң өөскүткени «психологтуг дайынны» улустарның тускай догуннаашкынын, төөгүзүн болгаш культуразын каржы хажыдып турар агрессияның, информастыг империализмниң онзагай хевири кылдыр көөрүнден өске арга чок. Ол дээрге дайынга дорт политика-психологтуг белеткелдир, ол дугайын Барыын таланың авыяастап турары үзел-бодалдарны боттуг дүүштүрүп көөр, идеяларны хостуг солчур дээр чүүлүнге херек кырында дүүшпес чүүл болур. Кажан кижилерни империализмге таарышпас кандыг-даа ниитилелди боо хараалын дамчыштыр көөрүнге өөредип турар хөделиишкинни оон өске үнелээр арга чок.

Буржуаз пропаганданың салдарын артыр үнелээриниң барымдаазы чок болбайн аан. Совет кижилер даап салыр кижилерниң янзы-бүрү чугааларының ёзулуг үнезин четчири-биле эки билир, башкарыкчы монополистиг күштерниң хоралыг хөделиишкиннериниң ёзулуг сорулгазын эки сайгарып билир. Ынчалза-даа «психологтуг дайын» дээрге кижилерниң угаан-медерели, оларның үзел-бодалы, оларның амыдыралчы, социал болгаш угаан-бодал угланыышкыны дээш демисел болур дээрзин уттур эргевис чок. Политиктиг дуржулгазы янзы-бүрү, үе талазы-биле чүс-чүс чылдар-биле санаттынар, кажараан, аңгы талазы-биле удурланыкчы-биле тутчуп турар болгай бис. Ол амгы үениң техниктиг чепсек-херекселдери-биле чепсегленген, социализмни көөр хөңнү чок кылдыр төөредип каан кайгамчык улуг аппараттыг, калбак пропаганданың кайгамчык улуг машиназын тургускан.

Буржуаз пропагандистерниң былдамыжынга болгаш принцип чогунга бистиң идеологтуг ажылдакчыларывыстың бедик профессионалдыг чоруун, социалистиг ниитилелдиң моралын, ооң культуразын, информацияның ажыт-чажыт чок чоруун, бистиң пропагандавыстың дидим болгаш чогаадыкчы чоруун удурланыштыр тургузар ужурлуг бис. Идеологтуг диверсияны сойгалап илередиринге-даа, социализмниң боттуг чедиишкиннериниң, амыдыралдың социалистиг овур-хевириниң дугайында шынныг информацияны чедиреринге-даа шаап-халдакчы чорук херек.

Бис мөлчүгдел болгаш дарлал чок делегейни тургускан бис, социал сырый каттышкан болгаш бүзүрелдиг чоруктуң ниитилелин тургускан бис. Бис, бодувустуң Төрээн чуртувустуң патриоттары, моон соңгаар-даа бүгү күштеривис-биле ону камгалап, Ада-чурттуң байлаан көвүдедип, ооң экономиктиг күчүзүн болгаш моральдыг күжүн быжыглаар бис. Совет патриотизмниң ханы дөстери — ниитилел тургузуунда, бистиң буянныг идеологиявыста. Ёзулуг патриотизм—ажыл-херекчи хамааты турушта. Социализм — бедик мөзү-шынарлыг ниитилел. Ак сеткилдиг, биче сеткилдиг, төлептиг, бодунга негелделиг кижи болбайн чыткаш, идейлиг кижи бооп болбас. Чаа ниитилелдиң эчис сорулгаларын, принциптерин болгаш үнелиг чүүлдерин шудургузу-биле бадыткап тургусканывыс тудум-на, бистиң кижизидилгевис улам-на үре-түңнелдиг болур. Амыдыралдың арыы дээш демисел — идей-политиктиг ажылдың ажыктыын, ооң социал бериишкинин бедидерниң, багай болуушкуннарның тыптып келиринден магадылаарының дээштиг аргазы болур.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, эштер, идеологтуг ажылдың кандыг-даа талазын алыр болзувусса, бүгү чүүлдерге амыдыралды барымдаалаар ужурлуг бис. Информация, пропаганда, уран чүүл чогаадылгазы болгаш бот-тывынгыр уран чүүл, клубтарның болгаш театрларның, библиотекаларның болгаш музейлерниң ажылы ышкаш — идей-политиктиг болгаш күш-ажылчы, мөзү-шынарның болгаш атеистиг кижизидилгениң бүгү хевирлери болур ындыг диргиг, шимчеңгир, хөй талалыг херекке чаңгыс черге таптап турары шуут таарышпас.

Шапкын чорук болгаш өскерлиишкиннер-биле долдунган бистиң үевисте, **массалыг информацияның чепсектериниң ролю улуу-биле өзер.**

ТК-ның апрель Пленумунуң соонда эрткен үе бүгү партийжи журналистикага шыңгыы шылгалда болган. Редакциялар коллективтери нарын, хөй-хөй таварылгаларда чаа айтырыгларны дидими-биле холга алган. Солуннарның болгаш журналдарның арыннарынга, телевидение программаларынга амыдырал боду чедиишкиннери болгаш чөрүшкек чүүлдери-биле долу чырыттына берген, айтырыгларны ханызы-биле болгаш хамааты туруштан көрүп, четпестерни база чедир көрбээн чүүлдерни тодаргай шүгүмчүлеп, ону чидин-биле тургузуп турар апарган. Экономиктиг, социал болгаш идеологтуг чугула айтырыглар талазы-биле эвээш эвес боттуг саналдар көдүртүнген.

Массалыг информацияның чепсектериниң дээштиг амгы үеде улам-на улуг ужур-дузалыг апар чыдар. Чүгле дужун хараар болгаш чер-чурт тыртыжар чорук-биле эптеш чок нийти партийжи үзел-бодалдың илередикчизи, ол үзел бодалды бадыткаарының чепсээ кылдыр Төп Комитет оларны көрүп турар. Принципиалдыг бодал-биле бадыткаттынган, ажыл-херектиң экижидериниң эрге-ажыктарынга дүүшкен бүгү-ле чүүлдерни партия моон соңгаар-даа деткиир. Бодамчалыг, шалыпкын чорук хөй, а үй-балай чүве хөөредип, таварылга болган чүүлдерни бижиири эвээш болган тудум-на, массалыг информацияның чепсектериниң ажылы улам үре-түңнелдиг болур. **(Адыш часкаашкыны).**

Амгы үениң техниктиг деңнелинге чедир хандыртынмышаан, бисте телевидение болгаш радио дүрген хөгжүп турар. Олар информацияның, пропаганданың болгаш бистиң угаан-бодал болгаш культура талазы-биле үнелиг чүүлдеривисти бадыткаарының чепсээ болуп, амыдыралче быжыы-биле кирген. Бо талазы-биле чамдык эки чүүлдер тодазы-биле көстүп келген—теле болгаш радио дамчыдылгалар янзы-бүрү хевирлиг болгаш амыдыралчы болу берген, мооң мурнунда турган дөгейленген үлегерлерни ажып эртериче, көрүкчүлерниң болгаш дыңнакчыларның хөй янзы сонуургалын долузу-биле өөренип көөрүнче чүткүл көскү апарган.

Информацияның болгаш пропаганданың чепсектери боттарының бар аргаларын долузу-биле ажыглап турар деп чугаалап болур бе? Амдызында ынчаар чугаалап болбас. Оларның ажылында эреңгейлээр чорук ам-даа эвээш эвес, олуттуг байдал ажып эрттинмээн, чаа чүүлдү тооп көрбес чорук чайлаттынмаан. Болуушкуннарны чогуур үезинде дораан чырытпайн, практикада бадыткаттынып турар мурнакчы, чүүл дээш демиселди эреңгей көргүзүп турарынга кижилерниң сеткили хаңмайн турар. Чамдык чечен чогаалдарның, телепрограммаларның, кинофильмнерниң куду деңнелдии, чүгле идейлиг болгаш эстетиктиг тода утказын санаваска, чүвениң чараш-экизин безин барымдаалаваан чөптүг чемелээшкинни болдуруп турар. Кинопрокат, ном болгаш журнал үндүрер талазы-биле ажыл-херек шыңгыы чаартылгаларны кылырын негеп турар. ССРЭ-ниң Культура министерствозунуң, Күртелерадионуң, Күркинонуң, ССРЭ-ниң Ном үндүрер талазы-биле күркомитединиң, информация агентилелдериниң удуртулгазы чоннуң хөй санныг шүгүмчүлелдиг саналдарындан шыңгыы түңнелдерни үндүрер ужурлуг. Чётпестер ниити-даа болза, харысалга тодаргай дээрзин идеология кадрлары доктаамал бодап чоруур ужурлуг.

Партияның **культура талазы-биле политиказының** кол сорулгазы болза, кижилерниң салым-чаяанын илередиринге эң улуг делгемнерни ажыдары, оларның амыдыралын угаан-бодал талазы-биле байлак, хөй талалыг болдурары. Бо талазы-биле ажылды экижидеринче угланган үндезин өскерилгелерни чедип албышаан, бүгү культура-кижизидилгелиг ажылды кижилерниң угаан-бодал негелделерин улам долу хандырып, оларның эрге-ажыктарынга дүгжүп турар кылдыр чорудары чугула.

Ниитилелдиң мөзү-шынар талазы-биле экижиишкини, кижилерниң чурттап турар черинде угаан-бодал талазы-биле негелдези **литератураның болгаш уран чүүлдүң** байдалындан улуг чергелии-биле хамааржыр. Бистиң литературавыс чаа делегейниң тывылганын чырытпышаан, ооң бактаап тургустунарынга, бодунуң Төрээн чуртунуң патриотчу, ёзулуг интернационалчы кижизин кижизидеринге идепкейлиг киришкен. Ооң-биле ол бүгү улустуң херээнге бодунуң туружун, бодунуң ролюн шын тыпкан. Чон-даа, партия-даа чогаалчының, чурукчунуң ажылын үнелээрде, база-ла мону барымдаалаар, а литература боду болгаш совет уран чүүл боттарының сорулгаларын база-ла моон тодарадып турар.

Үени, ылаңгыя өскерлиишкиннерниң үезин, ханы бодап өөренип көөрү ниитилел негелдези апарганда, үениң медереп бодаары иштики хереглели апарган кижилерни үе боду кезээде идип үндүрер. Бистер ам ындыг үеде чурттап турар бис. Катап-катап хөөредип, амыдыралдың хензиг чүүлдерин коптарып бижээн, үеге дужа-келбиже таарыштырып каан, ажык хараан, кыдыра чогаалдарның партияга-даа, чонга-даа херээ чок. Ёзулуг уран чүүлдүң кезээде алыс утказы болуп чораан амыдыралдың шынын, уран-чечен ажыдыышкыннарны чогаалчыдан ниитилел манап турар.

Ынчалзажок амдыралдың шыны—ол туугай билиишкин эвес, а шуут тодаргай чүүл-дүр. Ол шын—чоннуң тиилелгелеринде болгаш ниитилел хөгжүлдезиниң чөрүлдээлеринде, күш-ажылчы хүннерниң маадырлыг чоруктарында болгаш хүн бүрү ажыл-херектеринде, тиилелгелерде болгаш аштырыышкыннарда, биргээр чугаалаарга, амыдыралдың бодунда, ооң хөй-хөй талаларында, бергелеринде болгаш өндүр чаагайында. Чүгле литература — идейлиг, уран-чечен, улусчу литература — бодунуң үезиниң тургузуп келген айтырыгларын шиитпирлеп шыдаар ак сеткилдиг, күштүг, тура-соруктуг кижилерни кижизидер. **(Адыш часкаашкыны).**

Бистиң ниитилеливистиң ажыл-амыдыралының чайгаар принциви — шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел. Олар чокта хөгжүлде чок. Литература-чечен чогаал критиказынга, шүгүмчүлел дээрге авторнуң бодун тогдунар, өрү көрдүнер чоруунга хандырылга адыры эвес, а хөй-ниитиниң херээ дээрзин бодавышаан, кадык моральдыг, чемереди чий бээр сеткил тайбыңчылаар болгаш эрге-дужаал хүндүлээр чоруктардан адырлыр үе келген. **(Адыш часкаашкыны).**

Чогаадыкчы эвилелдеривистиң чаңчылдары байлак. Уран чүүлдүң, черле ынчаш, бүгү ниитилелдиң амыдыралынга оларның ролю улуг. Ынчалзажок бо ажылга чаартылгалар херек. Оларның ажыл-чорудулгазының кол түңнели резолюциялар болгаш хуралдар-биле эвес, а чоннуң угаан-бодал амыдыралын байлакшыдып шыдаар талантылыг, онзагай, ниитилелге херектиг номнар, фильмнер, шиилер, чуруктар болгаш хөгжүм чогаалдары-биле хемчээттинер. Маңаа дүүштүр алырга, **бедик шаңналдарны тыпсыры-биле идип үндүрүп турар чогаалдарга негелдени бедидер дугайында** хөй-ниитиниң саналын шыңгыы кичээнгейге алыры чугула. **(Адыш часкаашкыны).**

Угаан-бодал, культура амыдыралын удуртуру—кичээнгейлиг болуру, чогаадыкчы чоруктуң онзагай чүүлдерин ханы билирин, литературага болгаш уран чүүлге улуг хандыкшылды, талантыга хүндүткелди негеп турар нарын ажыл. Маңаа хөй-ле чүве партияның культура политиказын пропагандалап, амыдыралга боттандырып билиринден, чогаалчының, композиторнуң, чурукчунуң чогаадыкчы ажылының, дилеп тывыышкыннарының дугайында чугаа чоруп турда, үнелел бээрде, чөптүүнден, чаагай сеткилдиг болуруундан хамааржыр.

Идеология ажылы—чогаадыкчы ажыл. Ында амыдыралдың бүгү таварылгаларында хереглеттинер чаңгыс аай доктааттынган саавыр чок, доктаамал дилеп тывыышкынны, амыдыралдан хожудап калбазын ол негээр. Амгы үениң сорулгаларын ханы билиринге, эртемге үндезилеттинген быжыг үзел-бодалга, принципиалдыг чорукка, бедик культурага, каяа-даа ажылдап тургаш, ажыл-херекти харысалгалыг ёзу-биле көөрүнге кижизидери бөгүн онза чугула. **Ниитилелдиң бышкан чоруунуң деңнелин бедидери, коммунизмни тургузары—ол дээрге кижиниң медерелиниң бышкан чоруун чайгылыш чок бедидери, ооң угаан-бодал амыдыралын байлакшыдары-дыр. (Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Партия бодунуң идеологтуг активиниң билиин, дуржулгазын, шудургу чоруун бедии-биле үнелеп турар. Партияның ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыннарының бирээзинде ооң эң харысалгалыг даалгазын алдарлыы-биле күүседип келген болгаш күүседип-даа турар миллион-миллион партийжилерге хамаарыштыр маңаа, бистиң съездивиске, эң эки сөстү чугаалаар херек. Бодунуң үзел-бодалын хууда үлегери-биле бадыткап, ханызы-биле бодап, кижилерни дыңнап база чугаалажып билир, ниитизи-биле теория болгаш профессионал мергежил-даа талазы-биле эки белеткеттинген, бистиң үевистиң чаа сорулгаларын чедиишкинниг шиитпирлеп шыдаар эштерни идеология ажылынче моон соңгаар-даа идепкейлиг депшидери чугула.

VI. ПАРТИЯНЫҢ ПРОГРАММАЗЫНЫҢ ЧАА ЭДИЛГЕЗИН БОЛГАШ УСТАВКА ӨСКЕРИЛГЕЛЕРНИ ЧУГААЛАШКАНЫНЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИНИҢ ДУГАЙЫНДА

Эштер! Партияның программалыг эчис сорулгалары, ооң амгы үеде экономиктиг болгаш политиктиг стратегиязы, партияның иштики амыдыралын, ажылдың стилин болгаш арга-хевирин сайзыраңгайжыдарының айтырыглары—Программаның чаа эдилгезиниң болгаш СЭКП-ниң Уставынга өскерилгелерниң төлевилелдериниң кол утказы болуп турар бүгү чүүлдер — СЭКП ТК-ның Политиктиг илеткелинде көрдүнген. Ынчангаш оларның утказын делгереди чугаалаары артык боор деп бодай-дыр мен. Ол документилерниң төлевилелдерин ниитизи-биле партияның болгаш бүгү улустуң чугаалажып көргениниң түңнелдерин үндүргенин барымдаалааш, чүгле принципиалдыг чамдык чүүлдерге доктаап көрейн.

Ол түңнелдер кандыгыл? Чүнүң-даа мурнунда СЭКП-ниң Программазының болгаш Уставының үндүрген түңнелдерни база негелделерни калбаа-биле деткээни болур. Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче партияның угланыышкынын, ооң Программазының коммунистиг келир үеже, Чер кырынга тайбыңны быжыглаарынче тодаргай утшиин коммунистер, совет кижилер деткип, **төөгүлүг чаа-чаа** сорулгалар ниитилел хөгжүлдезиниң тургустунуп келген айтырыгларының ханы анализинге үндезилеттинген дээрзин демдеглеп турарлар. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Программаның чаа эдилгези даштыкы чурттарның улуг сонуургалын хайныктырган. Депшилгелиг хөй-нийти ында буянныг сеткил сиңниккенин, кижиже кичээнгейни угландырганын, улустар аразынга бот-боттарын билчиринче, кижи төрелгетенниң тайбың келир үезин хандыртырынче чүткүлдүг кыйгының салдынганын демдеглеп турар. Делегейниң социалистиг системазының бүгү күрүнелери-биле эш-хуузунуң быжыг харылзааларынче болгаш янзы-бүрү талалыг кады ажылдажылгаже ССРЭ-ниң чайгылыш чок чүткүлдүү, тайбың, демократия, социал депшилге дээш, хамаарышпас чоруун быжыглаары дээш улустарның империализмге удур демиселин ооң шиитпирлии-биле деткип турары даштыкыда бистиң өңнүктеривисти сорук кирип турар. Буржуазтыг чурттарның угаан-сарыылдыг хөй-хөй ажылдакчылары бистиң Программавыстың тайбыңга ынакшылдыг угланыышкынын, СЭКП-ниң [illegible] бүгү-ле күрүнелер-биле болур-чогуур чаагай харылзааларны тургузарынче шугумун демдеглеп турар.

Съезд мурнунуң документилериниң белеткели болгаш чугаалажып көрүүшкүнү партияның идей-политиктиг ажылын күштелдирген, ажылчы чоннарның, миллион-миллион массаларының хөй-ниитичи идепкейиниң улам бедииринге идигни берген.

Программаның чаа эдилгезиниң, Уставтың төлевилелдерин партия эге организацияларының хуралдарынга, районнарның, хоорайларның, округтарның, областарның, крайларның отчёт-соңгулдалыг конференцияларынга, эвилелдешкен республикаларның компартияларының съездилеринге калбаа-биле чугаалашкан. Чүгле Программаның төлевилелин чугаалажып эгелээнинден бээр 6 миллион ажыг чагаа келген. Оларның авторлары—ажылчыннар болгаш колхозчулар, эртемденнер, башкылар, инженерлер, эмчилер, Совет Арминиң болгаш Флоттуң дайынчылары, коммунистер болгаш партия кежигүнү эвестер, хоочуннар болгаш аныяктар. Программаның чаа эдилгезин совет улустуң амыдыралчы эрге-ажыктарынга дүгжүп турар документ кылдыр үнелеп көрбүшаан, хөй-хөй саналдарны, немелделерни, эдилгеге чазалгаларны олар киирген. Оларның чамдыктарынга доктаары черле чугула боор.

Чамдык чагааларның авторлары, чугаалажып көрүп турарывыс төлевилелдиң онзагай чаазын демдеглевишаан, съездиге ону партияның дөрткү программазы кылдыр хүлээп алырын саналдап турар. Партияның чаа программаларын — баштай ийиги, а ооң соонда үшкү программаларны — хүлээп алыры ооң мурнундагы программада тодараттынган сорулгаларның күүсеттинеринден хамааржып турган. Ам байдал ооң өске.

Социализмни хөгжүдер болгаш быжыглаар, ону план ёзугаар база бүгү талалыг сайзыраңгайжыдар, совет ниитилелди коммунизмче улам бурунгаарладыр талазы-биле партияның кол сорулгалары күштүг болуп арткан. Бо киирген документиде үениң шылгалдазын тудуп эрткен теоретиктиг болгаш политиктиг айтыышкыннарны хевээр арттырган.

Ооң-биле чергелештир партияның үшкү Программазын хүлээп алган соонда, эрткен чээрби беш чыл дургузунда амыдыралга хөй-хөй чүүлдер өскерилген. Чаа төөгүлүг дуржулга мөөңнеттинген. Чамдык үнелелдер болгаш түңнелдер бадыткаттынмаан. Коммунизмниң калбак тургузуушкунунуң сорулгаларын практиктиг ажыл-чорудулгаларже шилчидери эрте болган. Чамдык тодаргай айтырыгларны шиитпирлээриниң хуусааларынга база частырыглар тургулаан. Социализмни сайзыраңгайжыдарының, ооң хөгжүлдезин дүргедедириниң, делегей политиказының чаа айтырыглары хүн чурумунга чидии-биле тургустуна берген. Партияның программалыг документизинге бо бүгүнү көргүзери негеттинип келген.

Ынчангаш бо киирген документини партияның үшкү Программазының чаа эдилгези кылдыр үнелээни херек кырында үндезиниг болгаш принципиалдыг ужур-утказыг болуп турар. СЭКП-ниң кол эчис сорулгаларын, коммунистиг тургузуушкуннуң дүрүм ёзугаар болур кол чүүлдерин бадыткавышаан, мөөңнеттинген төөгүлүг дуржулганы чогаадыкчы ёзу-биле угаап бодааның амгы шыңгыы өскерлиишкиннерниң үезиниң онзагай чүүлдеринге дүүштүр стратегияны болгаш тактиканы ажылдап кылганының дугайын херечилеп турар.

Ниитилел хөгжүлдезинге чурттуң чедип алган үе-чадазын үнелээни, база ону боттандырганының түңнелинде, чурттуң чедип алыр ужурлуг сорулгаларын тодаргайлаан Программаның негелделери хөй-ниитиниң улуг кичээнгейин хаара туткан. Бо талазы-биле янзы-бүрү саналдар кирген. Чамдык кижилер сайзыраңгай социализм дугайында тайылбырны Программадан долузу-биле уштуруп, өске кижилер ол дугайын ам-даа делгереди чугаалаар херек деп санап турар.

Бо айтырыг талазы-биле ылавылап көрдүнген болгаш боттуг туруш төлевилелде тодараттынган. Амгы социалистиг ниитилел дугайында кол түңнелдерде бистиң чуртувус сайзыраңгай социализмниң үе-чадазынче кирген дээрзин бадыткап турар. Социалистиг чурттарның акы-дуңмалышкы партияларының программалыг документилеринде сайзыраңгай социализмни тургузарының сорулгаларын салганын бис база хүлээп көрүп турар бис.

Ооң-биле чергелештир сайзыраңгай социализм дугайында тезис коммунистиг тургузуушкуннуң сорулгаларын шиитпирлээриниң оруктарының база хуусааларының дугайында бөдүүнчүдү билдинип турганындан биске нептерээнин сагыылдары артык эвес. Ынчалзажок сайзыраңгай социализм дугайында тайылбырга кол чүүлдер чоорту чаңгыс талалай берген. Болган чок-ла, чедиишкиннерни көргүзери колдааш, экономиканы интенсификацияның оруктарынче шилчидери, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери, чоннуң хандырылгазын экижидери, четпес чүүлдерни ажып эртери-биле холбашкан амыдыралдың тургузуп келген хөй айтырыгларны оюп эртип, олче чогуур кичээнгейни салбайн турган. Ол чорук үези келген айтырыгларны шиитпирлээринге болдунган хожудаашкыннарны агартырының бир янзы хевири болган. Амгы үеде, партия социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедириниң угланыышкынын чарлап база боттандырып турар үеде, ажылды ынчаар көөрү канчап-даа таарышпас.

Теоретиктиг болгаш политиктиг бодалды чедип алган чүүлдерни бүрүткээринче эвес, а амыдыралдың янзы-бүрү талаларында шынар талазы-биле өскерилгелер-биле холбашкан социал-экономиктиг депшилгени дүргедедириниң оруктарын болгаш аргаларын барымдаалап көөрүнче угландырарын тургустунуп келген байдал бистен негеп турар. Ниитилел депшилгезиниң үндезин сорулгаларын шиитпирлээрин эң чугулалап, ханызы-биле көөрүнүң дугайында чугаа чоруп турар. Программаның чаа эдилгезинде тодараттынган СЭКП-ниң стратегиязының утказы болза, өскерилгелерниң эргежок чугулазы, ниитилел хөгжүлдезиниң деӊ-дески шимчээшкинин күштелдирери болур. Социалистиг тургузугнуң артык күштери эң тодазы-биле илереттинип турда, мурнуку үелерден бээр артып калган айтырыгларны шиитпирлеп шыдаар шак ындыг чаа бедиктерже бистиң ниитилеливис социал-экономиктиг дүргедээшкинге үндезилээш, чогум-на олче үнер ужурлуг.

Программалыг негелделерни улам тодарадырының айтырыгларының талазы-биле янзы-бүрү саналдар база кирген. Программа болза харын оон-даа допчу — партияның моон соңгааргы сорулгаларының дугайында кыска декларация хевирлиг документ болур ужурлуг деп чамдык кижилер санап турар. Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң сорулгаларын улам тодарадып бижиирин чамдык кижилер саналдаан. Совет ниитилелдиң коммунизмче шимчээшкининиң үезинде эртер үелерин чылдар аайы-биле шын тодарадырын чамдык чагааларда саналдаан.

Программалыг документилерни тургузарының ленинчи принциптерин, мурнунда турган чаңчылдар ёзугаар, амгы делегейге, ооң дүрүм ёзугаар хөгжүлдезинге болгаш кол угланыышкыннарынга делгереңгей тайылбырны чедип алырынче масса-чонну кыйгырып турары партияның бодунуң мурнунда сорулгаларынга тода болгаш үндезилелдиг тайылбырны Программа бээр ужурлуг. Ооң-биле чергелештир Программа болза, эртемге шыңгыы үндезилеттинген, шуут-ла бадыткат-

(Уланчызы 11-ги арында).

ЭШ М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ИЛЕТКЕЛИНИҢ ТӨНЧҮЗҮ

тынган фактыларга барымдаалаттынган, экономика талазы-биле ылавылаттынган турар болгаш артык чүве аазавас ужурлуг деп, Ленин демдеглеп чораан. Келир үениң ниитилелин болгаш салдынып турар сорулгаларны тайылбырлап тура, амыдыралга колдуунда-ла боттаны бээр кылдыр кылырынче ол кыйгырып чораан. «Аргалыг-ла болза оваарымчалыг болгаш ыяк кылыр херек, а берип шыдавас чүвевисти бичии-ле аазапсывысса,— ол бистиң Программавыстың күжүн кошкадыр, олар (ажылчы чон) бистиң Программавыс чүгле хоозун бодал дээрзин каразыг бээр»—деп, Ленин бижээн.

Программаның саналдап турар эдилгези ол негелделерге дүгжүп турар-дыр. Программада көрдүнген сорулгаларны чедип алырының чылдарынга хамаарыштыр алырга, ындыг үени доктаадып тургузары бадыткаттынмаан. Эрткен үениң частырыглары — биске кичээндириг-дир. Амгы Программаның күүселдези бо чүс чылды ажып чоруй баары тодараттынган дээрзин бөгүн чүгле чугаалап болур.

Чоокку 15 чылдарда шиитпирлээр сорулгалар улам делгереди тодараттынган болгаш ол сорулгалар Программаның чаа эдилгезинде, ылаңгыя 2000 чылга чедир үеде чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарында көскүзү-биле тодараттынган. Эртем-техниктиг депшилгениң дүргедедириниң баазазынга үндезилээш, улус ажыл-агыйын хөгжүлдениң интенсивтиг оруунче шилчидеринге улуг базым болур он ийиги беш чыл программалыг сорулгаларны боттандырарынга чугула черни ээлээр дээрзи чугаажок болбайн аан.

СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезин белеткээр талазы-биле СЭКП ТК-ның комиссиязынга келген саналдарның болгаш чагааларның хөй кезии социал политиканың айтырыгларынга тураскааттынган. Чоннуң чаагай чорууну көдүрер, социал чептиг чорукту чер болганынга бадыткаар, социализмниң принциптеринге дүүшпейн турар бүгү-ле чүүлдерден бистиң амыдыралывысты арыглаар талазы-биле хемчеглерни совет кижилер чүүлдүгзүнүп база деткип турар. Бүдүрүп кылган кежиктерни күш-ажылдың хемчээлин болгаш шынарын барымдаалап хуваар принципти улам долу болгаш шынгыы боттандырарынче, хереглелдиң ниитилел фондузун сайзыраңгайжыдарынче; күш-ажылдың хемчээлинге болгаш хереглелдиң хемчээлинге контрольду күштелдиреринче, күш-ажылы-биле чедип албаан орулганы тургуспазынче база ниитиниң өнчү-хөреңгизин ажык-кончаа тыварынга ажыглаар оралдажыышкыннарны шиитпирлии-биле үзе шаварынче, янзы-бүрү адырларның база тус-тус черлерниң ажылдакчыларының күш-ажылы дээш материал талазы-биле шаңнап мактап турарында үндезин чок ылгалдарны узуткаарынче, күш-ажыл төлевиринде деңнештирер чорукту ажып эртеринче угланган саналдарны олар киирип турар. Ол саналдарның чамдыктары төлевилелде киирген. Өскелери партия, совет, ажыл-агый органнарынга кичээнгейлиг көрдүнген, хоойлужудулга дүрүмнеринге болгаш доктаалдарга, практиктиг ажыл-чорудулгага өөренип көрдүнген турар ужурлуг.

Чоннуң социалистиг бот-эргелелин хөгжүдер талазы-биле программада көрдүнген сорулгалар бүгү улустуң чугаалажып көрүүшкүнүнүң үезинде улуг сонуургалды хайныктырган. Социалистиг ниитилелди бүгү талалыг демократчыдар, бүгү ажылчы чонну экономиктиг, социал болгаш политиктиг ажыл-чорудулганы эргелеп башкарарынче эң хөй-биле болгаш идепкейлиг киириштиреринче угланыышкын чаңгыс эп-сеткилдиг деткимчени алган. Бо талазы-биле кылдынган тодаргай ажылдар база деткимчени алган, ниитилелдиң болгаш күрүнениң ажыл-херектерин эргелеп башкарарын улам сайзыраңгайжыдар айтырыгларны тодарадып турар үеде, демократияның эге үүрү болур күш-ажылчы коллективтерниң аргаларын улам калбаа-биле көргүзер дугайында саналдар кииртинген. Ол саналдар өөренип көрдүнген.

Совет кижилерни коммунистиг идеалдарның база мөзү-шынар нормаларының, оларга чөрүшкек үзел-бодалдыг кижилер-биле демиселдиң ёзузунга кижизиндерин күштелдирер дугайында саналдар бистиң ниитилеливистиң угаан-бодал сайзыралының дугайында сагыш салыышкынының илерели-дир. Бедик идейлиг чоруктуң болгаш моральдың принциптери партийжи Программаның негелделериниң утказынга улам долузу-биле сиңнигип кирзин дээш ол саналдарны хүлээп алыры чугула деп Программа комиссиязы санаан.

СЭКП-ниң Уставынга хамаарыштыр боттарының саналдарын ийи миллион хире кижи киирген. Партия Төп Комитеди чугаалажып көрүүшкүнүнүң түңнелин өөренип көргеш, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидеринче, партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин бедидеринче, партияның иштики демократиязын хөгжүдеринче, партия организация бүрүзүнүң, ажылдакчы бүрүзүнүң ажыл-чорудулгазынга доктаамал контрольду хандырарынче угланган чамдык чугула немелделерни болгаш тодарадылгаларны Уставтың төлевилелинге киирери чугула деп санаан.

Чамдык эштер коммунистерге негелдени бедидер дугайында тезисти деткивишаан, аажы-чаңы болгаш амыдыралының овур-хевири бистиң норма-чижектеривиске болгаш идеалдарывыска чөрүшкек кижилерден партияны хостаар дээш бо сорулгаларга дүүштүр партияның арыглаашкынын чорударын саналдап турар. СЭКП-ниң хүрээлеңин арыглаар талазы-биле тускай кампания чоруткан хереэ чок деп бодал бар. Бистиң партиявыс — кадык организм-дир, ол бодунуң ажыл-чорудулгазының стилин болгаш арга-хевирлерин сайзыраңгайжыдып, эреңгейлээр, дужуметсиг болгаш ёзу барымдалаар чоруктарның когун узуп, багай ажылы-биле болгаш төлеп чок аажы-чаңы-биле боттарының адын баксыраткан кижилерден хосталбышаан, бистиң бурунгаар шимчээшкинивиске моондактыг тапталган, эргижирээн бүгү-ле чүүлдерни сый шаап турар. Партия организациялары бо ажылды моон соңгаар-даа туруштуг, үргүлчү болгаш чайгылыш чокка чорудар ужурлуг.

Программаның чаа эдилгези, а ол ышкаш партияның Уставынга киирери-биле саналдаан өскерилгелер Ленинниң ажылдап кылганы болгаш практика-биле хынаттынган партия тургузуунуң большевикчи принциптерин, партийжи ажылдың стилин болгаш арга-хевирлерин, коммунистерниң аажы-чаңының мөзү-шынар норма-чижектерин быжыглап база сайзырадып турар.

СЭКП-ниң Программазын база Уставын чугаалажып көргениниң түңнелдери ниитизи-биле дыка эки болган-дыр, эштер. Олар хөй идеяларны болгаш чүүлдерни сайзырадыр, кыска илередиглерни тодарадыр, эдилгени экижидер арганы берген. Съезд мурнунуң документилерин чугаалажып көөрүнге ажыл-херекчи, сонуургалдыг ёзу-биле киришкени дээш коммунистерге, бүгү совет кижилерге ханызы-биле өөрүп четтиришкинни бистиң съездивистиң өмүнээзинден илергейлээрин чөпшээреп көрүңер. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Партия Төп Комитединиң бодалы-биле алырга, партияның дуржулгазы-биле, чоннуң дуржулгазы-биле байлакшыдып, киирген ол төлевилелдер үениң ёзузунга, чурттап эртип турарывыс төөгүлүг үе-чаданың негелделеринге дүгжүп турар. Марксисчи-ленинчи өөредигге бистиң партиявыстың шынчызын төлевилелдер бадыткап, иштики болгаш делегей амыдыралының үндезин айтырыгларынга эртемге үндезилеттинген харыыларны берип, тодаргай перспектива-биле коммунистерни, бүгү ажылчы чонну чепсеглеп турар. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

* * *

Эштер! XXVII съездиге чугаалажып көөр кылдыр киирген бистиң улам ыңай хөгжүлдевистиң программалыг сорулгалары мындыг-дыр.

Көрдүнген планнарывыстың боттуун чүүден эскерип турар бис? Социал-экономиктиг депшилгени дүргедедиринче угланыышкынның шынныының болгаш боттанган турарының магадылалы чүдел?

Хамыктың мурнунда бистиң планнарывыс марксисчи-ленинчи эртемниң быжыг үндезининге тургустунуп, Владимир Ильич Ленинниң идеяларының эгээртинмес байлаанга үндезилеттинип турарында.

Социализмниң кайгамчык улуг аргаларындан, массаларның дириг чогаадылгазындан күштүг СЭКП ап турар. Ленинчи партия төөгүнүң нарын эргилделериниң үезинде бурунгаар шимчээшкинниң шын оруктарын тывар, ажылчы чоннуң миллион-миллион массаларын хей-ат киирер, сырый каттыштырар болгаш организастаар аргалыын чаңгыс эвес удаа көргүзүп келген. Революцияның, тайбың тургузуушкунуң, дайын шылгалдаларының чылдарында, дайын сөөлүндеги чиик эвес үеде шак ындыг турган. Моон соңгаар-даа шак ындыг болур дээрзинге бүзүрээр бис. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Ажылчын аңгының деткимчезинге идегеп турар бис, чүге дээрге, партияның политиказы — ооң политиказы-дыр. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Тараачыннарның деткимчезинге идегеп турар бис, чүге дээрге, партияның политиказы — оларның политиказы-дыр.

Улусчу интеллигенцияның деткимчезинге идегеп турар бис, чүге дээрге, партияның политиказы — ооң политиказы-дыр. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Херээженнерниң, бистиң анныктарывыстың, хоочуннарның бүгү социал бөлүктерниң, Совет Төрээн чуртувустуң бүгү нацияларының болгаш биче улустарының деткимчезинге идегеп турар бис, чүге дээрге, партияның политиказы — бүгү улустуң идегелдериниң, эрге-ажыктарының болгаш күзел-бодалдарының илергейлээшкини-дир. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Бистиң улуг күрүневистиң күчүзүн улам-на быжыглаарынче, бистиң амыдыралывыс улам эки, арыг чептиг болурунче угланган партияның стратегтиг угланыышкынын медерелдиг, ак сеткилдиг бүгү кижилер, совет патриот бүрүзү деткиир дээрзинге бүзүрээр бис. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

СЭКП-ниң даянганы күчүлүг ниитилел күштери ол-дур. Олар партияны эдерип, коммунистерниң партиязынга бүзүреп турар. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Төөгүнүң соксаал чок агымы ийиги болгаш үшкү муң чылдың аразында кызыгаарда чедип келген. Ооң ыңай, ол кызыгаарның артынга чүү болурул? Даап бодаваа [illegible] зажок бөгүн бистиң көдүрүп турар планнарывыс анаа эвес, а дидим чүткүлдүг болгаш бистиң ажыл-херектеривис социалистиг мөзү-шынарның болгаш чептиг чоруктуң кол бодалы-биле сиңниккен дээрзин билир бис. Амгы [illegible] чылда бистиң социал, харын-даа амыдыралчы деп чугаалаар ийик мен, стратегиявыс ядролуг айыыл-халаптан амыдыралды арыглавышаан, өртемчейниң кижи деп адаары онзагай чурттакчызының бүгү-ле чаагай мөзү-шынарларын тургузуушкунуң, чүгле тургузуушкунуң сорулгаларынга эчизинге чедир баараан болдуруп, бөмбүрзек, дээр болгаш космос делгемин камгалап, ону тайбың сайзыралдың төлээлекчилери болуп шиңгээдип алырынче угланган. **(Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).**

Чурттуң келир үези болгаш Чер кырынга быжыг тайбың дээш, көрдүнген угланыышкынның шынныы дээш партия бодунуң харысалгазын ханызы-биле медереп билип турарынга совет улус бүзүреп болур. Ону амыдыралга херек кырында боттандырарынга чугула чүүл—ол дээрге кызымак ажыл, партияның болгаш чоннуң чаңгыс эви, бүгү ажылчы чоннуң сырый дем каттыштырган ажыл-херектери-дир. **(Диңмиттиг адыш часкаашкыны).**

Энергия-биле, тура-соруктуң чаңгыс эптии-биле улам бедик көдүрлүр, бурунгаарлаар—дээн улуг Ленинниң чагыын чогумна ынчаар, чүгле ынчаар күүседип болур бис. Ооң өске салым-чолду төөгү биске бербээн. Ынчаарга, эштер, ол дээрге кайгамчык чаагай салым-чол-дур! **(Диңмиттиг үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны. Шупту туруп келген).**

(Төнчүзү. Эгези 2—10 арыннарда).

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИ, КРЕМЛЬДИҢ СЪЕЗДИЛЕР ОРДУЗУ, ФЕВРАЛЬ 25

Өндүр-улуг ленинчи өөредиг коммунистер партиязынга угланыышкынын тодарадырынга, ажыл-чорудулгазының удуртулгазынга кажан-даа шынчы орук айтыкчызы боop келген. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң чер болганда быжыгып турар шугуму чаартылганың болгаш тургузуушкунуң күчүлүг энергиязын, миллионнарның кызымаккай, чогаадыкчы күш-ажылының амыдыралчы күжүн хайныктырган бо хүннерде партия, бүгү совет улус боттарының планнарын болгаш күзел-бодалдарын Ленин-биле, ооң өлүм чок идеялары-биле дүүштүрүп турар.

Партия чедип алган чүүлдерни боттуу-биле үнелеп көрбүшаан, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң хөй талалыг сорулгаларын тодарадып турар. Ол бодунуң ажыл-чорудулгазынга ниитилелдиң шынар талазы-биле чаа байдалын чедип алыр, коммунистиг тургузуушкуннуң оруу-биле чедишкинниг бурунгаарлаар арганы бээр ындыг өскерилгелерни болгаш чаартылгаларны, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң ындыг деңнелин чедип алырынче совет кижилерниң тура-соруунга болгаш чүткүлүнге даянып турар.

СЭКП чон-биле сырый чаңгыс эвинден күштүг албышаан, массаларның энергиязын ниитилел хөгжүлдезиниң үези келген айтырыгларын дидими-биле, соңгаарлатпайн шиитпирлээринче бедик харысалгалыг, ёзулуг революстуг калбак хемчээл-биле углап турар. Термоядролуг дайынның кыжаныышкынын узуткаарынче, боо-чепсекти бүгү-ниитини болгаш бүрүн дүжүрерин чедип алырынче ленинчи партияның чайгылыш чок угланыышкыны делегейниң улустарының үндезин эрге-ажыктарынга дүгжүп турар.

Партияның съездизинче коммунистер боттарының эң эки төлээлекчилерин соңгааннар. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXVII съездизиниң делегаттары эгелээн ажыл-херектериниң шынныынга ханы бүзүрел-биле, ниити ажылга салыышкынны киирериниче идепкейлиг чүткүл-биле чыглып келгеннер. Съезд февраль 25-те Москвага, Кремльдиң Съездилер ордузунга ажыттынган.

Эртенгиниң 10 шак. СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери **М. С. Горбачев, Г. А. Алиев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Д. А. Кунаев, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, В. В. Щербицкий** оларны залга олурганнар үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны-биле уткааннар. Делегаттарның болгаш аалчыларының чылыы-биле утканы СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары **М. С. Горбачев** съездини ажыткан. Ооң чугаалааны болза:

Эштер делегаттар!

Эвилелдешкен республикаларның Компартияларының съездилеринге, партияның край, область конференцияларынга Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXVII съездизинге 5000 делегаттарны соңгаан. Съездиде 4993 делегаттар чедип келген. Чөптүг чылдагааннар-биле 7 кижи келбээн. Ол биске съездиниң ажылын эгелээр арганы берип турар.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң даасканын ёзугаар СЭКП-ниң XXVII съездизи ажыттынган деп чарлап тур мен. (Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).

Эштер!

Бистер съездиниң удуртур органнарын — Президиумну, Секретариатты, редакция болгаш мандат комиссияларын тургузуп алыр ужурлуг бис.

Партияның республика, край болгаш область организацияларының делегацияларының төлээлекчилер чөвүлелиниң дүүн Кремльге болган хуралынга ол органнарның составының талазы-биле саналдарны белеткээн. Ол саналдарны съездиниң делегаттарынга үлеп берген болгаш силерге чугаалажып көөрү-биле киирген.

Делегаттар съездиниң Президиумун чаңгыс үн-биле соңгаан.

Президиумда ол ышкаш — коммунистиг, ажылчын, революсчу-демократтыг болгаш социалистиг партияларының СЭКП ТК-ның чалганын ёзугаар съездиде келген делегацияларының удуртукчулары.

Съездиниң Секретариадын, редакция болгаш мандат комиссиязын чаңгыс үн-биле соңгаан.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев чүве чугаалаан. Ооң чугаалааны болза:

Эштер!

Съездиде коммунистиг, ажылчын, революсчу-демократтыг, лейборист болгаш өске-даа партияларның 152 делегациязы, демократтыг хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери киржип турар. Олар бөмбүрзектиң бүгү диптериниң 113 чурттарындан келгеннер. Оларның долу даңзызы силерде бар. Москваже боттарының делегацияларын чорутканы-биле бисти хүндүлеп көрген партияларга, организацияларга, шимчээшкиннерге чүректиң ханызындан өөрүп четтиришкинни съездиниң өмүнээзинден илергейлээрин чөпшээреп көрүңер. Бо дээрге, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязынга хүндүткелдиг хамаарылгазын, ооң делегейге ат-алдарын хүлээп көргени ол тур. (Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны).

Съездиниң ажылында социалистиг чурттарның коммунистиг болгаш ажылчын партияларының делегациялары киржип турар. Бистиң партияларывыстың болгаш күрүнелеривистиң быжыгып турар кады хөделиишкинин, оларның интернационализми делегейниң ниитилел хөгжүлдезиниң кайгамчык улуг күжү болу берген.

Бистер-биле кады, чаа ниитилелди — дарлалдан болгаш мөлчүлгеден хостуг ниитилелди тургузуп, бүгү ниити тайбының болгаш социал депшилгениң херээнге шиитпирлиг үлүгнү киирип турар партияларга болгаш улустарга чүректиң ханызындан байыр чедирип тур бис.

Социал депшилгениң болгаш национал хосталганың оруун шилип алган. Африка, Азия, Латин Америка чурттарының элээн хөй башкарыкчы партияларының делегациялары бо залда база олуржуп турар. Делегей ниитилежилгезинге политиктиг болгаш экономиктиг харылзааларны демократчыдары дээш туржуп турар, делегейниң бо чаа улуг күжү-биле бистиң эп-сеткил каттыштырылгавысты илергейлеп тур бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Бистиң съездивисте Барыын Европаның, АКШ-тың болгаш Канаданың, Азия болгаш Оожум океан чурттарының, Латин Америка болгаш Африка чурттарының коммунистиг болгаш ажылчын партияларының делегациялары чедип келген. Коммунизмниң идеалдары дээш, күш-ажылдың кижилериниң эрге-ажыктары дээш, бүгү кижи төрелгетенге тайбың, демократия болгаш хосталга дээш маадырлыг демиселчилер-биле, бистиң аңгы талазы-биле акы - дуңмалышкыларывыс-биле база катап ужуражып келгенивиске өөрүп турар бис. Бистиң угаан-бодалдарывыс, бөгүн кара бажыңнарда хилинчектенип, боттарының депшилгелиг үзел-бодалдары дээш шаажылалга болгаш истеп-сүрүүшкүннерге таваржып турар кижилер-биле кады. Олар бистиң съездизивистиң үнүн, совет коммунистерниң эп-сеткил каттыштырылгазының үнүн база дыңнаар дээрзинге бүзүрелдиг бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Съездиде революсчу-демократтыг болгаш национал-демократтыг партияларның делегациялары база келген. Политиктиг болгаш экономиктиг хамаарышпас чорукту быжыглаары дээш, империализмге, колониализмге болгаш сөөкязы ылгаар чорукка удур демисежип турар улустарның төлээлекчилеринге изиг байыр чедирип тур бис. **(Адыш часкаашкыны).**

Съездиниң аалчыларының аразында социалистиг, социал-демократтыг, лейборист партияларның төлээлекчилери бар. Социалистиг интернационалдың төлээлекчилери база келген. Дайын айыылын чайладырының, чепсеглениишкинни дүжүрериниң херээнге бурунгаарлаарының, оларның ниитилел тургузуундан хамаарылга чокка күрүнелер аразынга тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның принциптерин быжыглаарының эрге-ажыктарынга бистиң харылзааларывыс моон соңгаар-даа хөгжүүр дээрзинге бүзүрелди илередирин чөпшээреп көрүңер.

Сураглыг политиктиг болгаш хөй-ниити ажылдакчыларының, массалыг, улуг салдарлыг демократтыг организацияларның төлээлекчилериниң съездиге олуржуп турарынга өөрүп турар бис.

Социализмниң, тайбының, демократияның, национал хосталганың болгаш социал депшилгениң күштериниң төлээлекчилеринге Силерниң өмүнээңерден, эштер, бистиң чуртувустуң бүгү коммунистериниң өмүнээзинден чүректиң ханызындан байыр чедирерин чөпшээреп көрүңер. Оларга чедишкиннерни болгаш аас-кежикти күзээлицер! **(Үзүктел чок адыш часкаашкыны).**

Эштер! XXVI съездиниң соонда эрткен үе иштинде сураглыг совет политиктиг болгаш күрүне ажылдакчылары Леонид Ильич Брежнев, Юрий Владимирович Андропов, Константин Устинович Черненко, Михаил Андреевич Суслов, Арвид Янович Пельше, Дмитрий Федорович Устинов мөчээннер.

Ол-ла үениң иштинде делегейниң коммунистиг, ажылчын болгаш национал-хосталгалыг шимчээшкини Сугисвара Викремасингхе, Вальдек Роше, Вилле Песси, Никола Шаун, Исмаил Билен, Юсуф Даду, Густаво Мачадо, Энрико Берлингуэр, Томио Нисидзава ышкаш ындыг маадырлыг интернационалисчи демиселчилерин чидирген. Империализмге болгаш колониализмге удур, тайбың болгаш улустарның айыыл чок чоруу дээш демиселге улуг салыышкынны киирген Индияның Премьер-министри Индира Ганди амызындан халаптыг-биле чарылган.

Амыдыралы чырыткылыг коммунистиг идеалдар дээш, тайбың болгаш Черге кижилерниң аас кежии дээш демисел-биле чарылбас холбаалыг бистиң өнүүктеривистиң болгаш сурукчуларывыстың аттарын чүректеривиске кезээ мөңгеде артырып алыр бис.

Оларның тураскаалын сактып минута иштинде мыт чок турарын диледим. (Шупту туруп келген).

* * *

Делегаттар съездиниң ажылының хүн чурумун болгаш регламентизин чугаалажып көөрүнче киирген.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң дараазында хүн чурумун чаңгыс үн-биле бадылаан:

1. СЭКП Төп Комитединиң отчёду болгаш партияның сорулгалары.
2. СЭКП-ниң Программазының чаа эдилгезиниң дугайында.
3. СЭКП-ниң Уставында өскерилгелер дугайында.

Баштайгы үш айтырыглар талазы-биле:

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXVII съездизинге Төп Комитеттиң политиктиг отчёт илеткели — илеткелчи СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. Горбачев.

4. СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының отчёду—илеткелчи СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының даргазы эш Г. Ф. Сизов.
5. 1986—1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг база социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарының дугайында— илеткелчи ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы эш Н. И. Рыжков.
6. Партияның төп органнарын соңгуур.

Баштайгы үш айтырыглар талазы-биле тускай илеткелдерни кылбас, а оларның утказын партияның XXVII съездизинге Төп Комитеттиң политиктиг илеткелинге тайылбырлаар.

(СЭТА).

В. И. ЛЕНИННИҢ МАВЗОЛЕЙИНГЕ ВЕНОК САЛГАН

Февраль 25-те СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери Г. А. Алиев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Д. А. Кунаев, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, В. В. Щербицкий, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидаттар П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, В. В. Кузнецов, Б. Н. Пономарев, С. Л. Соколов, Н. В. Талызин, СЭКП ТК-ның секретарлары Л. Н. Зайков, М. В. Зимянин, И. В. Капитонов, В. П. Никонов, эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының бирги секретарьлары, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң Президиумунуң өске-даа кежигүннери, СЭКП крайкомнарының болгаш обкомнарының бирги секретарьлары Коммунистиг партияның үндезилекчизи, делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң баштыңчызы, делегейде баштайгы социалистиг күрүнениң тургузукчу —В. И. Ленинниң Мавзолейинге барып, венок салганнар.

Чиңгир кызыл лентада мынчаар бижээн: «Владимир Ильич Ленинге СЭКП-ниң XXVII съездизиниң делегаттарындан». (СЭТА).

КРЕМЛЬ ЧУГААЛАП БАЗА КӨРГҮЗҮП ТУР

Делегейниң ийи миллиард телекөрүкчүлери февраль 25-те СЭКП-ниң XXVII съездизиниң ажылының эгелээниниң херечилери болганнар. Космоста спутниктер, харылзааның кабель болгаш реле шугумнары Черниң янзы-бүрү девискээрлеринде кижилерни Советтер чуртунуң эң чугула болуушкунунуң көрүкчүлери болдуруп, Кремльдиң Съездилер ордузунуң ханаларын алгыдыпкан ышкаш болган.

Бистиң Төрээн чуртувустуң найысылалының чүрээнде тургускан телекамералар съездиниң баштайгы хүнүнүң байырлыг болгаш ажыл-ишчи байдалын дамчыдып көргүскен. «Интервидениениң» болгаш «Евровидениениң» системаларын, Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилел радиозунуң бүгү программаларын дамчыштыр коммунистер шуулганының ажыттынганының, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң кылганы XXVII съездиге СЭКП Төп Комитединиң Политиктиг илеткелин дорт дамчыткан. А даштыкы дыңнакчыларга дорт репортажты француз болгаш англи дылдар кырынга чоруткан.

Москва.

(СЭТА-ның корр.).

ПАРТИЯНЫҢ ҮШ СЪЕЗДИЗИНИҢ ДЕЛЕГАДЫ

ВОЛОГДА ОБЛАСТЬ. Вологдадан ырак эвесте делгем шөлдерлиг Кара хөрзүннүг эвес черниң эң дээре ажыл-агыйларының бирээзи болур Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниг «Төрээн чурт» деп колхозту дүрүм ёзугаар мурнакчы дуржулганың школазы деп адап турар. Ону үжен чыл ажыг үе иштинде барык чартык чүс чыл партия стажтыг коммунист Михаил Григорьевич Лобытов баштап турар. Партияның XXV болгаш XXVI съездилериниң ажылынга ол киржип чораан, а бо чылын ындыг алдарны аңаа үшкү удаа көргүскен.

XI беш чылда көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдеринге чедип алган шылгараңгай чедиишкиннери дээш М. Г. Лобытов Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры деп ат-биле ийи катап шаңнаткан. Хөй-ниити ажылынга Михаил Григорьевич хөй үени үндүрүп турар. Ол боду Бүгү-россияның колхозтар чөвүлелиниң даргазының оралакчызы, партияның Вологда обкомунуң кежигүнү, область Совединиң депутады.

ЧУРУКТА: «Төрээн чурт» колхозтуң мурнакчы малчыннары-биле М. Г. Лобытовтуң турары.

С. МЕТЕЛИЦАНЫҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохроникаzы.

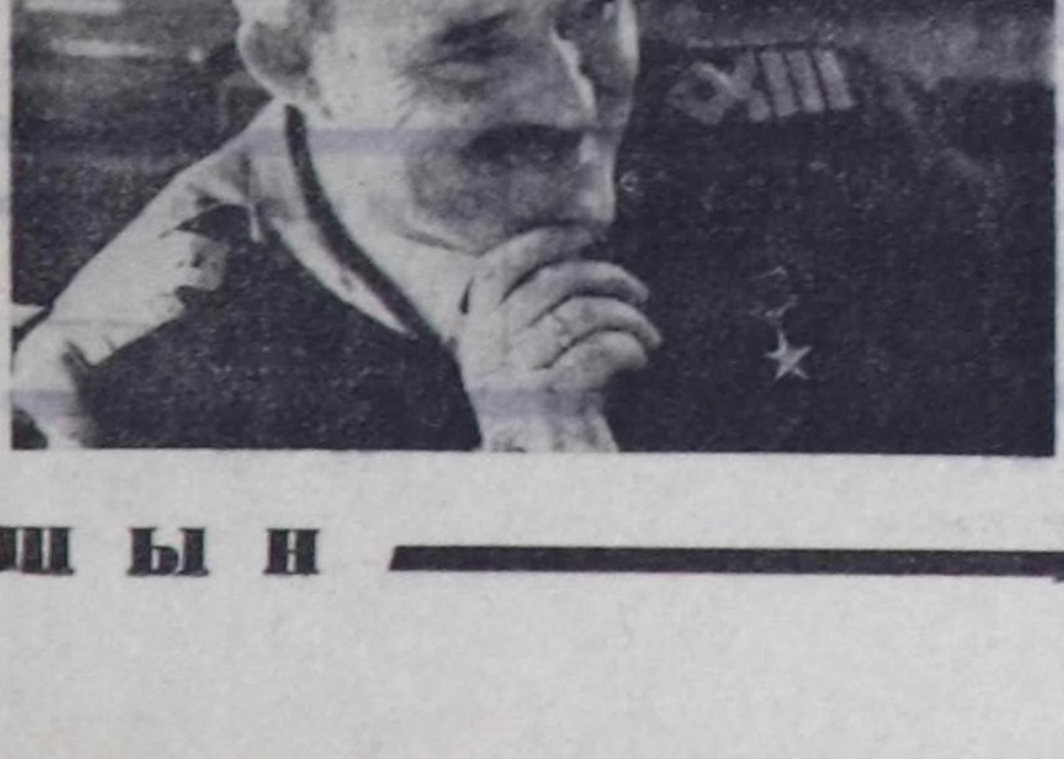

ДАЛАЙ—ООҢ ЧОЛУ

ВЛАДИВОСТОК. «Григорий Алексеев» теплоход бо удаада бодунуң доктаамал капитаны Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Семен Степанович Маслов (чурукта) чокка эжиндирип чорупкан. Ол эрик кырында үдекчилерниң аразынга турган. Ооң чылдагааны чөптүг — СЭКП-ниң XXVII съездизиниң ажылынга киржиринге ынчан белеткенип турган.

...С. С. Масловтуң чээрби беш чылдың иштинде океан судноларын-биле эрткен оруктары —Арктиканың хөй миль доштары, экваторнуң чылыг сугалары—ниитизи-биле бүгү океаннарның делгемнери ол боор турар. Сөөлгү чылдарда ыраказ эжиндиришкин капитаны «Григорий Алексеевтиң» экипажын удуртуп турар. Он бирги беш чылда ооң экипажы далайжыларның Бүгү-эвилел социалистиг чарыжынга чаңгыс эвес удаа тиилекчи болган. Чүгле эрткен чылын безин алды миллион ажыг рубль арыг орулганы алган. Бо хүннерде мурнакчы коллектив Ыраккы Чөөн чүк бассейниниң социалистиг чарыжының мурнунда чоруп турар.

С. КОЗЛОВТУҢ фотозу.

СЭТА-ның фотозу.

ПАРТИЯНЫҢ СЪЕЗДИЗИНГЕ ТУРАСКААТКАН

«Советтерниң базымнары. Кинокамера төөгүнү тырттырып турар» деп үш томнуг ном-альбом Совет Эвилелиниң эрткени узун оруун тодаргайы-биле көргүзүп турар. Ону «Искусство» деп ном үндүрер чер парлаан. Ол дээрге социализмни тургузары, тайбынны быжыглаары дээш совет кижилерниң хүн-бүрү амыдыралының, кызымаккай, эрес-маадырлыг күш-ажылының дугайында фото көргүзүглери-дир.

Ном-альбомда киирген кино-материалдар боттарының ажыл-херээн төөгүге киирген кижилерниң дугайын, оларның чаагай аажы-чаңнарын билип алыр арганы берип турар. Үзбекистан чурттуг сураглыг хөвенчи. Украинада мурнакчы колхозчу, Донбасста шахтёр болгаш Ыраккы Чөөн чүкте эртемден-даа — аңгы-аңгы назы-харлыг, профессиялыг болгаш националдыг кижилер ном арыннарындан номчукчу-биле чугаалажып турар. Хрониканың кадрлары эрткен үениң байдалын, хоорайларның болгаш суурларның байдалдарын, хөй-ниити амыдыралының эң чугула фактыларын, совет культураның болгаш эртемниң төөгүлүг болуушкуннарын көргүзүп турар.

Эң хоочун кинооператорларның бирээзи— А. Лебедев СЭКП-ниң XXVII съездизинге тураскааткан ном-альбомну чыып тургускан.

(СЭТА).

КУЛЬТУРАНЫҢ МАСТЕРЛЕРИ—ПАРТИЯНЫҢ СЪЕЗДИЗИНГЕ

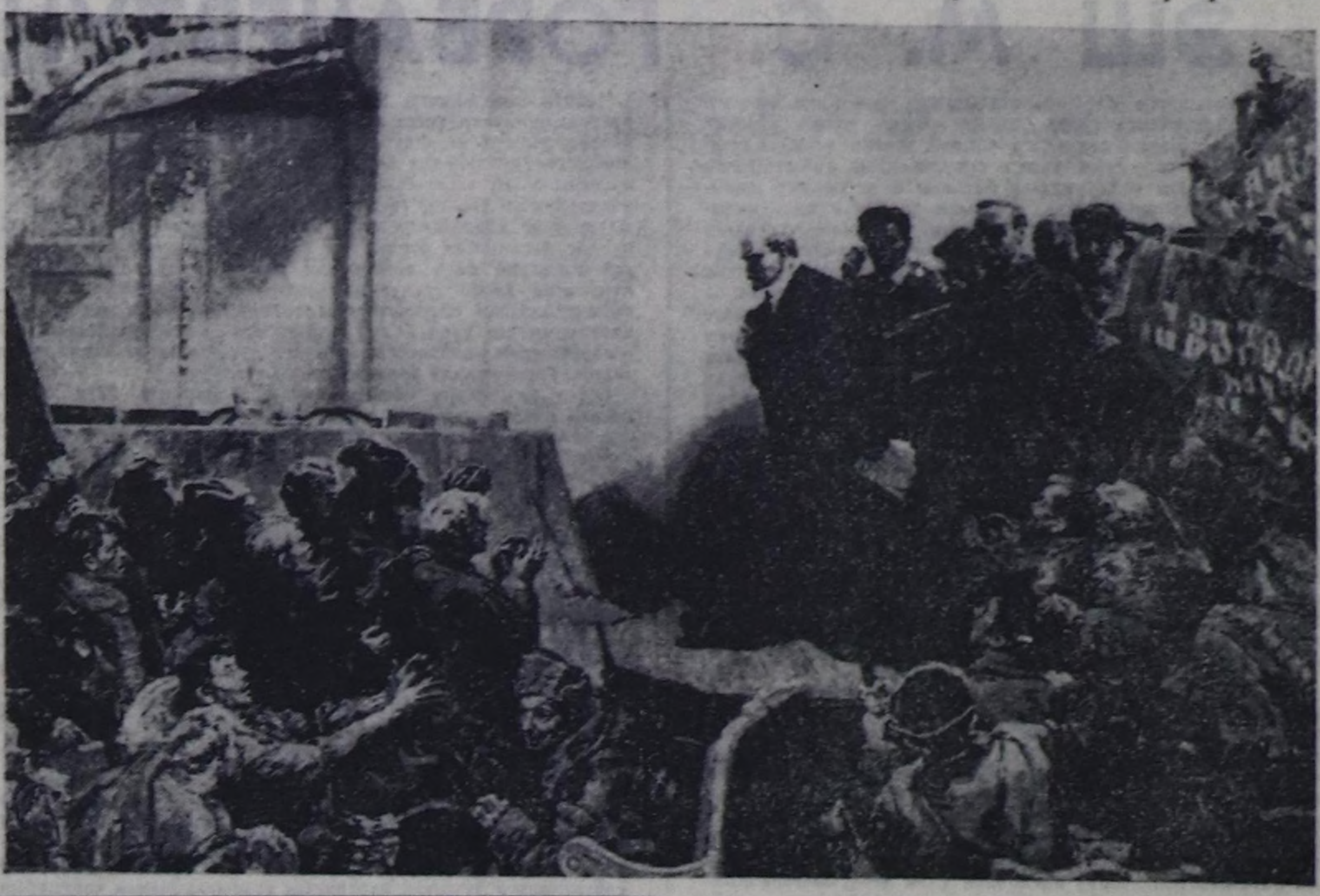

МОСКВА. Төп делгелге залында «Коммунизмни тургузуп турар бис» деп Бүгү-эвилелдиң чурук делгелгези ажытынган. Ону СЭКП-ниң XXVII съездизинге тураскааткан.

ЧУРУКТАРДА: ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң баштаар чериниң бирги секретары, ССРЭ-ниң улустуң чурукчузу, профессор Т. Т. Салахов (ортузунда) делгелге-биле совет болгаш даштыкы журналистерни таныштырып тур; чурукчу А. Лопуховтуң «Төөгүнүң базымнары» деп чуруу.

СЭТА-ның фотохроникazы.

Оларның сагыш човаашкыны

БОТТУГ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРЖЕ СОРУК КИРИИШКИН

Съездиниң ажыл-херекчи байдалы тодаргай. Бүгү чурт ооң аян-шинчизин ёзугаар шын сеткилдиг, улуг-чаагай ажыл-ишче тура-соруп кирип турар. Тыва АССР-ниң «Чаа орук» совхозунуң малчыннары-даа ындыг тура-соруктуг ажылдап турар. Ээлчеглиг хуралдың сөөлүнде өрээлинге ээп келгеш, төрээн суурунче телефоннаарга, олар бодунуң директору, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң делегады Доржу-Белек Чопуйга ол дугайын илеткээннер. Кыштаглаашкын чогумчалыг болуп турар дээрзин чугаалааш, малчыннар: хостуг үе бар апарза, РСФСР-ниң Күрагроүлетпүрүнге кире дүш деп сүмелээннер.

Совхозтуң ажылчыннарының сагыш човаашкыны Чопуйну өөрткен. Оларның сүмезинге ол өөрүп четтирген, боду-ла анаа баар бодап турган. Ооң шиитпирлээр айтырыглары-ла хөй. Республикада эң хөй—үжен муң ажыг хойлуг ажыл-агыйда шиитпирлээр айтырыглар хөй болуру чөп. Чылгы база муң ажыг, инек барык-ла ол хире.

Ол маңаа, Москвага делегаттар-биле чугаалежып тура: совхоз бүгү көргүзүглер талазы-биле беш чыл планын күүсеткенин дыңнаткан. Ынчаарга ону улуг күжениишкин-биле чедип алган! Амдызында хойжулар чүгле боттарының холунга ынанып болур: бүгү чүвени хол-биле кылып турар. Боттарының күш-ажылын механизастаарын олар чеже катап дилевээн дээр. Ынчалзажок аазаашкыннар анаа-ла сөс болуп артып каап турган. РСФСР-ниң Күрагроүлетпүрү ындыг ажыл-агыйларны чогумчалыг электри шимчедикчилери-биле хандырарының үези келген. Турлагларга ындыг чүүлдер чокта берге. Электри чокта чүгле кудуктардан суг үндүр сордурары болдунмас болур эвес. Мында айтырыгларның өске — социал талазы база бар. Бир эвес малчыннар турлагларында электри чырыы чок чүве болза, аныяктар хойжулаарынче баар деп бе ынчаш? Маңаа чуртталга айтырыын-даа шиитпирлээри негеттинип турар. Чуртталга болгаш өске-даа социал-культура объектилеринге тускайлан берип турар акша-хөреңгилер аажок эвээш болуп турар. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың регулировщиги, партгруппорг Чайкина Өлзейни-даа бо айтырыг база дүвүредип турар. Ол айтырыгны шиитпирлээри-биле Чайкина Өлзей өске ведомство—ССРЭ-ниң Үлетпүр-тудуг материалдар министерствозунче баар бодап турар. Даг-дүгү бүдүрүкчүлериниң хоорайы Ак-Довуракта байдал ындыг болуп турар. Чуртталга чери алырын манаан кижилер канчаар-даа аажок хөй, уруглар садиктери база негеттинип турар. Комбинаттың коллективинге бүдүрүлге-чуртталга байдалдарын үндезини-биле экижидери негеттинип турар.

— Ынчаарга мен хумагалыг чоруктуң дугайын министр-биле база чугаалажыр бодап турар мен — деп, съездиниң делегады чугаалады.— Бистиң партгруппавыстың эгелээшкини-биле камналга дээш шимчээшкин комбинатта хүн бүрү калбарып турар. Ындыг түрбүже куду сорттуг даг-дүгүн чылдында чүс-чүс тонналы бок төгер черже октап турар. Ону көргеш, кижиниң чүрээ саргыыр! Улус ажыл-агыйынга эргежок чугула даг-дүгү—цемент плиталарны ол материалдан кылып болур болгай. Ындыг плиталарны бүдүрүп үндүрер талазы-биле немелде күчүлерни тургузар дугайында айтырыгны министерствонуң мурнунга республиканың партия болгаш ажыл-агый органнары шагда-ла тургускан, ынчалзажок ол айтырыг ам-даа шиитпирлеттинмээн болуп турар.

Москва.

В. НОВОСАДЮК.
СЭТА-ның корр.

ИДЕГЕЛ БАР

Мал кыштаглаашкынын организастыг болгаш бедик деңнелге эрттирер дээш «Мурнакчы» совхозтуң ажыл-ишчилери демниг ажылдап турар. Партком, дирекция, көдээ Совет күүскому болгаш хөй-ниити организацияларны бүгү күштү мал кыштаглаашкынынче угландырган.

Бо хүннерде кыштаг бүрүзүнде сиген, көк-сула болгаш чарба четчир. Бригадаларда ийи-ийи тракторну болгаш бир-бир автомашинаны быжыглаан. Сут сөөртүр дөрт машина кыштагларга сугну хүннүң-не чедирип турар. Кодан бүрүзү тускай эртемниглерниң хайгааралында. Партком болгаш күүском кежигүннери аалдарга хуваалда ёзугаар чедип, дузаны чедирип турар.

Совхозта хой оолдаашкыны дооступ чоокшулаан. Чаш малдың хорамчазы эрткен чылдың деңнелинден дыка кызырылган. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Кара-Доңгак Чагыр, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Хеймер Сенмит мурнакчы малчыннар Хертек Кылчаң-оол, Маңдараа Чүгдүр, Бүдүй-оол Очур оларның чүс хойга онааштыр алган хураганнары 95-тен 107 чедип турар. Ынчангаш көргүзүглерниң бедик болурунга идегел улуг.

К. АРБАЙ-ООЛ.

ООЛДААШКЫН ТҮЛҮКТЭЭН

Өвүр районда «Торгалыг» совхозтуң Чаа-Суур салбырының Кадый-Бажы хойжу бригадазында хой массалыы-биле төрүп эгелээн. Ону организастыг эрттирип, хураганнарны онча-менди алырынче кичээнгейни салбырда күштелдирген.

Хойжу бригаданың 4682 баш хоюндан 1730 хой оолдаан, хураганнары онча. Малчыннар Кара-оол Ховалыг, Мария Доктугу оларның коданнарында хойларның хураганнары хорамча чок доругуп турар. Комсомолчу сакманчылар Михаил Түлүш, Чимисмаа Көк-оол олар тус-тузунда 75—80 хураганны доруктуруп алган.

Малчын коданнарны мал чемнери-биле үзүктелиишкин чок хандырып турар.

К. ДОНГАК.

ТЫВАНЫҢ ТРАНСПОРТЧУЛАРЫ—КОММУНИСТЕРНИҢ ШУУЛГАНЫНГА

«Тувавтотранс» каттыжышкынының бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары бистиң Төрээн чуртувустуң найысылалы Москвада ажыттынган партияның XXVII съездизин күш-ажылчы чединиишкиннер-биле уткуп турарлар.

Каттыжышкынның бүгү коллективтери съездиниң ажытынар хүнүнге чедир ийи айларның планнарын күүседир, камнап алдынган оттулар-чүүл, энергетика курлавырлары-биле ажылдаар деп бедиткен хүлээлгелерлиг ажылдааннар. Съездиниң ажыттынарының мурнуу чарыында олар социалистиг хүлээлгелер күүселдезин түңнеп, мурнакчыларны, эң эки ажылдаан бригадаларны, цехтерни, автоколонналарны тодарааткан.

Кызылдың № 1 АТБ-зиниң коллективи (начальниги Б. Н. Стрельников, партия организациязының секретары В. И. Гринневич, профэвилел комитединиң даргазы В. К. Фролов, ВЛКСМ комитединиң секретары И. С. Михеев) съездиге алдар болдуруп алган хүлээлгелерин чединиишкинниг күүсеткен. Ийи айларның планын февраль 24-те күүсеткен. Ай төнчүзүнге чедир пландан ажыр 6 муң тонна улус ажыл-агыйы чүъгүн сөөртүрүн, 1,8 муң тонна-километрлерни ажылдап кылырын хүлээнгеннер.

Б. Н. Шеховцев, В. И. Баев, С. С. Педченко, Е. Ф. Сафрин, А. А. Шевченко, В. В. Уланов оларның удурткан чолаачыларның алды бригадалары съезд ажыттынган хүнге чедир ийи айларның планын күүседипкен.

Бо коллективте шупту 143 чолаачы ийи айларның онаалдаларын күүседип, съездини төлептиг уткааннар.

Ак-Довурак АТБ-зиниң коллективи февраль 25-ке чедир улус ажыл-агыйы чүъгүн сөөртүрүнүң болгаш пассажирлер аргыштырылгазының планнарын күүседип, сөзүн ээлээн. Ш. Х. Шахмуратовтуң бригадазы ийи ээлчег-биле ажылдавышаан, эки түңнелдерни чедип ап, социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда кирген. Ээлчег методу-биле ажылдап турар ол коллектив 3.2 тонна дизельдиг одаар чүүлдү, 3,8 тонна бензинни, 68.3 муң киловатт-шак электри энергиязын, 3,5 тонна хөмүр-дашты камнап алган.

Чурттуң коммунистериниң улуг шуулганын шалыпчы күш-ажыл-биле уткуур дээш чарышка Хову-Аксы АТБ-зиниң чолаачылары бедик көдүрлүүшкүн-биле киришкен. Оларның иштинден чолаачы В. М. Прибытко съезд ажыттынган хүнге чедир бо чылдың бирги кварталының планын күүседип, съездиниң ажылының хүннеринде чүгле камнап алдынган одаар чүүлдери-биле ажылдаар. Ол ышкаш А. П. Крыловтуң, В. Т. Казанцевтиң бригадалары база бо хүннерде ийи айларның планнарын күүседипкеннер. Автобус чолаачыларындан шупту 25 чолаачы ийи айларның онаалдаларын боттандырып, съездиге алдаржыткан социалистиг хүлээлгелерни күүсеткеннер.

Кызыл КМК-зының коллективи (начальниги П. Ф. Мошкарев, партия организациязының секретары Л. А. Птухина, профэвилел комитединиң даргазы А. С. Шарыпов, ВЛКСМ комитединиң секретары Г. Г. Глазнова) шалыпчы ээлчегге киришкеш, чединиишкинниг ажылдаан. КМК-ның коллективи эрткен айларның тудуг-монтаж ажылдарының планын 121 хуу күүсеткен болгаш бо айның төнчүзүнге чедир пландан ажыр 51 муң рубльдиң ажылын кылээнген. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң планын олар база ажыр күүсеткен. Съездиге алдар кылдыр бо чылдың февраль он беште эрттирген коммунистиг субботник хүнүнде ында сезен бир кижи камнап алдынган материалдары-биле ажылдаан.

Бо хүннерде каттыжышкынның автобүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының бүгү ажыл-ишчилериниң кичээнгейи найысылалда ажыттынган партияның XXVII съездизинче угланган. Олар съездиге чугаалажып көөр болгаш аңаа хүлээп алыр кол документилерни амыдыралга боттандырарынга, Төрээн чуртувустуң экономиктиг күчүзүн быжыглаар дээш демиселге боттарының үлүүн киирериниге долу шиитпирлиглер.

С. ДУШИНИНА,
автотранспорт болгаш чазаглыг оруктар ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң секретары.

ЧАРЫШТЫҢ ТҮҢНЕЛИ КӨРГҮСКЕН

Мооң мурнунда чылдарда турганынга бодаарга, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге, көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин көвүдедиринге эң таарымчалыг байдалды СЭКП-ниң XXVII съездизинге уткуштур социалистиг чарыш тургускан. Февральдың үшкү декадазының эге хүннеринде «Ак-Туруг» совхозтуң сүт-бараан фермазы мурнакчы чамдык хойжулары ийи айларның планныг онаалдаларын хуусаадан эрте күүседипкен.

Чижек кылдыр алырга, Чаш-Тал сүт-бараан фермазы 29 тонна сүт бүдүрер планныг турган февраль 21-ниң хүнүнге чедир 31 тонна сүттү бүдүрген. Пландан хөй продукцияны бүдүрүп алганы күрүнеге сүт садар онаалданы быжыы-биле магадылаан. Ынчангаш чаш-талчылар 600 килограмм сүттү күрүнеге көрдүнгенинден хөйнү саткан.

Коллективтиң удуртукчузу Владимир Дембирел, ында парторганизация секретары Анай-оол Кунгаа, профком даргазы Олчанмай Мыйтын-оол социалистиг чарышты организастаарда күш-ажылдың мурнакчы дуржулгазын шиңгээдип алырынче, ажыл-херектиң чаа ёзу-биле көөрүнче, күш-ажылдың сагылга-чурумун бедидеринге, ниитиниң корум-чурумун быжыглаарынга коллективтиң ролюн улам калбартырынче кол кичээнгейни углаан.

Кымның хонукта, неделяда, бүдүн ай дургузунда кайы-хире ажылдааның көскү агитация, көргүзүг самбыразы, мурнакчылар-биле ужуражышкын, беседа болгаш тайылбыр ажылдарын дамчыштыр көргүзүп турар. Февраль эгезинде совхозтуң Культура бажыңынга эрткен беш чылдың мурнакчылары-биле ужуражышкынны эрттирген. Ол чижектиг ужуражышкыннар, арга-дуржулга солчуушкуннары хөйнүң мурнунга эвээш болуп турганындан Чаш-Талдың мурнакчы саанчылары ынчан аңаа сцена кырынга чүве чугаалааш, сүрээдеп турган. Ол-даа ажырбас, мооң соңгаар олар боттарының арга-дуржулгазын өскелерге дамчыдып бээриниң бүгү аргаларын база өөренип аптарлар.

Чыгдынган дуржулгадан алырга, малдың продуктулуун бедидери, кормоцехти мал чемнерин болбаазырадырынга чогумчалыг кылдыр ажыглаары эң чугула болуп турар. Бир каш эң сүткүр инектерни фермага садып алган. Чоорту оон бажы өзер. Мурнунда чылдарда кормоцехти чогумчалыг ажыглавайн турганындан мал чемнерин инекке болбаазыратпайн берип турган. Ооң уламындан мал чемнери, ылаңгыя сиген, саваң төтчеглеттинип, өдек-биле холужуп турган. Ам байдал үндезини-биле өскерилген. Хээндектээн, болбаазыраткан мал чемнери фермада колдаан, ол хор эвес, ооң шиңгээдичели база эки.

Чаа ёзу-биле ажылдааш, чаш-талчылар Наталья Шойлаа, Очур Иргит, Анай-оол Кунгаа, Кадыр-оол Ховалыг болгаш Кувискаал Монгуш болгаш өскелер-даа көдээ ажыл-агый продуктуларын көвүдедип турар.

СЭКП-ниң XXVII съездизинге алдар болдурган социалистиг чарышка багай эвес күш-ажылчы көргүзүглерни совхозтуң хойжулары база чедип алган. Чижээ, СЭКП кежигүнү Ирина Данзырын бо чылын 294 хураган өстүрүп алыр планныг. Ол бөгүнде төрүүр коданындан 303 хураганны өстүрүп алган. Малдың чаш төлү доруккан, эки өзүп турар. Соок, малдың чаш төлүнге кадыг-берге хүннер ам-даа эвээш эвес чүве болганда, хоочун малчын хой болгаш хураганның кажааларының иштин эки аштап-арыглап, оларны таарымчалыг температурага тудуп, малдың коданын, чемгерилгезин, ветеринарлыг хандырылгазын кичээнгейде алган.

Өске-даа коданнарда шээр малдың кадалын, ажаалдазын экижидер, малдың төлүн онча-менди камгалап алыр талазы-биле ажыл-иш түлүктевишаан. Михаил Допкур, Григорий Дыңгыл-оол болгаш өске-даа хойжулар хураганнарны ажаап-өстүреринге эң үлегерлиг болуп турар.

Чарыштың түңнелин ёзугаар алырга, көдээге ажыл-агыйның кайы-даа адырларының төлээлери бөгүнүң негелдезинге дүүштүр кызымаа-биле ажылдаан. Ылаңгыя чоннуң садыг, амыдырал хандырылгазын экижидер талазы-биле хемчеглерни база демдеглеп болур. Чижээ, «Ак-Туруг» совхозтуң Кызыл-Даг салбырының садыгжызы Автола Бады ийи айларда бараан сайгарылгазының планын хуусаадан эрте — февраль 21-де күүседипкен. Садыгжыларның социалистиг чарыжының тиилекчилериниң бирээзи А. Бады ол үениң дургузунда 27 муң рубльдиң бараанын чоңга сайгарган.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, продукция бүдүрерин көвүдедириниң бүгү аргалары, курлавырлары бар болуп турарын социалистиг чарыш көргүскен.

А. МОНГУШ.

МУРНАКЧЫЛАРНЫҢ ОДУРУУНДА

Дырыскын Чамыяң — Улуг-Хем районда «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Торгалыг сүт-бараан фермазында хоочуннарның бирээзи. Ол ээлчег солуур саанчыдан эгелээш, дуржулгалыг саанчыларның үлегер-чижээнге өөренип, мергежилин бедидип, мурнакчыларның одуруунга кирген.

Он бирги беш чылдың доозукчу чылында бир инекке онааштыр 1700 килограмм сүт саар планын ажыр күүсеткен. Ол эрткен чылдың декабрь 26-га чедир бодунга быжыглаан инектеринден 43 муң 800 килограмм сүттү саап, фермазында мурнакчыларның бирээзи болган.

Саанчы Д. Чамыяң он ийиги беш чылдың баштайгы чылында бир инекке онааштыр 1800 килограмм сүттү саап алырын социалистиг хүлээлгезинге киир бижээш, сорук кириишкинниг, холу дыңзыг ажылдап турар.

Дырыскын Чамыяң — сес урутну өстүрүп, кижизидип турар ие. Ооң улуг уруглары беш кижи өөредилгезин чединиишкинниг доосулааш, бухгалтер, зоотехник, садыгжы, радист болуп, Кызыл, Өвүр районнарда болгаш төрээн совхозунда ажылдап чурттап чоруурлар.

Хоочун саанчы, хөй уруглуг ие Дырыскын Чамыяң СЭКП-ниң XXVII съездизин төлептиг күш-ажыл-биле уткаан.

Т. ОЧУР-ООЛ.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

телевидение

ФЕВРАЛЬ 27-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 9.00 — «Аас кежикке планетаны камгалап алыыл». Док. фильм. 9.20— «Эрге-дужаал чок». Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 10.35 — 11.40 — «Билдингир-даа болза, элдептиг». 14.30 — СЭКП-ниң XXVII съездизинде. 14.45 — «Эде тургузуушкун». Эртем-тайылбырлыг фильм. 15.05 — Минскиниң күрүнениң педагогика институдунуң улустуң хөгжүм херекселдериниң оркестри ойнаар. Минскиден дамчыдылга. 15.35 — Черде, дээрде болгаш далайларда. 16.05— «Он алды харлыг болгаш оон улуг назы». 16.50 — «Космос чүс чылы. Чыл бижилгезиниң арыннары». Док. телефильм. «Төрээн чурт кайыын эгелээрил». 17.50 — «Арфаның үнү». Фильм-концерт. 18.00 — Мультфильмнер. 18.30—СЭКП-ниң XXVII съездизинде 19.00 — Бөгүн делегейде. 19.25 — С. Соловейчик — «Чылыг чер». Телешиин. 21.00 — СЭКП-ниң XXVII съездизинде. 21.15 — Күрүнениң Соңгу чүктүң орус улустуң ниити ырызының концерти. 22.15 — «Үе». 23.00 — 01.00 — Хоккейге ССРЭ-ниң чемпионады. «Динамо» (Москва) — ЦСКА.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Бригада шиитпирлээр». Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Ниити биология. 10 класс. Хайнак үнүштерниң генетиказы. 9.05; 13.40 — Испан дыл. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Ленин — Октябрьның баштыңчызы. 10.35; 11.40 — Физика. 9 класс. Газта болгаш вакуумда электри тогу болгаш газ. 11.05 — Аваның школазы. 12.10 — «Старшина». Уран-чечен фильм. 14.10 — 14.55 В. Овечкин. Чогаалдарының арыннарындан. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — «Сонуургактарга». Чер кырынга тайбынны быжыглаарынга сээң үлүүң. 18.35 — Уругларга фильм. 18.50 — «Спорт». Улуг-Хем районнуң Ак-Тал суурда күш-культура болгаш спорт. 19.20 — Телемедээлер. 19.30 —«Аэяя тевү». Медээлер. 19.55 — — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Ритмниг гимнастика. 20.45—В. Кунченко ырлаар. 20.55 — «Комендант шагы». Уран-чечен фильм. 22.15—23.05 — «Үе».

1987 чылда материалдарга болгаш дериг-херекселдерге хереглелдиң чагыгларын болгаш санажылгазының бээриниң хуусаазының 1986 чылдың март 15-те төнерин хандырылгада турар министерстволарга болгаш ведомстволарга Тыва АССР-ниң Күрхандырылгазы дыңнадып тур.

Чагыгны чогуур үезинде кылып албаан организациялар курлавырлар-биле хандырылганы албас.

Кызыл хоорайның кооперация садыы чурттакчы чондан хаван, инек, хой эъдин, куш эъдин, тоолай эъдин, вареньени, ногааларны дугуруш-кан өртээ-биле кызыгаар чокка хүлээп ап турар. Көдээ ажыл-агый продукциязының дужаакчыларынга бүгү марканың автомашиналарын, аар мотоциклдерни, авторезинаны болгаш улуг хереглелдиг өске-даа бараанарны, холуксаалыг мал чемин, тараа артынчыларын садар. Айтырыгларны дараазында адрестен тодарадыр: **Кызыл хоорай, Тайбың кудумчузу 13, телефон 2-31-46.**

КИНО

ФЕВРАЛЬ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Из жизни Потапова» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Дубравка» 9.40, 11.20, 13.00, **«Киноклуб»:** «Подружка» 15.00, «Рейс 222» 17.20, 20.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Координаты смерти» 15.00, 16.30, 18.00, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Площадь восстания» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

агаар

Республикага биче булуттаар, хар чагбас, хаттың күжү кошкак, агаарның температуразы дүне 29—34, хүндүс 12—17 градус соор.

Кызылга биче булуттаар, хар чагбас, хаттың күжү кошкак, агаарның температуразы дүне 30—32, хүндүс 13—15 градус соор.

ШЫН Редакцияның адрези:

667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3, Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Чагыг № 3243.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00049.